

Volume 1   Number 1   January 2020

Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR)
Volume: 1 Number:1 January 2020

JATR is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in January and June. Also a special issue can be published every two years. The electronic version of the journal can be read at <https://dergipark.org.tr/en/pub/jatr>. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same web side. JATR is using plagiarism software in order to detect and prevent plagiarism.

Owner & Editor

Behçet Kemal YEŞİLBURSA

Co-Editors

Miraçhan YILMAZ
Taha Ayça AYDEMİR

Language Editors

Nur NİRVEN
İsmail Hakkı YILMAZ

Journal of Anglo-Turkish Relations
Volume 1, Number 1, January 2020

CONTENTS

- 1 Welcome to the first issue of the Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR)

Behçet Kemal YEŞİLBURSA / Editor

- 2 Espionage, Double-Dealing and Mystery: Kim Philby in Turkey, 1945-48

William HALE

- 11 Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri

Taha Niyazi KARACA

- 33 British Perceptions of Turkey and Turks in the Mid-Twentieth Century

Behçet Kemal YEŞİLBURSA

- 58 Kraliçe II. Elizabeth'in 1971 Yılındaki Türkiye Ziyareti

Şerif DEMİR

- 67 93 Harbi Sonrasında Ortaya Çıkan Osmanlı-Yunanistan Sınır Meselesi ve İngiltere'nin Tutumu

Mustafa MALHUT

Interviews

- 97 Perspectives on Anglo-Turkish Diplomatic Relations: An interview with Sir Dominick Chilcott (KCMG), British Ambassador to Turkey

Amanda Jane Audrey YEŞİLBURSA

Books Reviews

- 108 Wm. Roger Louis, *The British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, The United States, and Post-war Imperialism*, (Oxford: Clarendon Press, 1984).
ISBN 0-19-822960-7

Miraçhan YILMAZ

- 113 Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bağdat Paktı; İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*, çev. Nur Nirven, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019).
ISBN 978-605-7947-26-0

Taha Ayça AYDEMİR

Journal of Anglo-Turkish Relations
Volume 1, Number 1, January 2020

ADVISORY BOARD

Amanda YEŞİLBURSA
Ayşegül SEVER
Çiğdem BALIM
Dilek BARLAS
Edward ERICKSON
Feroze A. K. YASAMEE
Gül TOKAY
Hasan KÖNİ
Hazal PAPUÇÇULAR
İlan PAPPE
Liliana Elena BOŞCAN
Mesut UYAR
Mustafa TÜRKEŞ
Namık Sinan TURAN
Ömer KÜRKÇÜOĞLU
Ömer TURAN
Seçkin Barış GÜLMEZ
Serap DURUSOY
Sevinç ALİYEVA
Sevtap DEMİRCİ
Taha Niyazi KARACA
Temuçin Faik ERTAN
William HALE
Yücel GÜÇLÜ

Bursa Uludağ University
Marmara University
Indiana University (Emeritus)
Koç University
Antalya Bilim University
University of Manchester (Emeritus)
Richmond American International University
İstanbul Kültür University
İstanbul Kültür University
University of Exeter
University of Bucharest
Antalya Bilim University
Middle East Technical University
İstanbul University
Ankara University (Emeritus)
Middle East Technical University
İzmir Kâtip Çelebi University
Bolu Abant İzzet Baysal University
Azerbaijan National Academy of Sciences
Boğaziçi University
Yozgat Bozok University
Ankara University
University of London (Emeritus)
Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs

Journal of Anglo-Turkish Relations
Volume 1, Number 1, January 2020

REFEREES BOARD

Amanda Yeşilbursa
Arpad Hornyak
Ayşegül Sever
Betül Batır
Bilgin Çelik
Burcu Kurt
Çiğdem Balım
Deniz Yıldırım
Dilek Barlas
Doğan Duman
Edward Erickson
Eminalp Malkoç
Esra Özsüer
Fahriye Begüm Yıldızeli
Feroze A. K. Yasemee
Fevzi Çakmak
Figen Atabey
Gizem Zencirci
Gül Tokay
Hasan Köni
Hazal Papuççular
İbrahim Erdal
İlan Pappé
İsmail Köse
İsmail Şahin
Kemal Çiçek
Liliana Elana Boşcan
Mehmet Tuncer
Mesut Uyar
Mustafa Şahin
Mustafa Türkeş
Mustafa Yılmaz
Namık Sinan Turan
Nedim Yalansız
Neşe Özden
Ömer Turan
Rezzan Ünalp
Seçkin Barış Gülmez
Serap Durusoy
Şerif Demir
Sevinç Aliyeva
Sevtaç Demirci
Taha Niyazi Karaca
Temuçin Faik Ertan
William Hale
Yasemin Doğaner
Yücel Güçlü

Bursa Uludağ University
Hungarian Academy of Sciences
Marmara University
İstanbul University
Dokuz Eylül University
İstanbul Teknik University
Indiana University
Ordu University
Koç University
Dokuz Eylül University
Antalya Bilim University
İstanbul Teknik University
İstanbul University
Bilecik Şeyh Edabali University
University of Manchester
Dokuz Eylül University
Ağrı İbrahim Çeçen University
Providence College, USA
Richmond American International University
İstanbul Kültür University
İstanbul Kültür University
Yozgat Bozok University
University of Exeter
Karadeniz Teknik University
Bandırma Onyedi Eylül University
Journal of Yeni Türkiye
University of Bucharest
Çankaya University
Antalya Bilim University
Dokuz Eylül University
Middle East Technical University
Hacettepe University
İstanbul University
Dokuz Eylül University
Ankara University
Middle East Technical University
Ankara Ufuk University
İzmir Kâtip Çelebi University
Bolu Abant İzzet Baysal University
Siirt University
Azerbaijan National Academy of Sciences
Boğaziçi University
Yozgat Bozok University
Ankara University
University of London
Hacettepe University
Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs

Journal of Anglo-Turkish Relations
Volume 1, Number 1, January 2020

REFEREES OF THIS ISSUE

Behçet Kemal YEŞİLBURSA
Bilgin ÇELİK
Esra ÖZSÜER
İbrahim ERDAL
İsmail KÖSE
Nedim YALANSIZ

Bursa Uludağ University
Dokuz Eylül University
İstanbul University
Yozgat Bozok University
Karadeniz Teknik University
Dokuz Eylül University

Journal of Anglo-Turkish Relations
Volume 1, Number 1, January 2020

Welcome to the first issue of the Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR)

Being located geographically at opposite ends of the European continent, Turkey and Britain have had strategic importance for each other since the 16th Century. At times, their relations were cooperative and aligned to a common cause, while at others they were more competitive due to conflicting interests. This has resulted in a field that is rich in opportunities for academic study. However, to date there have been no periodicals that focus on this specific domain. With this journal, we aim to provide a platform for the analysis of the diplomatic, economic, political, military, commercial, and socio-cultural relationships between the two countries.

In this first issue, we have five articles. The first article is by Professor William Hale, who deals with Kim Philby, the British-Soviet double agent who served in the British Embassy in Turkey between 1945 and 1948. The second article, written by Taha Niyazi Karaca, is a survey of Ottoman-British relations from the 16th Century to the collapse of the Ottoman Empire. In the third article, Behçet Kemal Yeşilbursa presents the observations of the British Ambassadors to Ankara regarding Turkey and the Turks in the 1950s and 1960s. The fourth article, authored by Şerif Demir covers the visit of Her Majesty Queen Elizabeth II to Turkey in 1971. The final article, written by Mustafa Malhut, deals with British attitudes to the Greek-Ottoman border dispute at the end of the 19th Century. There are also two book reviews by Taha Ayça Aydemir and Miraçhan Yılmaz. Finally, there is an interview with the British Ambassador to Turkey, Sir Dominick Chilcott (KCMG).

We thank all who have contributed to this journal and who will do so in the future.

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

Editor

Espionage, Double-Dealing and Mystery: Kim Philby in Turkey, 1945-48*

William HALE**

The double agent, the ‘mole in the circus’ who pretends to be working for the intelligence service of his or her country, while secretly working for its enemies, is a central character in spy novels and their cinematic and television off-shoots. In the British case, this theme is not pure fiction. Between 1939 and the early 1950s Britain’s Special Intelligence Service (SIS, or MI6) was penetrated by a subsequently notorious group of double agents, known as the ‘Cambridge Five’. As students or later, they were recruited by Soviet intelligence in the 1930s, only to gain crucial postings in its British equivalent, or in the diplomatic corps, during the second world war. As such, they succeeded in sabotaging a large part of post-war Britain’s attempted resistance to Stalin’s dictatorship, and were not unmasked until the 1950s and ‘sixties.

Chief among the ‘Five’, Kim¹ Philby was the son of the noted Arabist H. St. John Philby. Converted to communism while a student at Trinity College Cambridge, he had been recruited by Soviet espionage in 1934.² There is a whole library of books on his subsequent career,³ which can be briefly recounted. In 1940 Philby joined MI6, being first involved in preparing clandestine attacks on enemy targets, and counter-espionage. By the end of the second world war, he was the head of Section 9 of MI6, dealing with anti-Soviet operations, with the scandalous result that the section which was supposed to prevent Soviet espionage was itself headed by a Soviet agent.

Philby and the Volkov affair, 1945

In the late summer of 1945 Istanbul was the scene of a dramatic series of events which nearly (and by rights should have) ended Philby’s career. On 27 August Konstantin Volkov, nominally Vice-Consul in the Soviet Consulate General, penned a letter to his British opposite number, N. H. Page, requesting an interview. Amazingly, Page failed to respond (he was apparently prone to memory lapses, lost the letter, and then forgot about it). The delay lasted until 4 September, when Volkov appeared personally in Page’s office with his wife Zoya. Volkov explained that his job as Vice-Consul was actually a cover for his real work as

---

*Invited article.

**Emeritus Professor, School of Oriental and African Studies, University of London, UK.

¹ Strictly speaking, a nickname, drawn from the eponymous hero of Rudyard Kipling’s novel: (Philby’s real forenames were Harold Adrian Russell).

² Edward Harrison, *The Young Kim Philby: Soviet Spy and British Intelligence Officer* (Liverpool, Liverpool University Press, 2012) pp. 16-27, 34-5.

³ Among the more recent and informative are Harrison, op. cit., Ben Macintyre, *A Spy Among Friends: Kim Philby and the Great Betrayal* (London, Bloomsbury, 2014) and Tim Milne, *Kim Philby: the Unknown Story of the KGB’s Master Spy* (London, Biteback Publishing, 2014) Earlier accounts include E. H. Cookridge, *The Third Man: the Truth about Kim Philby, Double Agent* (London, Arthur Barker Limited, 1968): Patrick Seale and Maureen McConville, *Philby: the Long Road to Moscow* (Harmondsworth, Penguin Books, 1978) and Bruce Page, David Leitch and Philip Knightly, *Philby: the Spy who Betrayed a Generation* (London, Andre Deutsch, 1968). Philby’s own account, *My Silent War, the Autobiography of a Spy* (London, Arrow Books, 2002, originally published in 1968 and written during his exile in Moscow after 1963) gives his version of his ‘overground’ activities for British intelligence and counter-espionage, but very little on his relations with his Soviet controllers.

deputy-chief of Soviet intelligence in Turkey and that he now wished to defect to the West. Nine days later, he returned with a letter setting out his terms. In return for asylum for himself and his wife in Britain under new identities, plus a payment of £50,000 (around £2.1 million, or \$2.7 million at today's values) he offered, besides other crucial information, the names of 314 Soviet agents in Turkey and a further 250 in Britain. The latter included two Foreign Office diplomats (later revealed as Guy Burgess and Donald Maclean, who were not uncovered until 1951, when they fled to Moscow) and an official 'fulfilling the function of head of a section of the British counter-espionage in London' (almost certainly, a reference to Philby).⁴

According to Volkov, Soviet intelligence had cracked the British diplomatic code. Hence, he insisted that all correspondence with London about his case must be sent via the diplomatic bag, causing further delay. The Consulate's report on his offer did not reach London until 9 September, when Philby's immediate superior, Sir Stewart Menzies, handed it to him.⁵ Philby evidently looked at the report with horror, since it could have rapidly ended his career and probably have led to treason trials for him and the rest of the 'Cambridge Five'. As he later admitted, he 'stared at the papers rather longer than necessary to compose my thoughts', but decided to 'put a brave face on it' by pretending to follow the report up.⁶ He realised that his best chance of escape would be to go to Istanbul himself, nominally to interview Volkov, and he persuaded his chief to agree to this. After further delays, he finally arrived in Istanbul around 26-28 September, and went through the motions, with Page, of twice trying to contact Volkov by telephone via the Soviet Consulate (apparently, on 1-2 October). This proved fruitless since, as Philby must have known, Volkov had left Istanbul, possibly before Philby had arrived, or at any rate before anyone on the British side could prevent his departure. As it later turned out, Volkov and his wife had been heavily sedated and carried in stretchers to a waiting aircraft bound for Moscow, where they were tortured and executed in the notorious Lubyanka prison. Philby thus escaped discovery by what he later described as 'a very narrow squeak indeed'.⁷

In explanation, Philby maintained that Volkov must have changed his mind about defecting at the last minute, and this idea was accepted by Menzies.⁸ A member of the Istanbul Consulate admitted to mentioning Volkov's name in a telephone call to the British embassy in Ankara. Since the telephones were tapped, it was assumed on the British side that the Soviets had

⁴ Christopher Andrew and Oleg Gordievsky, *KGB: the Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev* (London, Hodder and Stoughton, 1990) p.305. See also Macintyre, op. cit., pp.95-6.

⁵ Andrew and Gordievsky, op. cit., p. 305; Macintyre, op. cit., p. 97.

⁶ Philby, op. cit., p.119.

⁷ Philby, op. cit., p.118. There is some uncertainty about the exact sequence of these events. Macintyre (op., cit. pp.99-100) states that Philby arrived in Turkey on 26 September (a Wednesday) and that he and Page called the Soviet Consulate on the following Monday and Tuesday (would be 1-2 October). Philby (op. cit., pp124-7) states that he reached Istanbul on 'a Friday' (would be 28 September) but appears to confirm the dates of the calls to the Soviet Consulate as the following Monday and Tuesday. Macintyre dates the Volkov's abduction to 'a few hours' before the second call (would be 2 October: op. cit., p.100). Against this, Andrew and Gordievsky (op. cit., p. 306) report that the Volkov's abduction took place two days before Philby arrived in Istanbul (i.e., 24 or 26 September). Similarly, Barry Rubin reports that the Volkovs were abducted 'well before Philby arrived': (Barry Rubin, *Istanbul Intrigues* [New York, Pharos Books, 1991] p. 270). He also relates that in later years, pictures of the Volkovs' abduction from Istanbul were shown to KGB recruits, as a warning of what would happen to them if they defected: (ibid, p. 270).

⁸ Macintyre, op. cit., pp. 100-101.

detected Volkov's attempted defection and rapidly removed him.⁹ According to Philby, '[A]nother theory – that the Russians had been tipped off about Volkov's approach to the British – had no solid evidence to support it. It was not worth including in my report'.¹⁰ Almost certainly, this was an outright lie. There can be little doubt that the tip-off came from Philby himself. It was later related from Soviet sources that he had an urgent meeting with his Soviet controller, Boris Krotov, soon after the report from Istanbul had arrived on his desk in London on 9 September.¹¹

While the Volkov story has been frequently re-told, it still leaves several unanswered questions. One is why Volkov did not turn himself over to the Turkish security authorities, granted that he could easily have done so, and that they could then have quickly spirited him and his wife away to a distant part of Turkey, with changed identities and close protection. (In fact they had done exactly that in 1942 when İsmail Akhmedov, a Lieutenant-Colonel in the GRU, the Soviet military intelligence directorate, and nominally Soviet press attaché in Turkey, had defected to the Istanbul Police Department).¹² More inexplicable is the failure of British officialdom to act more effectively and quickly in what could have been one of Britain's greatest counter-espionage coups, had it been properly handled. At the operational level, they delayed communications with London by using the diplomatic bag, as Volkov had suggested, but continued to use coded wire traffic for all other messages, although Volkov had claimed that these were being read by Soviet intelligence. More crucially, Cyril Machray, the SIS station chief in Istanbul, who could and almost certainly would have acted swiftly and effectively to secretly transfer the Volkovs to a safe house in Istanbul and thence to Britain, was kept out of the loop until Philby's arrival in Istanbul, by which time it was probably too late to prevent their abduction.¹³ Rivalry and distrust between the diplomats and the spies appears to have been the explanation. According to one account, the British ambassador in Ankara, Sir Maurice Peterson, was 'allergic to spies', proclaiming that 'no-one's going to turn my embassy into a nest of spies... do it through London' – and cutting out Machray until it was too late.¹⁴ Finally, those responsible never explained why they had placed their report on Volkov in Philby's hands, and even gave him the job of interviewing the defector, granted that he was fairly clearly one of the Soviet agents identified by Volkov, and could be expected to sabotage any official follow-up of the case.

Philby in Istanbul, 1947-49

The Volkov affair was not the end of Philby's involvement in espionage in Turkey. In February 1947, he arrived in Istanbul, nominally as First Secretary in the British diplomatic service, attached to the Istanbul Consulate General, but actually as the SIS station chief in

⁹ Seale and McConville, op. cit., p.221.

¹⁰ Philby, op. cit., p.128.

¹¹ Andrew and Gordievsky, op. cit. p. 306.

¹² İsmail Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU: a Tatar's Escape from Red Army Intelligence* (London, Arms and Armour Press, 1984) pp. 170 ff. In the summer of 1948, Akhmedov was interviewed at length by Philby, albeit to no apparent effect (ibid, pp. 188-97). Writing four years before Philby's death, he concludes that 'he will pass into oblivion, into an empty abyss during one of his drunken hours, as did Burgess, and join the company of butchers, henchmen, headhunters.... the despised enemies of the unfortunate Soviet people' (ibid, p. 198).

¹³ See above, note 7.

¹⁴ Quoted, Macintyre, op. cit., p. 97: see also Andrew and Gordievsky, p. 306.

Turkey. This appointment was a crucial one. During the second world war, at the crossroads between Europe and the middle east, Istanbul had become a hotbed of international espionage, with the intelligence services of no less than seventeen countries or exiled governments, including the Axis, allied and neutral states, operating in the city. ‘A whole industry arose on the basis of forged and phony information sold to multiple clients... The stakes were high and the measures taken were desperate’.¹⁵ At the start of the cold war, Turkey’s international position remained crucial, as Stalin demanded effective control of the Dardanelles and Bosphorus, with Soviet bases at the straits giving the USSR free naval access to the Mediterranean, besides territorial concessions on Turkey’s north-eastern frontier¹⁶ and, in all probability, the conversion of Turkey into something like a Soviet satellite.¹⁷ These demands were rejected by Turkey, and before long by the western powers, who insisted on preserving Turkey’s territorial integrity, as well as the international rules regarding the straits established by the Montreux Convention of 1936, which had been accepted by the Soviet government at the time.

While secretly working for Soviet intelligence, Philby had to continue to direct British intelligence operations in Turkey, or at least pretend to do so, so as to maintain his credibility in London. As Ben Macintyre aptly puts it, he ‘made elaborate plans to combat Soviet intelligence, and then immediately betrayed them to Soviet intelligence’.¹⁸ According to one account - written before Philby’s own memoirs were published - his connection with Soviet intelligence was known to his superiors in London, who had ‘given permission to play the full double game with the Russians’, but there is no clear evidence that this was so, and good reasons to conclude it was not.¹⁹ What is certain is that Istanbul was a vital centre for MI6, since it was, in Philby’s words, ‘the main southern base for intelligence work directed against the Soviet Union and the Socialist countries of the Balkans and Central Europe’.²⁰ His duties for the British included activities in neighbouring Arab countries, to which he made regular journeys.²¹ In the Balkans, Istanbul was a base for operations in Albania, into which the British and Americans infiltrated numerous guerrilla fighters between 1947 and 1951, in an abortive attempt to overthrow Enver Hoxha’s hard-line communist regime. Nearly all these

¹⁵ Rubin, op. cit., p. 5.

¹⁶ That is, the retrocession of the north-eastern Turkish provinces of Kars and Ardahan. Following the Russo-Turkish war of 1877-8, these had been ceded to Russia under the Treaty of Berlin of 1878. Under the Treaty of Brest-Litovsk of 1917 between Russia and the central powers, they were returned to Turkey, although not actually re-occupied by Turkish forces until October 1920.

¹⁷ There is an extensive literature on this topic: see, in particular, Bruce Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East* (Princeton, Princeton University Press, 2nd edn., 1994); Ekavi Athanassopoulou, *Turkey – Anglo-American Security Interests, 1945-1952* (London, Routledge, 2012); Harry N. Howard, *Turkey, the Straits and US Policy* (Baltimore and London, Johns Hopkins Press, 1974).

¹⁸ Macintyre, op. cit., p. 101.

¹⁹ Page, Leitch and Knightly, op. cit., p. 192: no source is given for this information, which is not confirmed by other accounts of Philby’s career, or his own memoirs. If Philby had really been acting as a ‘triple agent’ for MI6, then he would presumably have been used as a means of feeding false information to Soviet intelligence. Given that the KGB could quite possibly have realised this, it is extremely unlikely that he would have fled to the USSR, as he eventually did in January 1963. Equally, British intelligence would have protected him at this point. According to Philip Knightly, within the KGB there was also a group, led by the counter-intelligence officer Elena Modrzinskaya, which suspected that Philby was actually a ‘triple agent’ for the British: Philip Knightly, ‘Introduction’ in Philby, op. cit., pp. xi-xii.

²⁰ Philby, op. cit., p. 131.

²¹ Cookridge, op. cit., p.142.

were caught and killed by the Albanian security forces. There had clearly been security leaks on the British side, and Philby was later regarded as a prime suspect – a role which he later admitted, saying that he had no regrets.²²

Aside from the Albanian fiasco, the many books on Philby say relatively little about his activities in Turkey between 1946 and 1949, and we are mainly reliant on what he tells us himself in his memoirs. Hence, while we know something of his work for British intelligence, we know little about what he was passing on to his controller in the Soviet embassy in Ankara, Yuri Feotkisov. By his own account, his activities involved regular cooperation with the Turkish intelligence service, or National Security Services Directorate (Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti), predecessor to the current National Intelligence Organisation (Milli İstihbarat Teşkilatı or MİT). On Philby's admission, the Emniyet knew of and tolerated the activities of SIS in Turkey on the understanding that they were directed solely against the Soviet Union and the Balkans, and not against Turkey. To ensure its cooperation, the British paid the Istanbul office of the Emniyet a monthly subsidy, camouflaged as payment for enquiries carried out on behalf of the SIS. Philby's main contact in the Emniyet office in Istanbul was an agent whom he nicknames 'Uncle Ned', with regular business being conducted by a member of the Whittal family, leading and long-established members of the British community in Turkey. Uncle Ned's superior, and the head of the Istanbul office, is referred to as 'Aunt Jane'. Philby is patronising and arrogant about the Emniyet, saying that his 'contacts with Uncle Ned, Aunt Jane and their colleagues confirmed a suspicion I had already formed, namely, that the security services of the minor powers lack the resources and experience for effective action'.²³ What he does not say, of course, is that at least they had not been penetrated at the top by Soviet agents, as the SIS had been.

Besides the Albanian débacle, and regular intelligence gathering, Philby's other activities in Turkey included organising the establishment of resistance organisations in the neighbouring republics of Georgia and Armenia, and assessing how to resist a possible land invasion of Anatolia by the Soviet Union. On the first score, the aim was to establish resident agents in Tbilisi and Yerevan, who could then organise resistance movements. In fact, the Georgian project was the only one which started to get off the ground. This required a preliminary infiltration into Georgia of volunteers from the Georgian refugee community. They would attempt to discover whether safe houses could be found in Georgia, whether legal identities could be obtained 'by purchase or otherwise', and reliable courier lines established.²⁴ In the attempt to achieve this, the cooperation of 'Tefik Bey' (presumably Tefik), the Emniyet director in Erzurum, was essential. Eventually, two young members of the Georgian emigré community in France were recruited. Both of them had been born in Paris and, in Philby's words 'knew Georgia only by hearsay'. At some point – Philby does not give us the date, but it would appear to have been in 1948 or early 1949 – they were sent over the border, armed with weapons and gold coins, 'in the neighbourhood of Pozov' (sic, should be Posov, now a road crossing point between Turkey and Georgia). This was dangerously near the then Soviet garrison town of Akhaltsikhe. According to Philby's account of a report from the Emniyet, '[The] two agents had been put across at such-and-such a time, so many minutes later there had been a burst of fire, and one of the two men had fallen - the other was last seen striding

²² Macintyre, op. cit., p. 138.

²³ Philby, op. cit., pp. 134-5.

²⁴ Ibid, p. 140.

through a sparse wood away from the Turkish frontier. He was never heard of again'.²⁵ There is no clear evidence that Philby had betrayed them, but it seems extremely likely that he had.

Another project in which Philby was engaged, and which he tells us something about, was a survey of eastern Anatolia, and Turkey's border with the then USSR, which was again carried out in collaboration with 'Tefik'. To this end, he acquired a special camera with which he photographed the Turkish-Soviet frontier, in the company of 'Major Fevzi, one of Tefik's officers'. By the time, Philby left Istanbul in 1949 only about half the frontier had been covered, however.²⁶ More broadly, he surveyed the territory east of Ankara, with a view to assessing whether a possible Soviet invasion of Turkey could be resisted. With the weakness of Turkey's armed forces at the time – one of the main reasons why President İsmet İnönü had kept Turkey out of the second world war – 'the prospect of successful resistance anywhere east of Ankara were rated very low. The best we could hope for in Turkey, therefore, was the establishment of guerrilla bases from which the Soviet communications, running through the plains, could be harried'. This implied 'an Anglo-American intention to abandon Turkey to its fate as soon as war broke out'. This intention would have to be hidden from the Turks, otherwise 'the resulting storm would blow away their illusions about the West and force them to come to terms with the Soviet Union.'²⁷

The aftermath, 1949-63, and more unanswered questions

In September 1949, Philby reached the summit of his career, when he arrived in Washington, officially as the First Secretary at the British Embassy, but actually the chief of MI6 in America, as well as one of the USSR's most important secret agents.²⁸ Since his posting involved liaison with the CIA, he was now in a position to betray American as well as British secrets to Soviet intelligence. His career unravelled in 1951 when Guy Burgess and Donald Maclean were unmasked as Soviet agents. Following a tip-off from Philby, they escaped to Moscow before they could be arrested. At this stage, Philby was strongly suspected, so that he was obliged to resign from MI6 in July 1951. Over the following years, he worked as a journalist, and in 1955 he was officially exonerated in a statement to the House of Commons by the then Foreign Secretary, Harold Macmillan. At this stage, as Philby later put it, '[T]he evidence was inconclusive; they could not charge me and did not want to clear me'.²⁹ In August 1956, he was appointed Middle East correspondent of the British weeklies *The Observer* and *The Economist*, based in Beirut, where he resumed some work for MI6. However, by 1962 the clouds of official suspicion were again gathering. Accordingly his former friend and MI6 colleague Nicholas Elliot, never a member of the Soviet espionage group, was sent to Beirut to interview him, arriving on 10 January 1963 Philby made a partial confession, but before any further steps were taken he escaped to Moscow on 23 January 1963, where he died in 1988.³⁰

²⁵ Ibid, pp. 143-4.

²⁶ Ibid, pp. 141, 144.

²⁷ Ibid, p. 137.

²⁸ This final phase in Philby's career is covered in a number of sources, but see in particular Macintyre, op. cit., Chs. 13-18.

²⁹ Philby, op. cit., p. 197.

³⁰ Macintyre, op. cit., pp. 249-60. Macintyre concludes that MI6 deliberately allowed Philby to escape, since his trial would have brought out 'politically damaging and profoundly embarrassing' evidence: ibid., p. 260.

While the final stages of Philby's career are quite well known, mystery surrounds important aspects of his work in Turkey between 1947 and 1949. The first is that his analysis of western defence plans for Turkey, such as they were at the time, leaves out the likelihood that if they had invaded Turkey, the powerful Soviet force in Bulgaria could have been used for a relatively easy advance on Istanbul from the north-west. The Soviet invasion, if it had happened, could thus have been a pincers movement, with simultaneous advances from both east and west. Why Philby neglects this point is unclear, although it can be assumed that it would have strengthened his conclusion that the western powers would quickly 'abandon Turkey to its fate' if the USSR invaded.

Second, since it can be assumed that Philby forwarded his analysis to his Soviet controllers, we need to know why they never acted on them. Even without information from Philby, Soviet intelligence could easily have reached similar conclusions about Turkey's weak defences. Hence, why did Stalin not launch the invasion which the West apparently feared? Put alternatively, how did Britain and the US fend off this threat in perilous conditions? The point is crucial since, while the apparent Soviet threat to Turkey arose in 1945, it was not until 1952, when it became a member of NATO, that Turkey had a clear and unequivocal commitment to its defence from the western powers.

Answering these questions is difficult, since we do not know exactly when its demands to Turkey of 1945-6 were abandoned by Moscow. Officially, they were not given up until May 1953, shortly after Stalin's death, when the Soviet government publicly announced that it had withdrawn its territorial claims on Turkey,³¹ although it was not absolutely clear even at this point that the demand for changes in the straits regime was being dropped.³² However, in October 1946, while not explicitly abandoning the idea, Moscow informed the British government that convening a conference to consider changes to the Montreux Convention would be 'premature', and did not clearly press for this thereafter.³³ When a new Soviet ambassador was appointed to Turkey in 1948 'he was instructed to maintain Soviet demands and to be reserved in his relations with the Turks, but not to undertake any positive actions'.³⁴ All that we can say, therefore, is that Stalin decided to soft-pedal his demands sometime during the autumn of 1946.

The timing is crucial, since not long before he had also undertaken to withdraw the Soviet troops from northern Iran. These had originally been stationed as part of the allied occupation of Iran beginning in 1941, and were supposed to have been withdrawn within six months of the end of the second world war (i.e., 2 March 1946). Their continued presence was apparently intended to secure the separation of the Iranian province of Azerbaijan under Soviet control and to establish a Russian oil company in the north of the country. Stalin's plans for Iran, and his demands from Turkey were thus quite similar, as well as simultaneous, and it is thus likely that his decisions to back down over both were closely connected.

---

³¹ See above, note 16.

³² Ferenc A. Vali, *Bridge across the Bosphorus: the Foreign Policy of Turkey* (Baltimore and London, Johns Hopkins Press, 1971) pp. 174-5. See also Alvin Z. Rubinstein, *Soviet Policy toward Turkey, Iran and Afghanistan: the Dynamics of Influence* (New York, Praeger, 1982) pp. 14-15.

³³ Kuniholm, op. cit., pp. 372-3.

³⁴ Geoffrey Roberts, 'Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran and Turkey, 1943-8', *Journal of Contemporary History*, Vol.46, No.1 (2011) p. 78.

Unlike that over Turkey, the apparent Soviet retreat over Iran has been the subject of a good deal of scholarly enquiry, but with conflicting interpretations. On one side of the argument, Geoffrey Roberts suggests that Stalin's main concern was to preserve Soviet power in Eastern Europe, and he was reluctant to jeopardise this by pressing his claims over the 'periphery', including Iran and Turkey – in effect that he never pursued his claims against Turkey and Iran seriously.³⁵ However, in an article published in the *New York Times* in 1957, former President Harry Truman claimed that 'I personally saw to it that Stalin was informed that I had given orders to our military chiefs to prepare for the movement of our ground, sea and air forces. Stalin then did what I knew he would do. He moved his troops out [of Iran]'.³⁶ In January 1980, Senator Henry Jackson went further than this, by claiming that Truman had summoned Soviet Andrei Gromyko to the White House, and 'told him that the United States would use the atomic bomb if the Red Army failed to evacuate Iran immediately'.³⁷

Against this, Barry M. Blechman and Douglas M. Hart report that Truman never issued Stalin with an ultimatum over Iran; there were no military threats and 'not even the hint of a nuclear threat'.³⁸ In between, Kuross A. Samii and J. Philipp Rosenberg draw attention to the meeting between Stalin and General Walter Bedell Smith, the newly appointed US ambassador in Moscow, on 4 April 1946 – that is, over a month after the 2 March deadline for withdrawal had passed to no effect. Smith reported that at this meeting he had warned Stalin that '[I]f the people of the United States were ever to become convinced that we are faced with a wave of progressive aggression on the part of any powerful nation or group of nations, we would react exactly as we have in the past'.³⁹ Ten days later, the Soviet ambassador in Tehran announced that there would be an 'unconditional' Soviet troop withdrawal from northern Iran, and on 21 May, the Iranian government confirmed that this had been done.⁴⁰ It was evidently in this spirit that a few months later Stalin decided to put his demands over Turkey on the back burner, even if he did not abandon them entirely.

Hanging over these events was the brutal fact that in 1946 the US had the atomic bomb, whereas the USSR did not. It may be argued that Truman did not intend to launch a nuclear war, but Stalin could not have been certain that this was not the case, and it seems overwhelmingly likely that this was responsible for his diplomatic-cum-military retreat. As Kuross Samii concludes:

[W]hat makes any threat persuasive is the perception of the power required to carry out the threat and the willingness to use that power. In 1946, despite the demobilization process, the United States was perceived to be the greatest military power in the world. As for the willingness to use that power, it may be suggested that any sane government must have taken

---

³⁵ Ibid, p. 59.

³⁶ Quoted, Kuross A. Samii, 'Truman against Stalin in Iran: a Tale of Three Messages', *Middle Eastern Studies*, Vol.23, No.1 (1987) p. 95.

³⁷ *Time* magazine, 28 January 1980: quoted, ibid, p.96.

³⁸ Barry N. Blechman and Douglas M. Hart, 'Afghanistan and the 1946 Iran Analogy', *Survival*, Vol.22, No.6 (1980), p. 25. A similar argument is advanced by James A. Thorpe, 'Truman's Ultimatum to Stalin on the 1946 Azerbaijan Crisis: the Making of a Myth', *Journal of Politics*, Vol.40, No.1 (1978) pp.188-95.

³⁹ Quoted, J. Phillip Rosenberg, 'The Cheshire Ultimatum: Truman's Message to Stalin in the 1946 Azerbaijan Crisis', *Journal of Politics*, Vol.41, No.3 (1979) p. 937, and Samii, op. cit., p. 103.

⁴⁰ Samii, op. cit., p. 105.

seriously the slightest hint of a threat by a man who some months earlier had ordered atomic bombs to be dropped on Hiroshima and Nagasaki.⁴¹

Ironically, some 42 years after the event, Kim Philby pointed to the same conclusion. As he told the British journalist Phillip Knightly, in an interview in Moscow just three months before his death in 1988, ‘In 1945 the Soviet Union was exhausted. The United States had the atomic bomb. What would we hope to gain by deliberately attacking Western Europe? No one wants to be incinerated’.⁴² Philby may have been a calculating liar, but his judgements could still be sharp and accurate.

---

⁴¹ Ibid, p. 103

⁴² Knightly, op. cit., p. ix.

Journal of Anglo-Turkish Relations
Volume 1, Number 1, January 2020

Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri

Taha Niyazi KARACA*

Özet

16. yüzyılda resmi olarak başlayan Türk-İngiliz diplomatik ilişkileri günümüze kadar devam etmektedir. Bu uzun süreç üç ana dönemde değerlendirilebilir. Birinci dönemde iki ülke arasında dostluk ilişkileri gelişti ve İngiltere ticari imtiyazlar elde etti. İki ülkenin yakınlaşmasında tehdit olarak algılanan İspanya'nın rol oynadığı görülmektedir. İkinci dönemde İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya tehdidine karşı korumaya çalıştı. İki ülkeyi birbirine yaklaştıran Rus Çarlığı oldu. 18. Yüzyılda Rusya, ABD'nin bağımsızlık savaşına destek vererek ve Fransa ile de 1787 yılında ticaret anlaşması imzalayarak İngiltere karşıtlığını açıkça ortaya koydu. Rusya'nın Akdeniz'e inme çabalarını ve Balkanlar üzerindeki nüfuzunu da gören İngiltere, Rusya'yı kendi ekonomik ve siyasi gücüne karşı tehdit olarak algıladı. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı destekleyerek Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyinde kalmasına çalıştı. Koruma politikası 19. Yüzyılın ortalarına kadar Muhafazakâr Parti mensupları tarafından devam ettirildi. Üçüncü dönemde ise değişen politik görüşler nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu düşman ülke ilan edildi. Bu süreç 1875 yılında Liberal Parti'nin yaptığı kara propagandanın bir sonucu olarak başladı. Artık iki ülke ortak çıkar merkezli dış politikadan uzaklaşarak çatışma merkezli bir diplomatik ilişki dönemine girdi. Balkan, Ermeni, Mısır, Yahudi yerleşim sorunları, Türkiye'nin Ortadoğu topraklarının elde edilme çabası ve nihai olarak Birinci Dünya Savaşı iki ülkenin çatışma alanları olarak belirdiler. Makalede Osmanlı dönemi Türk-İngiliz ilişkileri tahlil edilerek iki ülkenin diplomatik ilişkileri panoramik bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Britanya İmparatorluğu, Türk-İngiliz İlişkileri

From Amity to Conflict: Turkish-British Relations in the Ottoman Period

Abstract

Turkish-British diplomatic relations, which officially started in the 16th century, have been continuing until the present day. This long process can be evaluated in three main periods. In the first period, friendly relations developed between the two countries and Britain obtained some commercial privileges. Spain, perceived as a threat, played a role in the rapprochement of the two countries. In the second period, Britain tried to protect Ottoman Empire against Russian threat. Tsarist Russia brought the two countries closer. In the 18th century, Russia clearly demonstrated its opposition to Britain by supporting America's war of independence and signing a trade agreement with France in 1787. Seeing Russia's efforts to land in the Mediterranean and its influence over the Balkans, Britain perceived Russia as a threat to its economic and political power. Britain supported Ottoman Empire against Russia and tried to keep Russia in the north line of the Black Sea. Protection policy was continued by members of the Conservative Party until the middle of the 19th century. In the third period, the Ottoman Empire was declared an enemy country due to changing political views. This process began in 1875 as result of the black propaganda of the Liberal Party. The two countries have now moved away from a common interest-centred foreign policy and entered a period of conflict-based diplomatic relations. Balkan, Armenian, Egypt issues, the efforts of obtaining Turkey's Middle East territories and finally The First World War emerged as the two countries' conflict areas. In this article, the Turkish-British relations in the Ottoman period will be analysed and the diplomatic relations of the two countries will be evaluated from a panoramic perspective.

Key words: Ottoman Empire, British Empire, Anglo-Turkish Relations

Giriş

Resmi Türk-İngiliz ilişkileri 16. Yüzyılın ikinci yarısında başladı. Ancak Türklerle İngilizlerin karşılaşmaları Selçuklular dönemine kadar uzanmaktadır. Bizans saray muhafız birliği içinde yer alan İngilizler, Selçuklu Türkleriyle karşılaşmışlardı. Kral Richard I (1189-99) ve Edward I (1272-1307) dönemlerinde de Haçlı Seferlerine katılarak Türklerle savaşmışlardı. Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra Bizans üzerine yapılan Türk akınlarını durdurmak isteyen

* Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi Öğretim Üyesi, tahaniyazikaraca@gmail.com.

İmparator Manuel II (1391-1425) 1400 yılında Londra'ya giderek Türklere karşı İngilizlerden yardım talep etmişti.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda ilerlemesine karşı oluşturulan Haçlı ordusu içinde İngilizler de yer almış, 1396 yılında Niğbolu'da Türklerle savaşmışlardı.² Elbette bu dönemde Türklerin güçlü bir şekilde Avrupa'yı tehdit etmesi İngilizler tarafından da endişeyle takip ediliyordu. Emir Timur, Yıldırım Bayezid'i Ankara Savaşı'nda yenilgiye uğrattıktan sonra İngiltere Kralı Henry IV'e de bir "zafer müjdesi" göndererek galibiyetini duyurmuştu. Kral gönderdiği bir mektup ile Timur'un zaferi karşısında duyduğu memnuniyeti dile getirmişti.³

Osmanlı Türklerinin Ankara Savaşı'ndan sonra kısa sürede toparlanması üzerine yabancı ülkelerle yeni diplomatik ilişkiler de gelişmeye başladı. 1413'te Venedik Balyosu ve 1414'te Türklerle irtibata geçen Leh elçisi aracılığıyla ilk diplomatik ilişkiler kuruldu. Ruslar, Avusturyalılar ve Fransızlarla da 15. Yüzyıl sonu ile 16. Yüzyıl başlarında ekonomik-siyasi ilişkiler gelişme gösterdi.⁴ Türklerin İngilizlerle olan resmi ilişkileri diğer ülkeler ile kıyaslandığında son derece yavaş şekillendi. Bu gecikmeye neden olan sebeplerden biri İngiltere Krallarının uzun süre Türkleri Hristiyanlığın düşmanı olarak görmeleri olmalıdır. 1536 yılında Fransa, Osmanlı Devleti'nden çeşitli imtiyazlar almış olmasına rağmen İngiltere Kralı Henry VIII (1509-1547) Papa ile olan yakınlığını gerekçe göstererek "kafir Türklerle" irtibat kurmaktan kaçındı.⁵ Henry'nin bu tarz bir yaklaşım sergilemesinde Türk korsanlarının İngiliz gemilerine saldırılarının da etkili olduğunu belirtmek gerekir.⁶

Katı yaklaşıma rağmen sınırlı da olsa İngiliz gemicileri Levant adını verdikleri Doğu Akdeniz'e ulaşarak Girit, Kıbrıs, Trablus, Sakız, Şam gibi ticaret merkezleriyle ticaret yapmaya başladılar.⁷ Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişme dönemine ait en önemli belge ise Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilen 1553 yılına ait bir imtiyaz belgesidir. Halep'te ticaretle uğraşan Londralı tüccar M. Anthony Jenkinson'a ve onun adına faaliyet gösteren herhangi birine hiçbir vergiye tabi olmadan, Sultan'ın hâkim olduğu bütün topraklarda ticaret yapma hakkı tanınıyordu. Belgede İngiltere uyruklu bir tüccara olağanüstü haklar veriliyor, tanınan imtiyazlara riayet etmeyen kim olursa olsun korkunç şekilde cezalandırılacağı belirtiliyordu.⁸

Verilen imtiyaz İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlı da olsa bir irtibat kurması anlamına geliyordu. Özellikle 1558 yılında tahta çıkan Kraliçe Elizabeth I'in takip ettiği iç ve dış politika Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatıyor, bu dönemde Türklerle İngilizler İspanya tehdidi karşısında birleşiyorlardı.

İspanya'ya Karşı İki Ülke: İlk Resmi İlişkilerin Kurulması

¹ Micheal Talbot, *British-Ottoman Relations. 1661-1807*, The Boydell Press, Woodbridge 2017, s. 18.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt III/2. Kısım, Ankara 2011, s. 224.

³ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 7.

⁴ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 1-2.

⁵ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 3.

⁶ Talbot, *British-Ottoman Relations*, s. 19.

⁷ Hamit Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, İstanbul 1951, s. 37-38; Talbot, *British-Ottoman Relations*, s. 19-20.

⁸ Richard Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Volume V, The Macmillan Company, New York 1906, s. 109-110.

Kraliçe Mary'nin arkasında varis bırakmadan 17 Kasım 1558 tarihinde ölümüyle, VIII. Henry'nin diğer kızı Elizabeth'in tahta çıkması İngiltere tarihinin en önemli siyasal gelişmelerinden biri oldu. Kız kardeşi Mary, İspanyol Kralı Philip II ile evliydi ve tahtta kaldığı sürece Katolikliğin gücünü korumak için Protestanlara karşı savaş açmasıyla tanınıyor, yaptığı katliamlar nedeniyle de “Kanlı Mary” olarak anılıyordu.⁹ Yeni Kraliçe ise tam aksine Protestan idi. Tahta çıkar çıkmaz Katolik dünyanın İngiltere üzerindeki baskısını azaltmayı hedeflemişti. İspanya Kralı, Elizabeth ile de evlenmek istemiş, fakat Kraliçe bu teklifi kabul etmemişti. Kraliçe ve İngiltere için en büyük tehlike Roma Kilisesi ile Katolik dünyanın siyasi hamisi rolünü üstlenen İspanyol Krallığı idi.¹⁰

İspanya ve Roma Kilisesinin amacı Elizabeth'i tahttan indirerek veya bir şekilde ortadan kaldırarak Katolik olan İskoçya Kraliçesi Mary'yi tahta çıkarmaktı. Elizabeth, kendisini ortadan kaldırmak isteyen düşmanlarının düzenlediği onlarca farklı suikasta maruz kaldı. Danışmanı ve istihbarat servisinin başkanı olan Francis Walsingham'ın aldığı olağanüstü önlemlerle, suikast girişimlerinden kurulduğu gibi Katolik olan ve İngiltere tahtına varis olan İskoçya Kraliçesi Mary'yi idam ederek tahtın tek sahibi durumuna geldi.¹¹

İngiltere'nin bağımsız bir devlet olarak hareket edebilmesi için mutlaka İspanya'nın etkisiz hale getirilmesi gerekiyordu. Kraliçe Elizabeth I'in bu tehdidi ortadan kaldırması için Hristiyan dünyanın dışından kuvvetli müttefiklere ihtiyacı vardı. 16. Yüzyılın dünya gücü Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak kurmasıyla Katolik kuşatmasını yarması mümkün olabilecekti. Bu konudaki temel politikaların Kraliçenin danışmanı Walsingham tarafından şekillendirildiği Walsingham'ın İstanbul'a elçi olarak atanan Harborne'a gönderdiği mektupta Sultan ile İspanya Krallığı'na karşı anlaşma yapılmasını konusunda direktifler vermesinden anlaşılmaktadır.¹²

Osmanlı İmparatorluğu da Akdeniz'de Katolik devletler tarafından tehdit altında bulunuyordu. Venedik'in kontrolündeki Kıbrıs'ın 1571 yılında fethedilmesi üzerine harekete geçen Haçlı Donanması aynı yıl İnebahtı da Osmanlı donanmasını imha etmişti. Osmanlı İmparatorluğunun Akdeniz'deki büyük rakibi İspanya idi.¹³ Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun da İngiltere ile İspanya'ya karşı iş birliği içinde bulunması kendi çıkarına

⁹ Alexander Samson, “Power Sharing: The Co-monarchy of Philip and Mary”, *Tudor Queenship: The Reigns of Mary and Elizabeth*, (Edited by Alice Hunt; Anna Whitelock), Palgrave Macmillan, New York 2010, s. 159-172; Kraliçe Mary'nin iktidar yılları ve uyguladığı politikalar için ayrıca bkz. David Loades, *The Reign of Mary Tudor: Politics, Government and Religion in England 1553-58*, Routledge, New York 2013.

¹⁰ Kraliçe Elizabeth'in tahta çıkma süreci için bkz. Alison Weir, *The Life of Elizabeth I*, Ballantine Books, New York 1998, s. 2-10.

¹¹ Elizabeth'in İskoç Kraliçesi Mary ile mücadelesi için bkz. Jane E. A. Dawson, *The Politics of Religion in The Age of Mary, Queen of Scots*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 170-208.

¹² İlk mektubu 9 Mart 1587 tarihinde Harborne gönderiyor. İstanbul'da kurduğu ilişkileri anlatıyor. Walsingham 24 Haziran 1587 tarihinde cevabi mektubunda İspanya'nın konumu Türklerle irtibat kurma çabaları ve çabaların engellenmesi konusunda Harborne'u uyarmaktadır. Bkz. Conyers Read, *Mr. Secretary Walsingham and The Policy of Queen Elizabeth*, Volume 3, Archon Books, 1967, s. 326-332.

¹³ Akdeniz'de Osmanlı İmparatorluğu ve İspanya mücadelesi için bkz. Bülent Arı, *Akdeniz'de İki Süper Gücün Hâkimiyet Mücadelesi*, Kadim Yayınları, Ankara 2019.

olacaktı. III. Murat'ın İngiltere'ye yakınlaşmasındaki önemli etkenlerden biri hocası Sadettin Efendi'nin İngiltere taraftarı olması ve bu konuda Sultan'ı olumlu yönde etkilemesiydi.¹⁴

İspanya, farklı inançlardan olsa da iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştı. Sultan III. Murat'ın 15 Mart 1579 tarihinde Harborne aracılığıyla gönderdiği mektup iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin resmileşmesindeki ilk adım oldu. Mektubun gönderilmesine gerekçe ise henüz 1575 yılında Londralı Edward. Osborne ve Richard Staper adlı iki tüccarın İstanbul'a Joseph Clements ve John Wight adlarındaki adamlarını göndermesiyle başlayan ticari imtiyaz görüşmeleriydi. Clements ve Wight bir buçuk yıl İstanbul'da kaldıktan sonra Londra'ya geri dönmüş ve Osborne ve Staper'in İstanbul'daki işlerini takip etmek için 1578 yılında William Harborne görevlendirilmişti.¹⁵ Harborne, İstanbul'a ulaştığında Sultanı ziyaret ederek Kraliçenin iyi dileklerini iletmişti. Sultan III. Murat'ın 1579 tarihli mektubundan Kraliçe'nin herhangi bir mektup gönderdiği de anlaşılmıyor. Tam tersine dilek ve temennilerin sözlü iletildiği algısı ortaya çıkıyor.¹⁶ Akdes Nimet Kurat, Sultan'ın herhangi bir mektup almadan mektup göndermesinin Osmanlı diplomasi kurallarına uygun bir davranış olmadığını değerlendirmektedir.¹⁷ Ancak bu bakış açısı Osmanlı İmparatorluğu'nun da bir müttefike ihtiyaç duyduğu dönem dikkate alınmadan ortaya konmuş görünmektedir. Kraliçe Elizabeth'in gönderdiği 25 Ekim 1579 tarihli orijinali Latince olan mektupta, gönderdiği mektup için Sultan'a teşekkür edilmektedir.¹⁸ Kraliçe'nin mektubu Türk-İngiliz ilişkilerinin resmileşmesindeki en önemli gelişme olmuştur. İki hükümdar mektuplaşarak da olsa iki ülkenin iletişim kanallarını açık hale getirmişlerdir.

İlk diplomatik temaslardan sonra Kraliçe Elizabeth, William Harborne'u 1582 yılında İngiltere'nin Türkiye elçisi olarak atadı. Atama kararında şöyle diyordu: “En şanlı ve yenilmez Prens, Türkiye ülkesinin en kudretli hâkimi ve Doğu İmparatorluğu'nun hükümdarı Sultan III. Murat Han'ın bizimle bir ittifak ve dostluğa girdiğini ve şanlı İmparatorluğunun her tarafında tebaamıza serbest dolaşım hakkı verdiğini anlamış bulunuyoruz”.¹⁹

William Harborne, kendisine verilen bu emirle 1583 yılında İstanbul'a gelmiş ve Türk-İngiliz ilişkilerindeki “resmî dönem” başlamıştır. Harborne'a verilen görev Osmanlı İmparatorluğu ile İspanya arasındaki anlaşmaya engel olmasıydı. Sadettin Efendi'nin de desteği ile 1587 yılında yapılacak anlaşmaya engel olmayı başardı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, İspanya ile olan mücadelesini devam ettirmesiyle Kraliçe Elizabeth'e destek sağlamış oluyordu.²⁰ İspanya donanmasını Akdeniz'de oyalayan Osmanlı donanması İngiltere'ye avantaj sağlıyordu. 1588 yılında İngiltere ile “armada” olarak anılan İspanyol donanmasının yaptığı

¹⁴ Hoca Sadettin Efendi'nin Türk-İngiliz ilişkilerindeki etkisi için bkz. Akdes Nimet Kurat, “Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü”, 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 305-315

¹⁵ Tüccarların seyahatleri ile ilgili detay için bkz. Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages*, s. 167-169.

¹⁶ Sultan Murat'ın mektubunun İngilizce tercümesi için bkz. Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages*, s. 169-171.

¹⁷ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 15-16.

¹⁸ Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages*, s. 171-178.

¹⁹ Susan Skilliter, “William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588”, *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985, s. 25.

²⁰ Susan, “William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588”, s. 14.

savaşta İspanya büyük bir yenilgiye uğradı. Bu başarı İngiltere'nin denizlerde büyük bir güç haline gelmesinin de yolunu açtı.²¹

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile gerçekleştirdiği resmî ilişkileri, 1581 yılında ruhsat alarak faaliyetlerine başlayan *Levant Company*'nin yaptığı ticari faaliyetler etrafında şekillendi.²² Bu ticari ilişkiler 1699 yılına kadar sorunsuz devam etti. 1620-1683 yılları arasında iki ülkenin ticari ilişkileri en parlak dönemini yaşadı.²³ Osmanlı Devleti'nin 1683 Viyana Kuşatmasından sonra Avusturya, Rusya, Polonya ve Venedik'in oluşturduğu Kutsal İttifak karşısında yapmış olduğu savaşın sona erdirilmesinde İngiltere'nin arabulucu bir rol oynamaya başlaması ve sonrasında Karlofça Anlaşması'nın imzalanmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler farklı bir boyuta taşındı.²⁴

Rus Çarlığı, Değişen Tehdit Algısı ve Türk-İngiliz İlişkileri

1699 yılında Kutsal İttifak ile imzalanan Karlofça Anlaşması ve bir yıl sonra Rusya ile imzalanan İstanbul Anlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun o tarihe kadar yaşadığı en büyük yenilgi ve toprak kaybının tescili durumundaydı. Osmanlı İmparatorluğu gücünü kaybederken bölgede yükselen yeni güç Rus Çarlığı oluyordu.

İngiltere'nin Rusya ile olan ilişkileri ilk başlarda dostane gelişmişti. 1553 yılında İngiltere ve Rusya arasında bir ticaret anlaşması imzalanmış, İngiltere'nin Rusya'daki ticari faaliyetlerini yürütmek üzere "The Moscovy Company" adıyla bir şirket kurulmuştu.²⁵ Rusya ile gelişen bu iyi ilişkiler 18. Yüzyılın ikinci yarısına kadar sorunsuz denecek şekilde devam etmişti. Ancak Rus Çarlığı'nın I. Petro'dan itibaren sıcak denizlere inme hedefini gerçekleştirmeye çalışması İngiltere'yi rahatsız etmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere açısından en önemli tehlike Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası olduğu için Rusya'nın ticari imtiyaz alanlarından uzak tutulması İngiltere'nin temel politikası haline gelmişti. Özellikle 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması İngilizlerin rahatsızlığını son derece artırmıştı. Bu anlaşmanın on birinci maddesiyle Rusya; Karadeniz, Tuna ve Akdeniz'de kendi gemileriyle ticaret yapabilme hakkını elde etmişti. Yine 1783 yılında seksen bir maddelik bir anlaşma yapılarak Rusya'nın bölgedeki ticaret haklarının alanı genişletilmişti.²⁶

²¹ Kaptan Drake'in İspanya donanmasını yenilgiye uğraması için bkz. Colin Martin; Geoffrey Parker, *Spanish Armada*, W.W. Norton & Company, New York 1992, s. 162-208.

²² Levant Company'nin ilişkilerdeki önemi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 25-39; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011, s. 1373-1375; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 41-43; Levant Company'nin siyasi bağlantıları için ayrıca bkz. H.G. Rosedale, *Queen Elizabeth and The Levant Company*, London 1904; ayrıca bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, Balta Limanı'na Giden Yol: *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk tarih Kurumu Yayını, Ankara 2013, s. 17-20.

²³ Ali İhsan Bağış, "III. George Dönemindeki İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985, s. 43. Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğundaki ticari mücadelesi için ayrıca bkz. Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, İstanbul 2001, s. 111-130.

²⁴ İngiltere Kralı III. Wilhelm savaşta arabuluculuk yapması için Lord Paget'i elçi olarak görevlendirmiş ve Paget on yıl süreyle Türkiye'de görev yapmıştır. Bkz. C.J. Heywood, "1689-1698 Yılları Arasında İngiliz-Türk Diplomatik İlişkileri", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985, s. 33-42.

²⁵ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 9; Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 13.

²⁶ İdris Bostan, "Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), Trabzon 1999, s. 305.

Rusya'nın Karadeniz ve Akdeniz üzerinde ticaret hacmini artıran bir politika takip etmesi İngiltere'yi rahatsız ediyordu. 1787 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Özi Kalesi'nin Rusların eline geçmesiyle İngiltere'deki Rus karşıtı politikalar daha net bir hale geldi. Başbakan William Pitt, 1791 yılında Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, Rusya'nın Karadeniz üzerinde takip ettiği siyasetin İngiliz ticari çıkarlarını zedelediğini ve bunun önüne geçilmesi gerektiğini söylüyordu.²⁷ William Pitt'in bölgedeki ticari çıkarlarını artırma düşüncesine tehdit olarak gelişen Rus ticaretinin temel amacı, Kafkaslardaki ticaret yolunu cazip hale getirerek İran'daki İngiliz etkisini kırmaya yönelikti.²⁸ William Pitt, Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması politikasını aktif hale getirirken aynı zamanda bölgedeki İngiliz ticari çıkarlarının da korunmasını sağlamış oluyordu ki, bu politika iniş çıkışlarıyla 1875 yılına kadar devam etti. İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bu yakınlaşma neticesinde ve özellikle Reisülküttab Mehmet Raşit Efendi'nin de etkisiyle ilk Osmanlı daimî elçisi Yusuf Agah Efendi 1793 yılında Londra'ya gönderildi.²⁹

Fransız Devrimi'nin karşısındaki en büyük tehdit İngiltere'den geliyordu. İngiltere'nin gücünü kırmak ve doğu sömürgeleri ile bağlantısını kesmek isteyen Fransa Mısır'ı 1798 yılında işgal etmişti.³⁰ Bu yeni tehdit İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerini daha da yakın hale getirdi. Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan yeni durum geçici de olsa Rusya'yı farklı bir konuma taşımıştı. Rusya şimdi İngiltere ile Fransa'ya karşı müttefik durumuna gelirken, Osmanlı İmparatorluğu da Mısır'ın işgaliyle Rus Çarlığından yardım almak zorunda kaldı. Sultan III. Selim Rus gemilerinin İstanbul Boğazı'ndan geçerek Büyükdere önlerinde demirlemesine izin vermiş, akabinde de 23 Aralık 1798 tarihinde Rus Çarlığı ile ittifak anlaşması imzalamıştı. Aynı şekilde İngiltere ile de 5 Ocak 1799 tarihinde ittifak anlaşmasının imzalanmasıyla Fransa'ya karşı yeni bir denge siyaseti güdülmeye çalışılmıştı.³¹ Bu süreç Yunan bağımsızlık hareketine kadar devam etti.

İngiltere'nin 1829 Yunan bağımsızlığına destek vermesi ve 1836 yılında cereyan eden William Churchill olayı, 19. yüzyılda Osmanlı-İngiliz siyasal ilişkilerinde sıkıntılı dönemler olarak ortaya çıktı.³² 1836 yılında cereyan eden diplomatik kriz nedeniyle gerginleşen ilişkileri yumuşatmak çabasında olan Osmanlı İmparatorluğu, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla İngiltere'ye daha fazla imtiyaz vermek zorunda kaldı.³³ Verilen imtiyazlarla iki ülke arasındaki ilişkiler normale dönmeye başladı. Bir yıl sonra Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi iki ülkeyi daha da yakınlaştırdı. İngiliz elçisi Stratford Canning, Ferman'ın İngiltere

²⁷ Bağış, "III. George Dönemindeki", s. 47.

²⁸ *The Economic History of The Turkey 1800-1914*, (Edited by Charles Isawi), Chicago 1980, s. 123.

²⁹ M. Alaattin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1039.

³⁰ İşgal süreci için bkz. Will and Ariel Durant, *The Story of Civilization, XI, The Age of Napoleon*, Simon and Schuster, New York 1975, s. 108-114; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s. 25-30; Akdeniz ticareti ve Hindistan yolunun önemi için bkz. Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 98-103.

³¹ İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 258-264; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 31.

³² William Churchill olayı için bkz. Taha Niyazi Karaca, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları*, İstanbul 2006; ayrıca bkz. Orhan Koloğlu, *Miyop Çörçil Olayı, Ceride-i Havadisın Öyküsü*, Yorum Yayınları, Ankara 1986; Nedim İpek, "Churchill Vakası (1836)", *Bellekten*, Cilt: LIX, Sayı: 226 (Aralık 1995), s. 661-713.

³³ Mübahat Kütükoğlu, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985, s. 53-59; Anlaşmanın detaylı tahlili için ayrıca bkz. Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 119-143.

tarafından memnuniyetle karşılandığını ifade ederken, iki ülke arasındaki gelişen iyi ilişkileri de belirtiyordu.³⁴

İyi ilişkilerin güçlendiği bu dönemde Avrupa’da 1848 ihtilalleri çıktı. Rusya’ya karşı mücadele eden Macar ve Polonyalı milliyetçiler Osmanlı İmparatorluğu’na sığındılar. İngiltere’nin de destekleriyle Osmanlı hükümetinin mültecileri Rusya’ya iade etmemesi, İngiliz kamuoyunda olumlu bir Türk taraftarlığı havası estirdi.³⁵ Olumlu atmosfer 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı’nda da devam ederek, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu’nun Rusya’ya karşı birlikte savaşmasına etkide bulundu.

Rusya’ya Karşı Büyük Dayanışma: Kırım Savaşı

Kırım Savaşı, görünürde Kudüs’te bulunan ve Hristiyanlık için önemli olan kutsal yerler sorununun ortaya çıkardığı bir savaştır. Ancak perde arkasında İngiltere, Fransa ve Rusya’nın güç mücadelesi ve Rusya’yı Karadeniz’in kuzeyinde tutma çabası yatmaktadır. İngiltere 1852 yılından itibaren Rus Çarı I. Nikola’nın Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmaya yönelik teklifleriyle karşılaştı. Rusya, İngiltere’yi kendi yanında tutabilmek için Fransa’nın Belçika’ya yönelik tehditkâr tavırları üzerine İngiltere’ye asker desteği sözü vermişti.³⁶ 1852 yılında İngiltere’de meydana gelen hükümet değişikliğinden sonra Dışişleri Bakanlığına Rus sempatisi olan Lord John Russell ve Maliye Bakanlığına William Ewart Gladstone’un atanması Çar’ı cesaretlendirmişti.³⁷ Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması konusunda harekete geçen Çar Nikola I, 9 Ocak 1853’te Petersburg’da verilen bir baloya davet edilen İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour’a; “Türkiye’nin işleri bozuk bir haldedir. Uyuşmamız lazım. Kucağımızda hasta ve pek ağır hasta bir adam var. Biz hazırlıklı bulunmadan onu elimizden kaçırırsak büyük bir musibet yaşanmış olur” diyerek paylaşımaya hazır olduğunu bildirmişti.³⁸ Hamilton bu isteğe olumlu bir cevap vermemekle birlikte yaptıkları görüşmeyi Dışişleri Bakanı John Russell’e bildirerek Çar’ın istekleri konusunda görüş sormuştu. Russell, verdiği cevapta Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmayı gerektirecek herhangi bir kriz olmadığını bildirerek, Çar’ın isteklerinin çok yersiz olduğunu bildirmişti.³⁹

Çar Nikola I, İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalama projesini kabul etmemesi üzerine Prens Sergeyeviç Menchikov’u olağanüstü elçi sıfatıyla İstanbul’a gönderdi. Menchikov 28 Şubat 1853’te büyük bir debdebe ile İstanbul’a geldi. Bir dizi protokol hataları ve diplomasi krizinden sonra Menchikov Osmanlı İmparatorluğu’na yedi maddeden oluşan bir nota verdi.⁴⁰ Amaç Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortodoks Hristiyanların hamiliğini

³⁴ Deniz Can, *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998, s. 100.

³⁵ Bayram Nazır, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Erzurum 1999, s. 218.

³⁶ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, (1774-1923)*, İstanbul 2001, s. 136.

³⁷ David Williamson, *William Ewart Gladstone: Statesman and Scholar*, Toronto 1898, s. 93.

³⁸ Hamilton ile Nikola’nın görüşme detayları için bkz. Ali Fuad Türkgeldi, *Mesail-i Mühime-i Siyasiye, I*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, s. 7-11; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, V*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 375; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997, s. 233-234; Candan Badem, *The Ottomans and the Crimean War (1853-1856)*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007, s. 66-67.

³⁹ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 137.

⁴⁰ Cezmi Karasu, *Kutsal Yerler Sorunundan Paris Anlaşması’na Kadar Diplomatik Faaliyetler (1850-1856)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, s. 28-29.

üstlenmek, Kudüs'teki kutsal yerlerin sorumluluğunun Rusya'ya verilmesini sağlamaktı. Menchikov'un bir nota daha vermesi üzerine İngiltere'ye başvuran Sultan Abdülmecit, 9 Mayıs 1853 tarihinde İngiliz elçisi Stratford de Redcliffe'i huzuruna çağırarak, savaş durumunda İngiltere'nin nasıl bir tavır alacağını sordu. Elçi, İngiliz filosunun gerektiği zaman Osmanlı İmparatorluğunu korumaya hazır olduğu yolunda güvence verdi.⁴¹ Diğer taraftan Viyana sefiri Mehmet Arif, Avusturya'nın kendilerini destekleyeceğini Rusya'nın isteklerinin Viyana'da da tamamen haksız olarak görüldüğünü bildirdi.⁴² Özellikle İngiltere ve Avusturya'dan alınan desteklerden sonra hükümet oluşturduğu bir kurul aracılığı ile isteklerin reddedilmesine karar verdi.⁴³ Diplomatik ilişkilerin kesilmesinden sonra General Gorchakov komutasındaki Rus ordusu 2 Temmuz 1853 tarihinde Prut nehrini aşarak Boğdan'ı işgal etti.⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğu bu işgale karşı ancak 4 Ekim'de savaş kararı verebildi ve karar 26 Ekim'de *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandı.⁴⁵

Savaşın başlamasından sonra Sinop'ta Osmanlı donanmasının yakılarak yok edilmesi İngiltere kamuoyunda büyük yankı buldu.⁴⁶ İngiliz gazetelerinde yer alan haberler üzerine Rus düşmanlığı patlama noktasına geldi.⁴⁷ Özellikle batan gemilerden kurtulan ve su üzerinde kalmaya çalışan askerlerin üzerlerine yağlı paçavralar atılarak yakılmaları İngiliz ve Fransız basınında geniş yer tuttu ve Rus barbarlığı olarak değerlendirildi.⁴⁸ İngiliz gazeteleri intikam istediklerine dair başlıklar attılar.⁴⁹

İngiltere'de savaş taraftarları kamuoyunu hazırlarken, Fransa'da III. Napolyon gelişmelere daha fazla seyirci kalamayacağını ifade ederek, 19 Aralık'ta İngiltere'ye Rus donanmasının Karadeniz'den temizlenmesi için birlikte hareket etme çağrısı yaptı.⁵⁰ İngiltere'de Türk karşıtlarının yaptığı propaganda nedeniyle kabinenin ikna edilmesi kolay olmadı. Başbakan

⁴¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, Ankara 1988, s. 122; ayrıca bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 379; Stratford Canning'in ultimatoma hakkındaki tavsiyeleri ve görüşme detayları için bkz. Alexander William Kinglake, *Invasion of Crimea*, I, London 1863, s. 156-158.

⁴² *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Belge No: 1-2, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006, s. 5-11.

⁴³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 230; Badem, *The Ottomans and the Crimean War*, s. 76.

⁴⁴ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, Belge No: 5, s. 22-24; ayrıca bkz. Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, İstanbul 1983, s. 175.

⁴⁵ Hakkı Yapıcı, *Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853-1856)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1999, s. 10-12.

⁴⁶ Besim Özcan, *Rus Donanmasının Sinop Baskını (30 Kasım 1853)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1990, s. 126-127; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 387; Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, s. 141; Kinglake, *Invasion of Crimea*, I, s. 374.

⁴⁷ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 147. Kırım Savaşı'nın İngiliz basınına nasıl yansdığı ve Rus karşıtlığı için bkz. Matthew Paul Laluma, *Realism and Anti-Aristocratic Sentiment in Victorian Depictions of Crimean War*, Yale University, (Unpublished Ph.D. Thesis), 1981, s. 110-156.

⁴⁸ David Kunzle, "Gustave Dore's History of Holy Russia: Anti-Russian Propaganda from the Crimean War to The Cold War", *Russian Review*, Vol: 42, No: 3, (July 1983), s. 278-285; Harold Temperley, *England and Near East: The Crimea*, London 1936, s. 372-374.

⁴⁹ Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 38-39; Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin desteklenmesini isteyen gazeteler ve yazılanlar için bkz. Badem, *The Ottomans and the Crimean War*, s. 83-87.

⁵⁰ Kinglake, *The Invasion of Crimea*, I, s. 382-383; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 240-241; Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 147-148.

Palmerston'un yaptığı etkili bir konuşmayla tereddütler giderildi ve İngiltere 28 Mart 1854 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etti.⁵¹

Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Piyomente'den oluşan müttefik kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayan Rusya 1856 yılında Paris Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı.⁵² Bu anlaşmayla Rusya yüz yıldır takip ettiği sıcak denizlere inme politikasına ara vermek zorunda kaldı. Elde edilen sonuç İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikasının bir başarısı olmakla birlikte İngiliz iktisadi ve siyasi çıkarları da korunmuş oluyordu. İngiltere'nin dış politikadaki Türk taraftarlığı ilkesi ancak 1875 yılına kadar devam etti. Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone'un takip ettiği yeni politika iki ülkeyi dayanışma ortamından çatışma ortamına sürükledi.

Dostluktan Çatışmaya: İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunu Koruma Politikasını Terk Etmesi

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile çatışma içine girmesinin belirleyici etkeni Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone'un takip ettiği politikalar oldu. Evanjelik Hristiyan inancıya sahip Gladstone, çok katı bir dini inancıya sahipti. Bu nedenle de kendisini Haçlı Savaşçısı olarak tanımlıyordu. En belirgin özelliği Türklerden nefret etmesiydi. Bu nedenle İngiltere'nin Türk taraftarı politika takip etmesine karşı çıkıyor, Rusya Çarlığı ile ittifak yapılması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iki ateş arasında bırakılması düşüncesini savunuyordu.⁵³

1859 yılında kurulan Liberal Parti'nin başkanlığını yapan ve 1862-1868 yılları arasında da Başbakanlık görevini yürüten Gladstone 1868 seçimlerinde ağır bir yenilgiye uğramıştı. Aldığı bu yenilgiyle siyasetten tamamen ayrıldığını ilan etmiş, ancak kısa süre sonra İngiltere'nin takip ettiği politikaları çeşitli toplantılarda eleştirmeye başlamıştı. O aslında kendisine ihtiyaç duyulmasını, siyasete tekrar davet edilmesini bekliyordu. Kenarda kalmış, kendini fark ettirmek, tekrar siyasete girmek isteyen Gladstone'a aradığı fırsatı Osmanlı hükümetinin 1875 yılında aldığı tenzil-i faiz kararı verdi.⁵⁴

Osmanlı İmparatorluğu 1854-1874 yılları arasında aldığı 15 adet dış borçla 127 milyon lira temin etmiş, bunun karşılığında da faizlerle birlikte 239 milyon lira borçlanmıştı. Faiz ödemeleri ince bir denge üzerinde gidiyordu. Küçük bir aksiliğin ortaya çıkması bu dengeyi bozabilirdi. Nitekim 1873-1874 yıllarında iki yıl üst üste Orta Anadolu'da aşırı kar yağışı çiftçinin elindeki hububatın tükenmesine neden oldu. Ankara başta olmak üzere birçok Anadolu şehrinde kıtlık yaşanmaya başlandı.⁵⁵ Hükümet 20 Ağustos 1874 tarihinde devletin tüm gelirlerini teminat göstererek Osmanlı Bankası'ndan 1 milyar frank borç temin etti. Bu borçlanmadan elde edilen parayla dalgalı borçların ödenmesinin yapılacağı ve çeşitli borçlara ait gecikmiş faizlerin derhal ödeneceği ilan edildi. Bu ilanların etkisiyle Londra'da Türk

⁵¹Palmerston'un kabineyi ikna çalışmaları için bkz. Kinglake, *The Invasion of Crimea, I*, s. 441-455; Show, *Modern Türkiye, II*, s. 178.

⁵²Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 22-23; Meram, s. 135-142.

⁵³ William Ewart Gladstone'un Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikaları için bkz. Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2011.

⁵⁴ Gladstone'un politikadan ayrılması ve tekrar dönüş çabaları için bkz. Karaca, *Büyük Oyun*, s. 143-150.

⁵⁵ Yaşanan kıtlığın gözlemcilerinden biri olan Tozer, hatıralarında kıtlıkla ilgili bilgiler vermektedir. Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London 1881, s. 45-93.

tahvilleri yoğun bir talep gördü ve yalnızca bu şehirde satışa sunulan tahvillerin üç misli kadar talep toplandı. Hükümet tahvil satışıyla gelir elde ederken diğer taraftan da borçlanma oranını artırdı. Tahvil faizleri bir yıl sonra ödenecekti. Ancak kasada para olmayınca hükümet bu sefer de Galata Bankerlerinden borç alarak yabancı ülkelerde satılan tahvillerin faizlerini ödemeye çalıştı.⁵⁶ Alınan borç faiz ödemelerini karşılayamadı. 6 Ekim 1875 tarihinde Tenzil-i Faiz Kararı alınarak İngiliz ve Fransız yatırımcılara ödenecek 14 milyon liralık toplam faiz ödemelerinin yarı yarıya indirildiği açıklandı.⁵⁷ Bu kararın alınması Osmanlı İmparatorluğunun İngiltere ve Fransa ile karşı karşıya gelmesi için politika takip eden Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçisi İgnatiyev tarafından Sadrazam Mahmut Paşa'ya telkin edilmişti. İgnatiyev için tenzil-i faiz kararının alınması bir süredir takip edilen planlı bir projenin hayata geçirilmesinden ibaretti. Beklenen etki ortaya çıkmış ve 23 Ekim 1875 tarihinde Londra'da büyük bir gösteri düzenlenmişti. Londra ve Paris borsalarından başlamak üzere Türklere yönelik saldırılar gittikçe artmaya başladı.⁵⁸ Haziran 1875'de Bosna-Hersek'in Nevesin ilçesinde küçük çaplı bir ayaklanma başlamıştı. Tam da Avrupalı yatırımcıların ayağa kalktığı bir anda bu ayaklanma Avusturya'nın devreye girmesiyle uluslararası bir sorun haline getirildi. Osmanlı hükümetinden reform adı altında Bosna-Hersek'e özerklik sağlayacak bazı yatırımlar gündeme getirildi. 30 Aralık 1875 tarihinde Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Gyula Andrassy'nin adıyla anılan *Andrassy Notası* Osmanlı hükümetine verildi. Sultan Abdülaziz 13 Şubat 1876 tarihinde notaya verdiği cevapta istenilen ıslahatları yapacağını vaat etti. Bu teminata rağmen bölgedeki isyanlar durmak bir yana Karadağ ve Sırbistan'a da sıçrayarak genişlemeye devam etti. Uzun süredir ayaklanma hazırlıkları yapan Bulgarlar Rus Panslavistlerinden aldıkları destekle 2 Mayıs 1876 tarihinde ayaklandılar. Bulgar ayaklanmasının hazırlığı Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov ve İstanbul'daki büyükelçi İgnatiyev tarafından yapılmıştı. Uzaktaki destekçi ise İngiltere'deki Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone idi. Osmanlı hükümeti Bulgar ayaklanmasına müdahale ettiğinde Avrupa ülkelerinden Türklerin Bulgarları katlettiğine dair eleştiriler gelmeye başladı. Yapılan kara propagandanın merkezi İngiltere idi. Propagandanın bir ucunda Liberal Parti diğer ucunda ise Evanjelik Birliği bulunuyordu. İngiliz Evanjelikleri Dünya Evanjelik Birliği'nden de faydalanarak Türkleri barbar, kan dökücü medeniyet düşmanları olarak tanımlamaya başlamıştı.⁵⁹

Bulgar isyanı ile ortaya çıkan kara propagandanın belki de en etkileyici yönü William Ewart Gladstone'un yazdığı *Bulgarian Horrors*⁶⁰ ve *Lessons in Massacre*⁶¹ adlı kitapçıklar olmuştu. Gladstone, *Bulgarian Horrors* adlı kitapçıkta hayal gücünü kullanarak Türklerin Bulgarları katletme ve genç kızlara tecavüz sahneleri tasvir ediyordu. Her ne kadar yapılan bazı modern dönem çalışmaları bu uydurma hikayelerin Gladstone'un yaşadığı ruhsal problemlerin bir parçası olduğunu ortaya koysalar da yayımlanan kitapçıklar döneminde çok büyük bir ilgi ile

⁵⁶ Hükümetin borçlanması için bkz. İ. Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Devlet Borçları Tarihi*, İstanbul 1964, s. 50-56.

⁵⁷ Kararnamenin tam metni ve akabinde yayınlanan tebliğler için bkz. Yeniay, *Yeni Osmanlı Devlet Borçları*, s. 53-56.

⁵⁸ Kararın dış ülkelerdeki yansıması ve tepkiler için bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, I, İstanbul 1979, s.100; ayrıca bkz. Christopher Clay, *Gold for Sultan, Western Bankers and Ottoman Finance 1854-1881*, London 2000, s. 314-316.

⁵⁹ Bulgar isyanının çıkış ve gelişme süreci için bkz. Karaca, *Büyük Oyun*, s. 143-196;

⁶⁰ W.E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, London 1876.

⁶¹ W.E. Gladstone, *Lessons in Massacre*, London 1877.

karşılanmıştı.⁶² Oluşan atmosferin etkisiyle birçok yazar ve düşünür Türkler aleyhine yazılar yazmaya ve kendi halklarını Türklere karşı olumsuz etkilemeye çalıştı. İngiltere’de Charles Darwin ve Oscar Wilde; Fransa’da Victor Hugo ve halkçı Girardin; İtalya’da Garibaldi; Rusya’da Dimitri Mendeleev, Dostoyevski, Tolstoy, Turgenyev, Ivan Aksakov, Gareshin ve Makovsky Türk karşıtı yazılar yazanlardan yalnızca birkaçı idi. Liberal Parti, İngiltere’nin geleneksel Osmanlı İmparatorluğunu koruma politikasını değiştirmesinin zamanı geldiğini ilan etti. Liberal Parti’ye göre; Müslüman ve barbar olan Türkleri desteklemek yerine Hıristiyan Ruslarla iş birliği yapılmalı, iki Hıristiyan devlet Osmanlı İmparatorluğunu tamamen ortadan kaldırmalı, hatta Türkleri Anadolu’dan tamamen çıkarmalıydı. Meşhur tarihçi Thomas Crlyle da dahil olmak üzere birçok İngiliz düşünür ve siyasetçi Türklere savaş ilan edilmesi gerektiğini söylemeye başladılar.⁶³

Kara propagandanın ortaya çıkardığı baskı o denli şiddetli bir boyuta ulaşmıştı ki İngiltere’nin Edirne Konsolosu Dupuis 22 Ağustos 1876 tarihinde gönderdiği bir raporunda “eğer Rusya Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan edecek olursa, iktidarda olan hükümetin Osmanlı lehine hareket edemeyeceğini” ifade ediyordu.⁶⁴ Bu ifade Muhafazakâr Partinin, iç ve dış baskı sonucunda artık geleneksel Osmanlı İmparatorluğu’nu koruma politikasını devam ettirmesi mümkün görünmüyordu. Değişen politik durum Londra’daki Osmanlı elçisi Musurus Paşa tarafından da tespit edilerek rapor haline getirilmişti. Musurus Paşa, İngiliz hükümetinin halka karşı koyamayacağını görerek Türkleri koruma konusunda tereddüt yaşadığını ve yapılan suçlamaları yalanlamaktan çekindiğini, hatta ilk başlarda Bulgaristan olaylarının abartıldığını söylerken şimdi halkın heyecanına katıldığını ve devletin aleyhine yapılan suçlamalara ortak olmaya başladığını yazarak, Osmanlı İmparatorluğunun Rusya karşısında yalnızlığa itildiğini ifade ediyordu.⁶⁵

Musurus Paşa’nın değerlendirmesinin en somut göstergelerinden biri 23 Aralık 1877 tarihinde İstanbul’da toplanan Tersane Konferansı’nda yaşandı. İngiltere’yi temsilen Hindistan İşleri Bakanı Lord Salisbury gönderilmişti. Salisbury, Türk düşmanlığı ile tanınan ve Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasıyla ilgili düşüncelerini açıkça ifade eden bir politikacıydı.⁶⁶ Konferansta kabul edilen Sırbistan ve Karadağ’a bağımsızlık, Bulgarlara özerklik tanınmasını içeren kararların kabul edilmesini sağlamak için Sultan II. Abdülhamit’e bir layiha vermişti. Layihada eğer istekler kabul edilmez ise Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan edeceği ve İngiltere’nin bu savaşa müdahil olmayacağını söyleyerek, Osmanlı yönetimini üstü kapalı tehdit ediyordu.⁶⁷

İngiltere’nin çekimser davranışı Rusya’yı cesaretlendirmişti. İstanbul’daki Rus büyükelçisi İgnatiyev Londra’ya giderek hükümet üyeleriyle görüşmeler yaptı ve İgnatyev’in etkisiyle 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolü ilan edildi. İngiltere ve Rusya, Hristiyanlara yönelik

⁶² Gladstone’un ruhsal tahlilini yapan çalışma için bkz. Peter Loewenberg, “Gladstone, Sin and Bulgarian Horrors”, *Fantasy and Reality in History*, Oxford 1995, s. 93-107.

⁶³ Bulgar ajitasyonunun oluşturduğu tepkiler için bkz. Karaca, *Büyük Oyun*, s. 177.

⁶⁴ David Haris, *Britain and the Bulgarian Horrors of 1876*, Chicago 1939, s. 269.

⁶⁵ Cevdet Küçük, “Bulgar İhtilalinin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (8-9), 1979-1980, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1980, s. 122.

⁶⁶ Lois Mallet’e yazdığı 23 Eylül 1876 tarihli mektubunda “Türklerin Avrupa’dan atılmaları gerektiğine inandığını” söylüyordu. Bkz. Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, II, London 1921, s. 86.

⁶⁷ Malcolm MacColl, *The Sultan and The Powers*, London 1896, s. 65.

reformlar yapılması konusunda anlaşıyorlardı. Eğer bu reformlar yerine getirilmezse de Hristiyanların kendi durumlarını düzeltmeleri için gerekli tedbirleri alacağı bir tehdit üslubuyla ifade ediliyordu.⁶⁸

Londra Protokolü açıkça İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yüz çevirmesi ve Rusya ile ortak hareket etmesi anlamına geliyordu. Rusya, İngiltere'yi yanına çekmişti. En azından bir savaş durumunda İngiltere'nin tarafsız kalması Rusya'nın beklentisini karşılayacaktı. Artık Rusya için Osmanlı hükümetinin Tersane Konferansı ve Londra Protokolü kararları doğrultusunda yapılan istekleri reddetmesini beklemek kalıyordu. Beklendiği gibi özel olarak toplanan Saltanat Şurası'nın aldığı ret kararı 3 Nisan 1877 tarihinde ilgili devletlere bildirildi.⁶⁹ Alınan karar Londra'daki elçi Musurus Paşa tarafından Lord Derby'ye 12 Nisan günü bildirildi. Derby, alınan karardan duyduğu üzüntüyü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş tehdidi ile karşılaşacağını kesin bir dille bildirdi.⁷⁰ Beklendiği gibi Rusya gecikmeden 12 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan etti. Savaş ilanı üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby, Rus Dışişleri Gorchakov'a gönderdiği 6 Mayıs 1877 tarihli yazıda "İngiltere'nin tarafsız kalacağını, Osmanlı lehine savaşa girmesinin söz konusu olmadığını, fakat Süveyş Kanalı'nın saldırıdan uzak tutulmasını ve savaş neticesinde de Çanakkale ve İstanbul boğazlarının işgal edilmemesini" istiyordu.⁷¹

Siyasi tarih yazımında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma politikasının 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında terk ettiği genel bir kabuldür. Ancak Lord Derby'nin bu yazısından açıkça anlaşıldığı üzere İngiliz yönetiminin savaşın sonucunda Türklerin yenilgiye uğrayacağını bekliyor olduğudur. Ayrıca Londra Protokolü'nün ilanı İngiltere, Rusya ile ortak hareket ettiğini göstermiştir. Bu durumda İngiltere'nin savaş sonrasında değil, savaş öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma politikasını terk ettiğini kabul etmek gerekmektedir. Eğer İngiltere Rusya'yı serbest bırakmasa idi muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilanı mümkün olamayacaktı. İngiltere'nin tarafsızlığı denge politikalarını değiştirdiği için artık Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyasette başka güçlerle iş birliği yapma ihtiyacı ortaya çıkıyordu ki, bu ihtiyacı Almanya karşılayacaktı.

93 Harbi sonrasında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu karşıtı politikaları belirginleşmeye başladı. İlk müdahale Kıbrıs'ın korunamayacağı gerekçesiyle 1878 yılında işgal edilmesiydi.⁷² Daha sonraki yıllarda özellikle William Ewart Gladstone'un iktidar yılları İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerinin en gergin ve çatışmanın had safhada olduğu dönem oldu.⁷³ Ermeni sorununun uluslararası arenaya taşınması ve Ermeni örgütlenmelerinin sistematik bir yapı kazanmaya başlaması Gladstone'un iktidara gelmesiyle gerçekleşmeye başladı. Ermeni tarihçi Nalbandian'ın ifade ettiği şekliyle, Ermenilerin bu denli cüretkâr olmalarını sağlayan Gladstone'un başbakan olması ve Ermenilere ayaklanma çağrısı

⁶⁸ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 517.

⁶⁹ Şura'nın kararları için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şura Mazbatası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VI/9 (Mart 1954), s. 123-137

⁷⁰ *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East 1854-1914*, Part 1, Volume: 3, (General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watts) University Publication of America, 1984, s. 253.

⁷¹ *British Documents on Foreign Affairs*, Volume: 3, s.262.

⁷² İmzalanın anlaşma metni ve yazışmalar için bkz. Harry Charles Luke, *Cyprus Under Turks, 1571-1878*, Oxford University Press, London 1921, s. 267-272.

⁷³ Gladstone, 1868-1874, 1880-1885, 1886, 1892-1894 yılları arasında iktidarda kalmıştır. Ancak ölüm yılı olan 1898 yılına kadar İngiliz siyasetinin en etkili isimlerinden biri olmuştur.

yapmasıydı. Ermeniler, kendilerini destekleyecek bir lider bulmanın sevinciyle gizli dernekler kurarak ayaklanmaya başlamışlardı. Gladstone politikalarının ateşlediği Ermeni sorunu 19. Yüzyıldan başlayarak günümüze kadar devam etmesiyle Türklerin karşı karşıya kaldığı en uzun süreli sorun olma özelliğini korumaktadır. Oysa Ermeni ayaklanmalarını incelemek üzere Türkiye'ye davet edilen Amerikalı Rahip George Hepworth'un tespiti ilginçtir. Hepworth, yaptığı incelemelerden sonra Ermenilerin ayaklanmasının en büyük müsebbibinin İngiltere olduğunu tespit etmiştir. Raporunda "İngiltere diye bir devlet olmasaydı, Ermeni sorunu diye bir sorun da olmazdı" ifadelerini kullanarak, uluslararası arenada İngiltere'nin oynadığı rolü açıkça belirtmiştir.⁷⁴

Çatışma döneminin en önemli sorunlarından biri de İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiş olmasıdır. İşgal Gladstone'un kararı ile gerçekleşmiştir. Mısır, 1922 yılındaki bağımsızlığına kadar görünürde Osmanlı toprağı olarak kalmış, ancak İngiltere'nin işgal ve yönetiminde olmuştur. İngiltere, Mısır'daki işgal ve varlığını 1956 yılında ortaya çıkan Süveyş Krizi'ne kadar devam ettirmiştir.⁷⁵

Ermeni ve Mısır konularındaki çatışmalar İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan en belirgin ve uzun süreli sorunlar olmuştur. Osmanlı yönetimi İngiltere'nin oluşturduğu baskıyı Almanya'ya dayanarak hafifletmeye çalışmıştır. Ancak bu da yeni sorunlar ortaya çıkarmış, İngiltere Ortadoğu'da yer almak için Almanya ile büyük bir mücadeleye girişmiştir. İngiltere'nin Ortadoğu'daki petrol ve güç mücadelesi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini hazırlamış, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu düşman iki ülke olarak savaşa girmişlerdir.

Ortadoğu'da İngiliz-Alman Güç Mücadelesi ve Büyük Savaş

Almanya'nın 1871 yılında milli birliğini sağlaması Avrupa güç dengesini tamamen değiştirdi. Otto Von Bismarck'ın "Realpolitik" olarak tanımlanan denge siyaseti Fransa'nın yalnızlaştırılmasını hedefliyordu. II. Wilhelm'in tahta çıkmasıyla Almanya'nın dış politikası da belirgin olarak değişti. Wilhelm, dış politikada Rusya ile iyi ilişkiler içinde bulunmaktansa İngiltere ile uzlaşmayı ve "Weltpolitik" olarak tanımlanan politik anlayışla dünyaya açılmayı hedefliyordu. Kraliçe Victoria'nın torunu olmasına güvenen Wilhelm, İngiltere'den beklediği olumlu yaklaşımı göremedi. Tam tersine İngiltere, Almanya'yı bir tehdit olarak algılıyor, Fransa ve Rusya'ya yanaşıyordu. Almanya ise Osmanlı İmparatorluğu'nu dünyaya açılmanın bir aracı olarak kullanıyor ve Ortadoğu'ya yerleşmek istiyordu.⁷⁶

İngiltere de Hindistan ve doğu sömürgelerinin güvence altına alınması için Ortadoğu'ya önem veriyor, Sultan II. Abdülhamid tahta çıkar çıkmaz bu ilgisini İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Henry Layard'ın verdiği bir layiha aracılığıyla ortaya koyuyordu. Layrad'ın layihasında Basra ve Kızıldeniz'e uzanan hatta İngiltere'nin demiryolu yapmak inşa etmek istediği belirtilerek,

⁷⁴ George Hepworth, *Through Armenia on Horseback*, New York 1898, s. 157.

⁷⁵ Majid Khadduri, "The Anglo-Egyptian Controversy", *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol: 24, No: 4 (January 1952), s. 85-86.

⁷⁶ II. Wilhelm'in politikaları ve sonuçları için bkz. H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Poenix Yayınevi, Ankara 2004, s.43-53; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 380-401; H. Bayram Soy, "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", *Türkler*, Cilt.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.28-44; II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu ile yaklaşması ve Sultan II. Abdülhamid ile dostluk kurması ile ilgili çeşitli makaleler için ayrıca bkz. *İki Dost Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid, Kaiser II. Wilhelm*, (Editör: İlon Baytar), TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2010.

projenin gerçekleştirilmesine İngiltere talip olmuştu.⁷⁷ Ancak İngiliz dış politikasının Türk düşmanlığı üzerinde şekillenmeye başlaması üzerine Sultan Abdülhamid, ulaşım projelerinde Almanya'yı öncelikli hale getirmişti. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar yapılan yatırımların %49'u Almanlar, %39,6'sı Fransızlar ve ancak %11,4'ü İngilizler tarafından gerçekleştirilmişti.⁷⁸

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman nüfuzu İngiltere'yi rahatsız ediyordu. Özellikle 1899 yılında II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmesinden hemen sonra Bağdat demiryolunun yapımına dair imtiyazın Almanya'ya verilmesi İngiltere'nin teyakkuza geçmesine neden oldu.⁷⁹ Çünkü Sultan'ın bu kararı Almanya'ya Basra Körfezi'nin kapılarını açıyordu. İngiltere, karardan hemen sonra yayınladığı bildiriyle Basra Körfezi'ndeki statünün devam etmesi gerektiğini söyleyerek herhangi bir devletin Körfezi işgal etmesi veya hakimiyet kurması durumunu asla kabul etmeyeceğini ilan ediyordu. Aslında bildiri Almanya'ya yönelik bir göz dağı idi.⁸⁰

Bağdat demiryolundan sonra Hicaz demiryolu hattının yapımı için de adımlar atılması İngiltere tarafından tehdit olarak algılandı. Hicaz demiryolu hem Hindistan, Mısır ve Sudan Müslümanlarını İngiltere aleyhine sevk edebilecek bir süreci hazırlayabilir hem de İslam Birliği projesi siyasi açıdan Almanlar tarafından kullanılabilirdi. Demiryolu yapımına Hindistan Müslümanlarının 40.000 liralık yardım göndermeleri İngiltere'nin endişelerindeki haklılığı ortaya koyuyordu.⁸¹ Diğer taraftan İslam birliği siyasi açıdan Almanlar tarafından da kullanılacak bir koz durumuna gelmişti. Hindistan veya Mısır'da İngiltere karşıtı hareketlerin ortaya çıkması ve bu hareketlerin özellikle Almanlar tarafından kışkırtılması İngiltere'nin en büyük korkularından biri olmuştu. Almanya, İngiltere'nin korktuğu politikayı uygulamakta geç kalmamış, Bağdat ve Hicaz demiryolları projelerini kullanarak İslam birliği söylemini propaganda aracı haline getirmişti. Bu doğrultuda Arapları İngilizlere karşı kışkırtma çalışmalarını Alman arkeologlar üstlenmişlerdi. Alman Gizli Servisi için çalışan arkeologlardan Max Freiherr von Oppenheim 1896-1910 yılları arasında Kahire'yi merkez haline getirerek Araplar arasında faaliyette bulunmuştu.⁸²

Bağdat ve Hicaz demiryolu projelerinin uygulama aşamasına geçmesi İngiltere'nin kontrol etmek istediği ama bir türlü önüne geçemediği gelişmeler olmuştu. Bu süreçte yaşanan başka bir sorun demiryollarını İngiltere için daha önemli hale getiriyordu. İngiltere için Basra Körfezi'ni kontrol etmek çok önemliydi.⁸³ Henüz 1853 yılı gibi erken bir dönemde Körfez'deki ticari güvencesini garanti altına almak için Umman kıyı şeridinde bulunan

⁷⁷ Layard'ın raporu için bkz. Münir Aktepe, "Osmanlı İmparatorluğunun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:22 (Temmuz 1969), s. 13-18.

⁷⁸ A.D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Onur Yayınları, Ankara 1979, s. 14.

⁷⁹ Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul 1972, s. 68-70; Bağdat demiryolunun Almanya'nın Ortadoğu'daki yayılmacılığına katkısı için ayrıca bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 109-140.

⁸⁰ Morris Jastrow, *The War and The Bagdad Railway*, London 1917, s. 100.

⁸¹ Demiryolu için Hindistan'dan yapılan yardımlar için bkz. Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul 1994, s. 58-64.

⁸² Stanford J. Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, Vol 1, Ankara 2006, s.15; Kadir Kon, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* Sayı 53, (2011), s. 211-252.

⁸³ Basra Körfezinin İngiltere için önemi ve Hindistan-Körfez ilişkisi için bkz. Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 328-338.

şeyhlerle bir anlaşma yapmıştı.⁸⁴ Daha kuzeyde yer alan Bahreyn şeyhi ile de 1892 yılında yapılan anlaşmayla adanın yönetimi İngiltere'nin nüfuzuna girmişti.⁸⁵ Körfez'in kontrolünü sağlamak için Kuveyt ile Anadolu'dan Körfez'e kadar uzanan Fırat Nehri stratejik öneme sahip iki farklı alandı. Fırat Nehri'nin kontrolünü ve güvenliğini Lynch Şirketi'nin 1841 yılında taşımacılık yapma hakkını almasıyla biraz da olsa kendi hâkimiyet alanında tutmaya çalıştı.⁸⁶ Fırat'ın dışında Kuveyt'in bir şekilde nüfuz alanı içinde tutulması gerekiyordu. Bunun için İngilizler 1776 yılından itibaren *British East India Company* aracılığıyla Kuveyt'e giriş yapmışlardı. Almanya ise Sultan II. Abdülhamid'i Kuveyt'teki İngiliz hakimiyetine karşı harekete geçme konusunda cesaretlendirirken Basra Körfezi'ne kadar etki alanını genişletmek istiyor, bunun için de Osmanlı İmparatorluğu'nu araç olarak kullanmaya çalışıyordu.⁸⁷ 1892 yılında Kuveyt Emiri II. Abdullah'ın ölümü üzerine ortaya çıkan taht mücadelesinde İngiltere Abdullah'ın oğlu Mübarek Es-Sabah'ı destekledi. Mübarek'in emirliği 1897 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından da onaylanınca İngiltere Kuveyt'i kontrol edebilecek duruma geldi. Almanya'nın tehditkâr politikalarına 1898 yılı sonunda Rusya da katıldı. Kont Kapnist, Bağdat'tan Kuveyt'e uzanacak bir demiryolu projesini Sultan'a sunduğunda İngiltere projenin hayata geçmesini önlemek için 23 Ocak 1899 tarihinde Mübarek es-Sabah ile anlaşma yaparak, Kuveyt'i İngiltere'nin koruyuculuğu altına aldı.⁸⁸ Bu dolaylı işgal daha sonra Sultan tarafından da onaylanınca Kuveyt, İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki karakolu haline geldi.⁸⁹ İngilizler bu karakolu kendilerine bağlı tutmak için para desteği sağlamaktan kaçınmadılar. Hindistan Genel Valisi Charles Hardinge'in ifadesiyle, Almanların bölgeye yerleşmesini engellemek için Kuveyt'e her yıl 4.000 İngiliz altını para ödeniyordu.⁹⁰

1900'lü yılların başında yaşanan krizler İngiltere ile Almanya'nın Akdeniz'de hâkimiyet kurma yarışına girmelerine yol açmıştı. İngiltere'nin önemli gücü denizlerdeki tartışmasız üstünlüğüydü ve yüzyılı aşkın bir süredir girdiği her savaştan galibiyetle çıkıyordu. 1905'te yaşanan birinci Fas ve 1911'de yaşanan ikinci Fas krizlerinde Almanya; Fransa ve müttefiki İngiltere'yle karşı karşıya gelmişti. 1911 yılında Fez'de başlayan ayaklanmayı bastırmak için Fas'a asker gönderen Fransa'yı ve arkasındaki güç İngiltere'yi tehdit etmek için II. Wilhelm panter adlı zırhlı gemisini Agadir limanına göndererek limanı kontrol altına almıştı. Agadir'in Alman üssü haline gelmesi, İngiltere'ye bağlı Cebel-i Tarık'ı tehdit edeceğinden İngiltere, her ne sonuç ortaya çıkarsa çıksın Fransa'yı destekleyeceğini açıklamıştı. Bu hamle uluslararası alanda yalnız kalan Almanya'ya geri adım attırılmış, sorun çatışmaya meydana verilmeden çözülmüştü.⁹¹ Geçici bir anlaşma yapılmış olsa da İngiltere artık Almanya'nın Akdeniz'deki varlığından ve gücünden endişe duymaya başlamıştı.⁹²

⁸⁴ 4 Mayıs 1853 tarihli anlaşma metni için bkz. J.C. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I, Macmillan Company, Princeton, New Jersey 1956, s. 143-144.

⁸⁵ Anlaşma metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I, s. 209.

⁸⁶ Lynch Şirketi'nin kurulması ve aldığı imtiyazlar hakkında bkz. İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı İngiliz Rekabeti*, Ankara 2007, s. 31-43.

⁸⁷ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 140-143; Almanya'nın Basra Körfezi'ne yayılma çabası ve Alman-İngiliz mücadelesi için ayrıca bkz. İlber Ortaylı, "Son Unversal İmparatorluk Osmanlı ve II. Abdülhamid", *Türkler*, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1527.

⁸⁸ Anlaşma metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I, s. 218-219.

⁸⁹ Michael S. Casey, *The History of Kuwait*, Greenwood Press, London 2007, s. 36, 45.

⁹⁰ Charles Hardinge, *My Indian Years 1910-1916*, London 1948, s. 111.

⁹¹ Joahim Remak, *The Origins of World War I 1871-1914*, New York 1967, s. 42-50.

⁹² Almanya ve İngiltere'nin Akdeniz'deki güç mücadelesi için bkz. Gerry Docherty&Jim Macgregor, *The Secret Origins of First World War*, London 2013, s. 307-311.

Agadir olayı, İngiltere'ye donanmasını daha güçlü hale getirmesi gerektiğini göstermişti. Savaş gemilerinin modernizasyonuna giden İngiltere 20. Yüzyılın ölüm makinaları olarak görülen dretnotları (Dreadnought) üretmeye başladı. Bu yeni savaş gemilerinin daha hızlı hareket etmelerini sağlamak için Donanma Bakanı Winston Churchill'in 1911 yılında aldığı "donanmada benzin kullanılması" kararı Ortadoğu'nun kaderini tamamen değiştirdi.⁹³ Bu önemli karardan sonra petrol, varlığına daha fazla ihtiyaç duyulan başlıca enerji kaynağı haline geldi.

Petrol konusundaki İngiliz-Alman çatışması ilk kez Romanya'da yaşanmıştı. 1871 yılında milli birliğini sağlayan Almanya, teknoloji alanında yaptığı atılımlarla İngiltere, Fransa ve Rusya'ya meydan okuyor, sömürge ve petrol savaşına katılıyordu. Petrolü elde etmeye yönelik mücadeleler farklı coğrafyalarda devam ediyordu. Deutsche Bank'ın finanse ettiği Alman petrol şirketleri Romanya'da İngiltere ile karşı karşıya gelmiş ve bu savaşı kazanmıştı.⁹⁴ İkinci önemli mücadele alanı olan Irak petroleri de Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yakın ilişkiler nedeniyle İngiltere'nin nüfuz alanından gittikçe uzaklaşıyordu. Diğer bir petrol mücadelesi İran üzerinde yaşandı. 1905 yılında "İmtiyazlar Sendikası" adıyla kurulan birlik aracılığıyla İran petrolünü arama ve çıkarma imtiyazını İngiltere elde etti.⁹⁵

Petrol mücadelesinin diğer bir ayağını Kızıldeniz'e açılan Akabe limanının İngiltere tarafından 1906 yılında işgali oldu. İşgal gerekçesi ise Akabe'nin İngiltere işgalindeki Mısır'a ait olduğu idi. İşgal ile birlikte İngiltere Almanya'yı Kızıldeniz'in kuzey hattından uzaklaştırmış oluyordu. Ortaya çıkan Akabe krizi, oluşturulan bir komisyonun çalışmalarıyla çözülmeye çalışıldı. Akabe limanının güneyinde bulunan Taba'daki Türk askerleri bölgeyi boşalttılar. Akabe kalesi ve limanı Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı ama Mısır'a ait olan Akabe-Ariş hattı daha kuzeyde bulunan Akabe-Refah çizgisine kaydırıldı. 1906 yılında meydana gelen bu krizde İngiltere toprak elde etmişti. Fakat işgal ettiği Akabe limanını tekrar Türklere bıraktığı için de geri adım atmış oluyordu.⁹⁶

Ortadoğu'daki petrol mücadelesinin en önemli dönüm noktasını İngiltere ve Rusya'nın Petersburg'da imzaladıkları 1907 İngiliz-Rus Anlaşmasıyla İran'ı nüfuz bölgelerine ayırarak işgal etmeleri idi.⁹⁷ 19. Yüzyılın düşman iki ülkesi Rusya ve İngiltere, Almanya-Osmanlı İmparatorluğu karşısında müttefik ülke durumuna geliyordu.

28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan Velihtı Franz Ferdinand ile eşi Sophie'nin *Kara El* adlı Sırp gizli örgütü tarafından öldürülmesi Birinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşlemişti. 1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ve Rusya'nın birbirlerine savaş ilanı ile Dünya Savaşı fiili olarak başlamıştı. Bir gün sonra 2 Ağustos'ta Alman-Osmanlı gizli anlaşması imzalandı. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra yönetimi kontrol altına alan

⁹³Anthony Sampson, *The Seven Sisters: The Great Oil Empires and The World They Shaped*, New York 1991, s. 64-65; Edwin Black, *Banking on Bagdad*, New Jersey 2004, s. 114-115.

⁹⁴Richard Walton, *The Power of Oil*, New York 1977, s. 86.

⁹⁵Sara Reguer, "Persian Oil and the First Lord: A Chapter in the Career of Winston Churchill", *Military Affairs*, Vol. 46, No. 3 (October 1982), s. 134-138; Ertuç Evran, *İngiltere-İran İlişkilerinde İran 1901-1954*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2013, s. 17-18.

⁹⁶Musa Gümüş, *Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 2013, s.124-136; Akabe sorunu için ayrıca bkz. Piyade Mirliva Rüştü, *Akabe Meselesi*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Öztürk), Elâzığ 1997.

⁹⁷Roymand James Sontag, *European Diplomatic History 1871-1932*, New York 1933, s. 111-115.

İttihat ve Terakki Fırkası İngiltere ile yakınlık kurmaya çalışmıştı. Almanlar lehine verilen imtiyazları azaltarak, Anadolu’da demiryolu yapma, limanlarda rıhtım inşa etme, Fırat ve Dicle’nin birleşerek Basra Körfezi’ne döküldüğü Şattularap’a kadar olan kısımda taşımacılık yapma imtiyazını İngiltere’ye vermişlerdi. Hatta 1914 yılı ocak ayında Maliye Nazırı Cavid Bey, Hakkı Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa’dan oluşan bir heyet Londra’ya giderek Osmanlı yönetiminin İtilaf Devletleri blokuna alınması için istekte bulunmuşlardı.⁹⁸ İttihatçıların çabalarına rağmen İngiltere ile siyasi bir bağ kurulamamıştı.

2 Ağustos Anlaşması’ndan sonra Goeben ve Breslau’nun Çanakkale Boğazı’ndan geçerek İstanbul’a gelmesi Osmanlı İmparatorluğu’nu savaşın fiili tarafı haline getirmişti. Elbette İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa girmesi taraftarı değildi. Ancak özellikle William Ewart Gladstone’un politikalarının etkisiyle hareket eden Liberal Parti mensupları Osmanlı İmparatorluğu’nun bir an önce savaşa dahil olmasını istiyorlardı. Bu şekilde imparatorluğun parçalanması ve petrol kaynağı olarak görülen Irak, Suriye ve Ürdün gibi bölgelerin paylaşılması mümkün olabilecekti. Bu konudaki en çarpıcı düşünce Arap ayaklanmasında önemli bir rol oynayan Thomas Lawrence tarafından ortaya konmuştu. Lawrence 18 Eylül 1914 tarihinde arkadaşına yazdığı bir mektubunda, “Türkiye’nin savaşa girmeyeceğinden çok korkuyorum. Girmesi halinde Küçük Asya’ya sıkıştırılabilir ve burada oluşturulacak bir komisyonun yönetimine bırakılabilir” diyordu.⁹⁹

Lawrence’ın belirttiği gibi İngiliz liberallerinin düşüncesi Türkleri Anadolu’ya sıkıştırarak, onların kaderini uluslararası bir komisyonun eline bırakmaktı. Osmanlı İmparatorluğu’nun 2 Kasım 1914 tarihinde Rusya ile savaşa girmesi ve diğer devletlerin de 10 Kasım da Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilan etmeleriyle Türkler fiili olarak Birinci Dünya Savaşı’nın için girmiş oldular.¹⁰⁰ Birinci Dünya Savaşı, Türkler ve İngilizlerin 19. Yüzyılın ikinci yarısından beri yaşadıkları çatışma sürecinin son noktası oldu.

Sonuç

Dostluk ilişkileriyle başlayan Türk-İngiliz ilişkileri değişen güç dengeleri ve çıkar ilişkilerinin ortaya çıkardığı yeni şartlar nedeniyle 1875 yılından itibaren çatışma ortamına girdi. Liberal Parti başkanı William Ewart Galdstone’un “Türkleri geldikleri yere, Orta Asya’ya göndereceğiz” sloganı Birinci Dünya Savaşı’na kadar liberal İngiliz siyasetinin temel ilkesi haline geldi. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra dahi İngiltere’nin Türkiye politikası Anadolu’nun Yunan hakimiyetine bırakılması oldu. Liberal Başbakan Lloyd George, Yunanları destekleyerek bu hedefi gerçekleştirmeye çalıştı. Ancak General Mustafa Kemal Paşa’nın kazandığı büyük 30 Ağustos zaferiyle Türklerin dar bir alana sıkıştırılması rüyası son buldu.

Osmanlı dönemi Türk İngiliz ilişkilerinde çatışma politikalarını destekleyenler ağırlıklı olarak liberaller oldular. Muhafazakâr politikacılar ise daha çok Osmanlı İmparatorluğu’nu destekleme taraftarı odular. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Lloyd George hükümetinin düşmesiyle birlikte liberallerin uyguladığı politikaların olumsuz etkileri görüldüğü için yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile uzlaşma yolu tercih edildi. Bu tercih nedeniyle de

⁹⁸ Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, Vol 1, s. 2-3.

⁹⁹ *The Letters of T.E. Lawrence*, (Edited by David Garnett), Jonathan Cape Publishing, London 1938, s. 185.

¹⁰⁰ Hükümetin savaş kararı ve Sultan Mehmet Reşat’ın onay yazısı için bkz. Murat Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş: Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Belgeleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 80-83.

İkinci Dünya Savaşı'na giderken İngiltere'nin kendi tarafına çekmek istediği önemli ülkelerden biri Türkiye oldu. Osmanlı döneminde dostluktan çatışmaya dönen ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra çatışmadan tekrar dostluğa dönerek, iyi ilişkiler günümüze kadar devam etmiştir.

Kaynakça

- Aktepe, Münir; "Osmanlı İmparatorluğunun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:22 (Temmuz 1969)
- Anderson, Matthew Smith; *Doğu Sorunu, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, (1774-1923)*, İstanbul 2001.
- Arı, Bülent; *Akdeniz'de İki Süper Gücün Hakimiyet Mücadelesi*, Kadim Yayınları, Ankara 2019.
- Armaoğlu, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997.
- Badem, Candan; *The Ottomans and the Crimean War (1853-1856)*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2007.
- Bağış, Ali İhsan; "III. George Dönemindeki İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985.
- Bardakçı, Murat; *Yıkılış ve Kuruluş: Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Black, Edwin; *Banking on Bagdad*, New Jersey 2004.
- Bostan, İdris; "Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), Trabzon 1999.
- British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East 1854-1914*, Part 1, Volume: 3, (General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watts) University Publication of America, 1984.
- Can, Deniz; *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.
- Casey, Michael S.; *The History of Kuwait*, Greenwood Press, London 2007.
- Cecil, Lady Gwendolen *Life of Robert Marquis of Salisbury*, II, London 1921.
- Cezar, Mustafa; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011.
- Clay, Christopher; *Gold for Sultan, Western Bankers and Ottoman Finance 1854-1881*, London 2000.
- Dawson, Jane E. A.; *The Politics of Religion in The Age of Mary, Queen of Scots*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Dereli, Hamit; *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, İstanbul 1951.
- Docherty, Gerry; Macgregor, Jim; *The Secret Origins of First World War*, London 2013.

Durant, Will and Ariel; *The Story of Civilization, XI, The Age of Napoleon*, Simon and Schuster, New York 1975.

Earle, Edward Mead; *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul 1972.

Ekinci, İlhan; *Fırat ve Dicle'de Osmanlı İngiliz Rekabeti*, Ankara 2007.

Ekinci, Mehmet Rezan; *Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.

Evrans, Ertaç; *İngiltere-İran İlişkilerinde İran 1901-1954*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2013.

Gladstone, W.E.; *Lessons in Massacre*, London 1877.

Gladstone, W.E.; *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, London 1876.

Goffman, Daniel; *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, İstanbul 2001.

Gülsoy, Ufuk; *Hicaz Demiryolu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul 1994.

Gümüş, Musa; *Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 2013.

Hakluyt, Richard; *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Volume V, The Macmillan Company, New York 1906.

Hardinge, Charles; *My Indian Years 1910-1916*, London 1948.

Harris, David; *Britain and the Bulgarian Horrors of 1876*, Chicago 1939.

Hepworth, George; *Through Armenia on Horseback*, New York 1898.

Heywood, C.J.; "1689-1698 Yılları Arasında İngiliz-Türk Diplomatik İlişkileri", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985.

Hurewitz, J.C.; *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I, Macmillan Company, Princeton, New Jersey 1956.

İki Dost Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid, Kaiser II. Wilhelm, (Editör: İlon Baytar), TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2010.

İpek, Nedim; "Churchill Vakası (1836)", *Bellekten*, Cilt: LIX, Sayı: 226 (Aralık 1995)

Jastrow, Morris; *The War and The Bagdad Railway*, London 1917.

Jorga, Nicolae; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, V*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Karaca, Taha Niyazi; *Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2011.

Karaca, Taha Niyazi; *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları*, İstanbul 2006.
Koloğlu, Orhan; *Miyop Çörçil Olayı, Ceride-i Havadisın Öyküsü*, Yorum Yayınları, Ankara 1986.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi, V*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Karasu, Cezmi; *Kutsal Yerler Sorunundan Paris Anlaşması'na Kadar Diplomatik Faaliyetler (1850-1856)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994.

Khadduri, Majid; "The Anglo-Egyptian Controversy", *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol: 24, No: 4 (January 1952)

Kinglake, Alexander William; *Invasion of Crimea, I*, London 1863.

Kocabaşoğlu, Uygur; *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Kon, Kadir; "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* Sayı 53, (2011)

Kunzle, David; "Gustave Dore's History of Holy Russia: Anti-Russian Propaganda from the Crimean War to The Cold War", *Russian Review*, Vol: 42, No: 3, (July 1983)

Kurat, Akdes Nimet; "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Kurat, Akdes Nimet; *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Küçük, Cevdet; "Bulgar İhtilalinin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (8-9), 1979-1980, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1980.

Kürkçüoğlu, Ömer; *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

Kütükoğlu, Mübahat; "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985.

Kütükoğlu, S. Mübahat; *Balta Limanına Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1950)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Laluma, Matthew Paul; *Realism and Anti-Aristocratic Sentiment in Victorian Depictions of Crimean War*, Yale University, (Unpublished Ph.D. Thesis), 1981.

Loades, David; *The Reign of Mary Tudor: Politics, Government and Religion in England 1553-58*, Routledge, New York 2013.

Loewenberg, Peter; "Gladstone, Sin and Bulgarian Horrors", *Fantasy and Reality in History*, Oxford 1995.

Luke, Harry Charles; *Cyprus Under Turks, 1571-1878*, Oxford University Press, London 1921.

MacColl, Malcolm; *The Sultan and The Powers*, London 1896.

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, I, İstanbul 1979.

Martin, Colin; Parker, Geoffrey; *Spanish Armada*, W.W. Norton & Company, New York 1992.

- Nazır, Bayram; *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Erzurum 1999.
- Noviçev, A.D.; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Onur Yayınları, Ankara 1979.
- Ortaylı, İlber; "Son Unversal İmparatorluk Osmanlı ve II. Abdülhamid", *Türkler*, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Ortaylı, İlber; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alım Yayınevi, İstanbul 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006.
- Özcan, Besim; *Rus Donanmasının Sinop Baskını (30 Kasım 1853)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1990.
- Piyade Mirliva Rüştü, *Akabe Meselesi*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Öztürk), Elâzığ 1997.
- Poole, Stanley Lane; *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, Ankara 1988.
- Read, Conyers; *Mr. Secretary Walsingham and The Policy of Queen Elizabeth*, Volume 3, Archon Books, 1967.
- Reguer, Sara; "Persian Oil and the First Lord: A Chapter in the Career of Winston Churchill", *Military Affairs*, Vol. 46, No. 3 (October 1982)
- Remak, Joahim; *The Origins of World War I 1871-1914*, New York 1967.
- Rosedale, H.G.; *Queen Elizabeth and The Levant Company*, London 1904.
- Sampson, Anthony; *The Seven Sisters: The Great Oil Empires and The World They Shaped*, New York 1991.
- Samson, Alexander; "Power Sharing: The Co-monarchy of Philip and Mary", *Tudor Queenship: The Reigns of Mary and Elizabeth*, (Edited by Alice Hunt; Anna Whitelock), Palgrave Macmillan, New York 2010.
- Shaw, Stanford J.; *Ottoman Empire in World War I*, Vol 1, Ankara 2006.
- Shaw, Stanford; Shaw, Ezel Kural; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II*, İstanbul 1983.
- Skilliter, Susan; "William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985.
- Sontag, Roymand James; *European Diplomatic History 1871-1932*, New York 1933.
- Soy, H. Bayram; "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", *Türkler*, Cilt.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Soy, H. Bayram; *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Poenix Yayınevi, Ankara 2004.
- Soysal, İsmail; *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

- Talbot, Micheal; *British-Ottoman Relations. 1661-1807*, The Boydell Press, Woodbridge 2017.
- Temperley, Harold; *England and Near East: The Crimea*, London 1936.
- The Economic History of The Turkey 1800-1914*, (Edited by Charles Isawi), Chicago 1980.
- The Letters of T.E. Lawrence*, (Edited by David Garnett), Jonathan Cape Publishing, London 1938.
- Tozer, Henry Fanshawe; *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London 1881.
- Türkgeldi, Ali Fuad; *Mesail-i Mühime-i Siyasiye, I*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı; “Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şura Mazbatası”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VI/9 (Mart 1954)
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, Cilt III/2. Kısım, Ankara 2011.
- Walton, Richard; *The Power of Oil*, New York 1977.
- Weir, Alison; *The Life of Elizabeth I*, Ballantine Books, New York 1998.
- Williamson, David; *William Ewart Gladstone: Statesman and Scholar*, Toronto 1898.
- Yalçınkaya, M. Alaattin; “III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Yapıcı, Hakkı; *Takvim-i Vekayi’de Kırım Harbi (1853-1856)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1999.
- Yeniay, İ. Hakkı; *Yeni Osmanlı Devlet Borçları Tarihi*, İstanbul 1964.
- Yurdakul, Nurcan Özkaplan; *İngiltere Ortadoğu’ya Nasıl Girdi?*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

British Perceptions of Turkey and Turks in the Mid-Twentieth Century

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

Abstract

A permanent British embassy has been present in Constantinople (İstanbul) since 1583, and William Harborne, a merchant and former member of parliament, was appointed as Britain's first ambassador. The main British interest in developing diplomatic relations with Turkey at this time was to promote trade, but even during Harborne's time, political interest in British friendship with Turkey had also gained importance. Between 1583 and the outbreak of the First World War in 1914, Britain's permanent diplomatic presence in Turkey was unbroken. Diplomatic relations between the two countries were severed for ten years between 1914 and 1924. Following the establishment of the republic in 1923, friendly diplomatic relationships between the two countries began to develop. This article presents the observations of three British Ambassadors to Turkey, Sir James Bowker, Sir Alexander Knox Helm and Sir Roderick Sarell, on the characteristics of the Turks and the situation in Turkey. A major theme of the article is British diplomats' perceptions of Turkish politics, diplomacy and society, particularly in the 1950s, 1960s and 1970s, an era of fundamental and lasting changes for Turkey, as it was for Britain. The article touches specifically upon the British embassy's evaluations of the Democrat Party governments of the 1950s, and the military regime that succeeded them in 1960.

Key words: Sir James Bowker, Sir Alexander Knox Helm, Sir Roderick Sarell, Turkey, Britain

1. Sir Alexander Knox Helm's Observations on Turkey and the Turks

Sir Alexander Knox Helm, (23 March 1893 – 7 March 1964) served as British ambassador to Turkey (1951-1954), and was the last Governor-General of the Sudan. He was educated at Dumfries Academy and King's College, Cambridge. In 1912, after passing the second division clerkship examination, he was appointed to the Foreign Office, where he served as a member of the East Registry. When the First World War broke out, he was keen to volunteered and was allowed by the Foreign Office to join his field artillery unit. He was promoted to second lieutenant in 1917 and served in that capacity in Palestine. As a clerk, he had performed only routine duties, but stood out because of his assiduity and retentive memory. At the end of the war, he was selected under the special recruitment scheme for filling vacancies left by the war, and consequently appointed to the Levant Consular Service. Following a short period of training in Oriental languages at King's College, Cambridge, he was appointed as Vice-Consul to Thessaloniki, and then became third Dragoman at Constantinople (İstanbul).¹ With the establishment of the Republic of Turkey, the Turkish capital moved to Ankara and the office of Dragoman was abolished. Hence, Helm was appointed there as Second Secretary. He later served there as Consul, and in 1930 was transferred to the Foreign Office, working in the Eastern Department. In 1937, he was appointed as Consul to Addis Ababa and, with the outbreak of the Second World War, was moved to the British Embassy at Washington, D.C., where he dealt with the complex issues

---

*Prof. Dr.; Bursa Uludag University. E-Mail: bkyesilbursa@uludag.edu.tr

¹ For more information for British diplomacy in Turkey see G. R. Berridge, **British Diplomacy in Turkey, 1583 to the present, A study in the evolution of the resident embassy**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009.

surrounding the supply of petroleum to the United Kingdom. In 1942, he went back to Ankara, a key post at that time, as Counsellor. In 1946, he went as British representative to Hungary, and when normal diplomatic relations were restored in 1947, he was made Minister there. In 1949, he was appointed as the first British Chargé d'Affaires, and later Minister, to Tel Aviv in the new State of Israel, where he spent two 'happy and fruitful' years. Following this, in 1951, he was appointed as Ambassador to Turkey, where he stayed until 1954, when he reached retirement age. However, he then went to Khartoum in 1955, where he spent a brief period of time as the last Governor-General.² On his death, *The Times* described him as follows:

Helm was a man of strong character and great determination. A tenacious and forceful negotiator, he had great powers of persuasion and a remarkable sense of timing – valuable gifts which were supplemented with a sense of humour and of proportion and a charm which was genuine: few people can ever have said 'No' in a more pleasant way. He was an exacting chief but popular with his staff, who always knew that he could do any of their jobs better than they could themselves. Moreover, he was always ready to listen to their advice, but equally he invariably made up his own mind. He retained to the end the accent and intonation of the Dumfriesshire farming stock from which he came and his love for and understanding of the things of the soil often stood him in good stead in posts where agricultural problems bulked large in the economy of the country.³

Before leaving Turkey prior to his retirement from the British Foreign Service, Helm sent a valedictory despatch to the Foreign Office on the characteristics of the Turks and the situation in Turkey between 1920 and 1953. As he said, although his final appointment dated only from December 1951, sixteen of his thirty-four years' service had been spent in Turkey. Moreover, he had witnessed first hand most of the dramatic changes which had occurred in Turkey during the years 1920 to 1953.⁴

One of Knox Helm's earliest memories of Turkey was the occupation of Constantinople (İstanbul) on the 16th of March 1920. Battleships and battle-cruisers, mainly British, but also French, Italian, Japanese, Greek, and even Russian filled the Bosphorous and the city was occupied by the Allies. However, Mustafa Kemal had already started his Nationalist movement and established himself in Ankara, which was later proclaimed the capital of the new republic in October 1923, just after the last allied troops had left Turkey. Helm was subsequently dispatched to Ankara, his first memory of which was a cold frosty January morning in 1926 on which he was in the process of acquiring the property on which the British Embassy currently stands. Its first permanent building was completed just before his first tour of duty in Ankara ended in September 1930, by which time Anglo-Turkish relations were beginning to shake off the effects of the First World War and its aftermath.⁵

² *Who Was Who*, (1920-2008), Oxford University Press, Oxford, 2012, on line edn. [Accessed 15 July 2018].

³ *The Times*, 10 March 1964, p. 16. *The Times*, 16 March 1964, p. 12.

⁴ National Archives of Australia (hereafter NAA): A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

⁵ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

Helm's second tour (1942-46) was eventful. Turkey was a neutral yet cooperative ally, and Germany, namely Herr von Papen, was intensely and actively anti-British. The period culminated in the Adana and Cairo Conferences, both of which he attended, and the last-minute entry of Turkey into the war on Allies' side. On the latter, he comments that he doubted *'whether in the light of post-war events Turkey's general wartime policy could be seriously criticised from the British point of view.'*⁶

These two years prior to his departure from Turkey in 1954 were relatively uneventful. However, against the background of 1920 there was material enough for a volume, he said. He adds: *'Sometimes I feel the urge to write it but I doubt whether I ever will. Suffice it here merely to say that the wreckage of 1920 has given place to a dynamic State bent on modernisation within, cultivated by all the major Powers without, and by its example and precept playing a significant part on the world stage.'*⁷

However, he avoided writing about more detailed memories, and he resisted the temptation to set about forecasting future developments. These would come apparent in the years ahead. Similarly, he abstained from any detailed stocktaking, which he claimed had been covered in the course of normal reporting. However, there was one subject which he deemed to be a fitting subject for his despatch: Atatürk's aim to modernise or westernise Turkey. To what extent had the past three decades furthered his life's work? Turkey remained geographically in the Middle East, but was no longer oriental. Indeed, the country claimed to be western. To what extent was that claim justified in 1954?⁸

It was becoming fashionable to represent Atatürk as the consummator, rather than the pioneer, of reform, and to point out that the Ottoman Empire was the geographical heir of Byzantium, that it had regular contacts with Europe, and that by the end of the nineteenth century, the Sultans were beginning to acknowledge western influences. All this was true, as Helm remarks: *'Mustafa Kemal himself was the product of these influences, and even the prestige that he acquired as the saviour of his country would not have sufficed for his reforms without the active support of many of his fellow citizens and the acquiescence of many more.'*⁹

In terms of the westernisation process, Turkey had had a head start over its Middle Eastern neighbours. Nevertheless, the intellectual activities and partial westernisation of the previous century should not obscure the fact that when Mustafa Kemal rose to power, Turkey had become geographically an Asiatic State, and that Anatolian society was still dedicated to Islam, and to the political, social, economic and cultural theories

⁶ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

⁷ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

⁸ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

⁹ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

connected with that religion. Mustafa Kemal and his colleagues and heirs set themselves to remove this society from its Middle Eastern and Islamic context, to make it look westwards and to impose on it many of the forms and much of the ideology of Western society. Today's (2019) Turkey is the fruit of these efforts, and represents an hitherto unparalleled effort to transform the whole national life of a country in modern history.¹⁰

The claim to be western was most apparent in Turkish foreign policy. Unlike other Middle Eastern countries, Turkey went hook, line and sinker regarding relations with the western nations and was determined to make them consider it as one of themselves. At the same time, Turkey turned away from its Moslem neighbours in the east, although care was taken to maintain friendly relations with them. The Turks liked to view Middle Eastern problems from a European aspect, though often with a claim to special understanding of the mentality of their former subjects. In this many of them were occasionally betrayed by their still lively suspicions of Western 'imperialism', a legacy from their Middle Eastern past from which they were not yet quite freed. Hence, their sentimental sympathy for the Iranians almost balanced out their recognition of Britain's rights in Abadan, and the pressure of public opinion forced the Turkish Government to modify their original pro-French stand on the North African issue. However, this did not affect the overall outline of their foreign policy, which, ever dominated by the Russian menace, was conceived along Western lines and executed, as best as possible, in Western fashion.¹¹

Turkish foreign policy was determined by an élite and strongly imbued with Western ideas, and Helm said: '*my purpose must rather be to enquire how far the Western modes of life and thought which Atatürk tried to impose have taken root and transformed Turkish society as a whole*'. At a surface level, laicism had triumphed over Islam. The whole political structure of Islam had been disposed of with the Caliphate. Nationality had replaced religion as the means of distinction between societies, and religious considerations were not allowed to have a direct influence on public policy. Religious societies were prohibited, and the power of organised religion had been broken. The only Moslem nation to do so, Turkey had attempted to give religion a place in the national life similar to that which it held in the liberal countries of the West; and the apparent success supported the country's claim to be Western. However, Islam was a whole way of life, and the reality of religious influence ran much deeper.¹²

On life in provincial Turkey, Helm notes that visitors to many Turkish villages would be right to conclude that '*Allah has not been dethroned at all*.' For the peasantry, and the dwellers of small provincial towns, particularly in Eastern Turkey, the old Islamic way of life still had a stronghold. Although abandoned in favour of the Swiss civil code, the canon law of Islam was still widely accepted as the personal law. Although the State

---

¹⁰ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

¹¹ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

¹² NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

decreed monogamy and recognised only civil marriage, many villagers went through a religious form of marriage, and some were said to take advantage of their Moslem privilege of polygamy. Religious observances such as prayer and fasting still flourished, mosques were still full, and anyone who had performed the pilgrimage or who could read the Arabic script was held in respect. In the villages and in towns east of Ankara the sight of veiled or partially veiled women was not exceptional. External appearance suggested that women's drudgery had not decreased, and their rights, for all practical purposes, no greater than they had been. However, the revolution had brought about great changes, even in remote communities. Unveiled women, for example, were not molested, and outside the family, the secular structure of the State had deprived religious opinion of its final sanctions, other than where these were voluntarily accepted. Thus, although the mass of people had shown a natural resistance to attempts to change their own way of life, they had generally begun to accept the fact that they would have to live with some fellow citizens who would live according to imported Western standards. On this matter Helm added, *'if the Turkish revolution maintains its momentum, these new values might be expected progressively to oust the old.'*¹³

It was at this point that Turkey's westernising elite met with their first dilemma. In the early years of the republic, their eagerness to change the Islamic way of life often led them to violate both Islamic beliefs and the ancient superstitions which constituted the fabric of Anatolia. For example, the tombs of saints were often not only closed but destroyed; and the call to prayer in Arabic was forbidden. The *'laicism'* of Atatürk and the People's Republican Party had a strong anti-religious tendency, which was probably essential for the revolution to be successful. When the Democrat Party came to power in 1950, they proclaimed that their conception of laicism was not anti-religious and that the Turks were free to practise their faith as Moslems, on the condition that religion was not used as an instrument of politics. They allowed the rebuilding of the saints' tombs and the use of Arabic in the call to prayer. New mosques, often financed by State enterprises, appeared everywhere, and there were other concessions to religious opinion. The Democrats' attitude suggested a Western, even *'Protestant'*, conception of religious belief as an influence on theological thinking and moral conduct only. However, its application to Islam was the cause of much confusion of thought, and it occasionally encouraged religious reaction.¹⁴

When the Prime Minister Adnan Menderes said that *'Turks were, are, and always will be Moslems and free to worship'*, he probably meant the restricted, *'laic'*, form of Islam that Helm had mentioned. However, for his audiences, who were missing the old ways, the word *'Moslem'* probably had a more comprehensive, traditional connotation. This was why the Democrats' attempt to preserve both the Moslem religion (in the Western sense of the word) and the laic State got them into difficulties. The pious Moslems and the conservative masses, who were never really touched by the reforms, were

¹³ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

¹⁴ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

encouraged by the more favourable attitude of the authorities towards religion. Consequently, they had begun to practice openly Moslem customs and observances which they had hitherto temporarily abandoned or practised clandestinely. Turks from the large towns, who had developed separately from their countrymen in the rural areas and believed in the effectiveness of the reforms, were beginning to travel in the eastern provinces and return shocked by the 'reactionary' practices they had seen. However, this 'reaction' was not new, but the sum of the beliefs and customs to which the Anatolian peasants had always remained faithful. What was new, and potentially dangerous, was that the situation was clear and present and could no longer be swept under the carpet. It would be tempting for parties seeking power, and to the peasants themselves, who had tasted their power in the general elections of 1950, to exploit this situation. The Democrat leaders had recognised their dilemma, which could explain their bursts of panic legislation to protect the legacy of Atatürk's laicism that punctuated periods of liberalism.¹⁵

Regarding the peasantry, the difficulties of westernisation and the danger of reaction was largely due to the fact that it was not easy to untwine the various strands of Islamic belief and practice that had existed in Anatolia for centuries, let alone allow them to thrive in isolation. A similar danger was present, albeit less obvious and working in a different manner, with the town dwellers and the young men and women who had been brought up on the ideals of the republic. In the campaign against the Moslem way of life and thought the essential, 'religious', beliefs of Islam suffered. In fact, most of the young people who had graduated from the universities in the 1950s had received little or no religious education at all. Rather, they had been brought up on Western, or pseudo-Western, ideas and methods, and taught certain Western civic virtues, in particular a crude form of nationalism. In Helm's words, they 'seemed to have created out of Atatürk a kind of national myth, the personification of the new Turk and the super-Turk to come; and as dogma, they had Atatürk's famous words '*Ne Mutlu Türküm Diyene*': how proud is he who can say, '*I am a Turk*.'¹⁶

The 'ill-digested violent ideas' of Ziya Gökalp, the 'Atatürk myth', and the belief in Turkish superiority acted as an impetus to the new Turkey during Atatürk's lifetime and for a decade after his death. However, by the 1950s, Atatürk was fading from 'living god' to idol, and even his infallibility was sometimes called into question, albeit cautiously. Moreover, the country was more open than before to foreign, particularly American, influences. '*Ne Mutlu Türküm Diyene*' no longer sufficed. Something more substantial than the myths and dogmas of Kemalism was needed. For many of those to whom Western materialism was not enough, Islam seemed to be the solution.¹⁷

¹⁵ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

¹⁶ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

¹⁷ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

The educated youth needed something to set up against a Christian West, to which they could not fully belong. As a consequence, they began to emphasise that they, and all Turks, were Moslems as well as Kemalists and laicists. However, they had little knowledge about Islam, and there was nobody to teach them. This had been the price of the attack on Islam. In a confidential minute, which Helm sent to the Ministry of Foreign Affairs about a Mufti for Cyprus, the Prime Minister was reported to be obliged to confess that the only persons in Turkey with theological qualifications were ‘aged reactionaries’. In Helm’s words, ‘the more thoughtful young men and women aspire to be Moslem in the way that a not very devout Englishman was Christian’. Their hope was for a new Islam that was disestablished and separated from politics, social and intellectual life. Such an approach to faith, confined to pure religion and ethics, would be compatible with laicism and westernisation. However, it would not be justifiable within the framework of the history of Islam. Neither would it have substantial intellectual and theological content. It was doubtful whether such an approach to religion could last.¹⁸

Moreover, there was a small minority of the young and educated who sought a living, positive Islam. These could never be satisfied with the diluted version that Helm had described above. For them, Islam was more traditional and more assertive. Although they were unlikely to want to reject all innovations and adopt the whole social and intellectual structure of Islam, they were reactionary enough to think about excluding women from public life. Their outlook could be considered the most logical, and it was possible that they could contribute to a new form of Islam that was relieved of its old social ideas, but still spiritually and intellectually satisfying. This constituted a formidable obstacle in the heritage of the Kemalists, who had severed themselves from its intellectual foundations, and aimed to do the same for their fellow citizens. The youth were ignorant of the religion, and there was nobody to teach them a new form. There was nobody who was equipped to take on the daunting task of reconciling Islam and westernisation. Thus, the only form of active religion available to the Turkish youth was historical ‘reactionary’ Islam. The only possible teachers in Turkey, as the Prime Minister had said, were elders who were opposed to the Kemalist revolutions. Although Turkey’s need for modernist, but well-grounded, religious teaching was recognised occasionally, no one had yet dared to take on the problem seriously. While this was happening, it was highly probable that the number of xenophobe young Moslems might increase. This would make them a significant factor, because they belonged to the ruling classes. Moreover, they had potential allies in the conservative peasantry.¹⁹

The same effects were observed in the artistic and intellectual life of modern Turkey. The Kemalists aimed at replacing both Islamic styles and ways of thought by European. In the early years of the republic, only European music was played on the radio. Now, however, eastern songs and dances were as frequent as symphony and jazz, and without

¹⁸ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

¹⁹ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

a doubt preferred by all but a very small minority of Turks. In literature, Arabic and Persian models, which had begun to lose popularity in the nineteenth century, were finally abandoned with the Arabic script. The prose and poetry of the new Turkey was garbed in Western attire. Ankara's architecture was based entirely on Western traditions. Replacing the '*static, ornamental forms*' that characterised Islamic art, the art of modern Turkey, resembled that of Western Europe, that is 'expressive and dynamic'.²⁰

Helm considered these developments as unsurprising, because '*the Turks had always lacked artistic originality*'. He remarks that the literary products of the revolution were '*not very inspiring*', adding however, that these works, and translations from European classics, were all that the Turkish youth could read. Helm wrote that the Turks had been left with a poor cultural heritage, having been cut off from the Arabic script and the abundance of Arabic and Persian words and expressions that came with it. They had been severed from Islamic culture, and yet not comfortable with Western. He foresaw that the impact of the West may lead the Turks to mimic American materialism or, alternatively, may drive them in search of something purely Turkish '*and therefore inimitable*'. Meanwhile there was a reaction against the Turkish Language Association, which was Atatürk's instrument of language reform. The glories of the Ottoman Empire, which had until recently been de-emphasised in favour of the early Turks and their supposed Hittite ancestors, were now being depicted in magazines, books, films, and even strip cartoons. As an example of this tendency, Helm gave the inclusion in a recent National Day Review of a detachment in the uniforms of the Janissaries, though inspired by ceremonial display in London. All this was permissible, and compatible with westernisation. Yet the dervish orders, and in particular the Mevlevi and the Bektashi, which were unique expressions of the Turkish spirit, were prohibited. Their spirit was far from dead, however. The rituals of the largely rural Bektashi order were still celebrated secretly in some villages. In recent years the Mevlevi, which was an urban order with an intellectual appeal, had been replaced by '*a kind of mystique of Konya*'. Konya was the former centre of the order, and had almost become a place of pilgrimages for intellectuals. Significantly, Helm underlines that '*[s]o characteristic of Turkey were the religious orders, and so great the gap which their dissolution opened in Turkish culture, that some observers believed that the authorities would one day be moved to allow them to reorganise themselves, perhaps on masonic lines, provided they could be guaranteed not to acquire power in the State*'.²¹

When the religion and culture of Islam was removed, it took with it a whole system of thought whose foundations were very different from that of modern Europe. Although it defied simple definition, there was a distinction between not only the associations of ideas, but also the very processes and categories of thought in both frameworks. Helm stated that the litmus test of the westernisation of Turkey would be to investigate

²⁰ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

²¹ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

whether the educated Turk thought like a European, the answer to which he thought would 'of course, be highly speculative'. Modern Turkish education was undoubtedly Western in intention – it taught Western ideas on Western subjects with Western methods. However, Helm did not believe that it was a Western education in the real sense, rather a superficial one: *'The products of this education were almost always superficial, and sometimes disconcerting. Their attitude appeared to be Western, yet few of them had truly grasped the Western values that were implicit in the education to which they had been submitted.'*²² He continued to state that although educated Turks would write and argue on Western subjects with Western methods, they had *'sudden and unexpected blind spots, points at which one feels that they were not being 'European'*. Helm gave the imitative nature of the education as a possible explanation for this. Briefly, the Turks were being presented with *'ready-made'* ideas, to which their ancestors had had no contribution. Thus, they tended to jump to *'rash conclusions on insufficient evidence'*. Moreover, they had a limited capacity for research, and *'lacked staying power in thought and planning'*. At times they would lose self-confidence, and revert to suspicion of Western ideas, as if they did not trust the mental process that they had been taught, but did not fully understand. Nevertheless, the Turks still aspired consciously to a Western mind. Perhaps it was that they had *'achieved the forms, but not the spirit, of Western thinking'*.²³

Helm remarked that the most significant step in the transformation of Turkish society and manners was the emancipation of women. Indeed, this had made much more advance in Turkey than in any other country in the Middle East, and was perhaps the most outwardly observable aspect of the country's westernisation. Nevertheless, it could not be said that, in reality, Turkish women had achieved the rights or social treatment that their Western sisters had. Even in the new and old capital cities, Ankara and Istanbul, few women enjoyed the freedom to the degree that had been accustomed to in the West. Feelings regarding gender equality ran very deep and were not open to change. In the less developed regions of the country, the pressure of male members of the family often denied women access to the fundamental freedoms decreed by Kemalism. Indeed, even in the most forward-thinking circles they were very few families that would allow a daughter to marry a non-Moslem, although this might be possible for a son. However, despite these setbacks developments had to be made, and Turkish women were following in the footsteps of their Western counterparts. Their new status had already had a profound effect on social life and manners, and they did not want to go back.²⁴

Many new activities in the field of leisure had also been imported from the West, the success of which was particularly noteworthy in the large towns and among the youth. Similarly, there was a growth of Western-style intellectual activity that was promoted

²² NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

²³ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

²⁴ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

by the *Halkevis* (People's Houses), and also expressed in institutions such as historical societies. Helm comments that although this intellectual activity was poor in quality, it was high in ideal. On Ottoman society Sir Charles Eliot had remarked that the Turkish language, in spite of its rich vocabulary, contained no equivalent for the word '*interesting*', the reason being that the Turks had '*no conception of the active life of the intellect which can alone give meaning to the word*'. However, in 1954, the French-origin word '*enteressan*' was in common use; which, in Helm's opinion, was evidence of a new attitude and its origin. Nevertheless, the new physical and intellectual recreations of Turkish society shared a similar fate with other Western cultural imports, and were on the whole limited to a few towns and to school children. On the matter of leisure, Helm concludes that Atatürk's successors were not very active themselves, and that '*the word "hobby" would still have no meaning to most Turks: it was not only in the villages that "keyf", the bliss of inert contentment, was preferred to active recreation or even talk*'.²⁵

Turkey accepted Western technology and industrial, commercial and financial methods readily and with less reserve than other countries in the region. However, they did not quite achieve Western standards in these fields, and Turkish methods of agricultural production and marketing lagged behind the Western norm. On the other hand, in industrial management and welfare the Turks had a clear lead over their neighbours: '*they run their own railways, sea and airlines well, their factories and housing estates had a Western appearance, and a "working-class" in the Western sense was beginning to emerge*'. It could not be denied that in some areas, such as trades unions and labour relations, Turkey had adopted the form but not the content of Western organisation and legislation. Nevertheless, the economic and financial structure of the country had been based on a Western model, businesses were run according to Western norms, and the Turks had made efforts to westernise their attitude towards international trade and finance. It was inexperience that held them back, because up until the revolution the Turks had left these fields to the minorities and foreigners. Moreover, a mindset that was similar to that which affected their views on '*imperialism*' did not help. For example, although they wished to attract foreign capital to Turkey, their '*inherited suspicion of exploitation*' meant that they found it difficult to acknowledge the necessity that they made conditions more attractive to foreign investors, who would be concerned with the profit they would make, not the Turks. Helm also gave the example of events that had happened a year previously, in which the Turkish Government attempted to blackmail the British Government into buying Turkish products, which he remarked was '*a little reminiscent of the old Turks*' love of plundering minorities and foreigners, many of whom, it must be confessed, had previously done well out of the Turks'.²⁶

The Ottoman Government had been based on distinctions of religion, not of race or nationality. On the whole, it functioned for the maintenance of the ruling institution, and

²⁵ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

²⁶ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

perhaps also for the salvation of its Moslem subjects. What it certainly did not function for was material progress, improvement, or even conservation of the territories it administered. In contrast, the machinery of the new Turkish government was westernised: in structure and appearance, entirely; and in spirit and theory to a large degree. It was nationality, not religion, that was now the most important factor; and the administration was expected to work in the interests of the people as a whole. This it managed to succeed to a surprising degree. Although corruption and nepotism were still widespread, it was clear that a new *'cadre of young and able civil servants whose hearts were in their jobs and who were out to serve their country'* was emerging. They were no better paid, nor had they received a better education than their counterparts in the other regional countries. What made them stand out, like the youth of Turkey as a whole, was that they had nurtured a sense of responsibility and a positive patriotism. These were rare Western characteristic in the Middle East, where nationalism and patriotism were too often synonymous with xenophobia. Helm concludes on this matter by saying: *'A Turkish patriot may be anti-foreign, but he does work for his country's good.'*²⁷

In the 1950s, parliamentary democracy was Turkey's *'latest and proudest import from the West'*. Political parties were organised according to Western criteria, and the press had considerable, if not sometimes, too much freedom. At the beginning of the decade, Turkey held its first completely free and fair general election in which a people, who had only known autocracy for centuries, were able to vote *'against the government'* and remove it from office. This was indeed a remarkable achievement; although it was still early days and therefore too soon to say whether democratic structure, and less so ideals, would take a strong hold in the country.²⁸

On the domestic political scene in Turkey, Helm made the following observations. After 1950, the Democrat and Republican Parties first hurled insubstantial verbal abuse at each other with ever-increasing violence: one side alleged tyranny and the other treachery. Later, they had to put their quarrels aside to join forces against religious reaction, and they *'could find nothing better than to flatter each other's patriotism'* In 1954, with a new election on the horizon, they resumed battle. So far, no Opposition Party had been able to produce a programme that was significantly different from that of the government, while at the same time compatible with the Kemalist reforms. Helm remarked that the functions of government and opposition and the relations between them had been misunderstood. The sudden transition to party democracy from a single party regime had created problems which were not quick to solve. He added that *'it was perhaps unfortunate that apart from their current economic conditions, the peasantry, who formed the most numerous class of voters, could most readily be swayed by promises of concessions to the old Islamic way of life'*. He saw this as a temptation to any Opposition Party having difficulty in shaping a valid alternative to the policy of the

²⁷ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

²⁸ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

government in power. Moreover, this was the very reason why the National Party had been suspended in the summer of 1953.²⁹

Helm sums up that in international affairs Turkey behaved like a Western State, that westernisation had made considerable progress in politics and administration, and that the economic and financial structure of the country had been modelled successfully along Western lines. Serious attempts at westernisation had been made in all other fields, social, cultural, educational and religious. However, while these had changed Turkish society at a superficial level, their success did not run deep as yet. Helm wanted to underline that the original reformers had not succeeded in obliterating Islam, and that current rules did not wish to do so. Neither did they consider 'reforming' the religion to make it as compatible as it could be theoretically possible with a Western way of life. Rather, they chose to ignore it and commenced an attack its organisation and its social implications. The result was that in the places where the faith was alive and strong, it came with the baggage of the old social and intellectual ideas which prevented full westernisation. In the towns, however, where westernisation appeared to have prevailed, life was lacking in spiritual and intellectual content, and something more satisfying in this nature was required.³⁰

So Turkey in early 1950s was a unique mixture of east and west, with the latter steadily gaining. Helm viewed the process as likely to continue, because although the majority of Turks in 1950s would probably favour a return to Islam and the old ways if the issue were put straight to their conscience, the ruling classes of that time meant to see that this did not happen. In addition, he notes, 'the Turks were a submissive people, lacking in originality: they were not prone, when things were quiet, to strike out new paths'. The West in the 1950s had the power and prestige to help them, the East had neither. So long as things went well for Turkey, said Helm, it could be possible to avoid a clash over the religious issue. The greatest danger quite possibly lay in Turkish over-confidence, partly due to recent progress and success, together with their long-standing conviction of their superior military qualities. It would only take a change in luck, and moreover, a serious military defeat that discredited the new order to upset all calculations and take the country back in time. Nevertheless, Turkey had made good progress on the way to westernism and, whatever the decision made regarding Islam, a further generation of steady progress should be decisive. Helm emphasised the word 'steady', because even then, he was not sure that the results would please everybody. Nevertheless, he promised not to prophesy.³¹

2. Sir James Bowker's Observations on Turkey and the Turks

²⁹ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

³⁰ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

³¹ NAA: A1838, 209/2/1 Part 1 (Turkey-Political Developments-General), From Sir K. Helm to Eden, 20 January 1954.

Sir (Reginald) James Bowker, GBE KCMG (2 July 1901 – 15 December 1983) was a British diplomat who was ambassador to Burma, Turkey and Austria. Bowker was educated at Charterhouse School and Oriel College, Oxford. He joined the Diplomatic Services in 1925 and served in Paris, Berlin, Ankara, Oslo and Madrid before being appointed Minister in Cairo 1945-47 (second to the Ambassador, and chargé d'affaires between ambassadors); High Commissioner and, after independence in 1948, Ambassador to Burma 1947-50; an assistant Under-Secretary (head of department) for the Middle East and North Africa at the Foreign Office 1950-53; and Ambassador to Turkey 1954-58. Bowker's last post was Ambassador to Austria, 1958-61.³² When Bowker left Turkey, *The Times* correspondent there commented that during his term;

He had to deal, apart from routine diplomatic matters, with the Cyprus issue and matters concerning the Baghdad pact. The measure of his success may be gauged by the fact that at his last interview with the Turkish Foreign Minister, Mr. Zorlu, he received confirmation of the Turkish acceptance of cooperation with the latest British proposals on Cyprus, and that in spite of many vicissitudes the Baghdad pact remains still solid. These two main issues, which are now so important for Anglo-Turkish relations, have demanded the British Ambassador's almost constant care and attention during the past five years and it is generally recognized in Turkish and foreign diplomatic circles here that Sir James Bowker's patience and diplomatic acumen, often taxed to the utmost, are largely responsible for the present understanding and cooperation between Britain and Turkey in the Middle East.³³

Bowker was appointed CMG in 1945, knighted KCMG in the 1952 New Year Honours, and awarded the additional, senior knighthood of GBE when he retired in 1961. In 1947 Bowker married Elsa Gued, whom he had met in Cairo while he was posted there. Lady Bowker (as she became) was a noted socialite. She continued to live in London after Sir James' death, and in 1992 she met, and became a confidante of, Diana, Princess of Wales. Lady Bowker died in 2000. She had no children.

The West generally views Turkey as a land of sharp contrasts and contradictions – of West and East, of old and new, of energy and sloth, and of progress and recession. These contrasts were found in every aspect of Turkey and the Turkish character at the end of the 1950s. As a result, personal impressions were seen to vary considerably. For an archaeologist or a travel writer, the country is fascinating in terms of its scenic and archaeological splendour, from the vast empty Anatolian plateau to the cobalt blue Lake Van, and from the mounds of Gordium to the Hellenistic remains on the Aegean.³⁴ The tourist industry in the late 1950s was still in its infancy, and these impressive sights could be enjoyed without masses of tourists. Roads had been improved during the 1950s, but accommodation was still a considerable problem. Sir James Bowker, British Ambassador to Ankara at that time, notes, *'the Turks have small idea of comfort and*

³² *Who Was Who*, (1920-2008), Oxford University Press, Oxford, 2012, Online edition, [Accessed: 15 July 2018].

³³ *The Times*, "Sir James Bowker Leaves Turkey – Successful Term as Ambassador", 29 August 1958, p. 7.

³⁴ For more information on British perception of Turkey see David S. Katz, *The Shaping of Turkey in the British Imagination, 1776-1923*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2016.

less of efficient plumbing, and a night's rest, unless spent in the Guest House of some State Monopoly, is liable to be subjected to severe tests'.³⁵

Bowker continues to note that the Turks of that time did not seem to have inherited the 'urban competence' of their Seljuk ancestors, or indeed anything of their aesthetic sense. When describing the capital, he writes,

Ankara, for all the money spent on it, remains a sprawling and undistinguished suburb, without clear planning or centre and devoid still of the normal amenities of a European capital. The development plans pursued with such restless energy by the present Prime Minister, M. Menderes, are no doubt beginning to provide broader vistas and easier movement, but the method of their execution has emphasised mainly the abiding Turkish delight in destruction and authority's traditional contempt for the interests and comfort of the individual citizen.³⁶

With their lack of aesthetic sense, the Turks did not possess the ability of objective criticism. Bowker recounts a trip to the Dolmabahçe Palace, conducted by a young, educated Turkish girl. During the tour, she asked some of the ladies if they had ever been to Versailles. When they responded that they had, she retorted that Dolmabahçe was much more beautiful. This was not a request for opinion, but a statement of fact. It was not important that the palace in question was the work of an Armenian architect in the style of Louis Philippe; it was Turkish, and that was sufficient.³⁷

This lack of subtlety tends to lead to the marked disregard for others, which is not deliberate, but the result of the general disability of the average Turk to put himself in the place of someone else. Bowker points out that while the Turks show little consideration for others, they remain deeply susceptible and take sharp and lasting offence at the slightest suspicion of criticism. This toughness towards others and tenderness towards themselves 'makes ordinary formal and informal contact with them a process which, after patient initial efforts, often appears unrewarding'.³⁸

Generalities, however, are misleading, and Bowker mentions that it must be remembered that at that time at least three-quarters of the population lived in the rural areas. 'Among these the traditions of kindness and helpfulness towards the traveller and the stranger persists and is a pleasure constantly associated with travel in Turkey'. As

---

³⁵ The National Archives, United Kingdom (hereafter TNA), FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958. Also see, FO371/123999/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1955, James Bowker to Selwyn Lloyd, 16 January 1956. FO371/130174/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1956, James Bowker to Selwyn Lloyd, 5 February 1957. FO371/136450/RK1011/1, Annual Report on Turkey for 1957, James Bowker to Selwyn Lloyd, 4 February 1958. FO371/136452/RK1015/20, Position of Turkish Prime Minister and Democrat Party, James Bowker to Selwyn Lloyd, 9 July 1958. Sir James Bowker acted as British Ambassador to Turkey from the years 1954-1958.

³⁶ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

³⁷ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

³⁸ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

in every country in the world, the simpler peasant virtues, born of the hard living conditions and the need to stand united, tend to be lost when the villager moves to the town and begins the struggle for survival.³⁹

The Turkish character leaves its mark in all parts of life, one of these being Administration. Bowker has the following words to say on this matter:

I do not suppose that in the field of diplomacy the Turks are necessarily more difficult to deal with than many other nations. But, for all their superficial air of Westernisation, their diplomatic methods are more Asiatic than European and nearer to the rough ways of the Asiatic steppes ...When aims and policy coincide, the Turks are staunch and reliable friends. In negotiation they are tough, showing little compunction about pressing their full demands and little sense for compromise. They tend to think in terms of black and white and to regard an idea put forward for discussion as a concession. Quick to exploit any hesitation or imprecision shown by the other side, they will go to any lengths and resort to any forms of pressure to achieve their aim. If and when finally convinced that the aim is unattainable they will quickly drop it. In day to day contacts, their natural taciturnity and suspicion of others renders them disinclined to volunteer information. Their disinclination to commit themselves in advance to an engagement has its complicating effects both in business and social contacts. Any favours received they regard as their due and expressions of gratitude are rare and usually grudging although, just as they store resentment, so on occasions they silently record gratification.⁴⁰

In terms of politics, being situated at the crossroads of East and West, the Turks aspired to play a role in both directions. In 1958, their attachment to NATO was the anchor of their foreign policy and their recognised guarantee against Russia, which was for the Turks the imperialist Power whose expansionist aims they had had to resist for generations. As the Eastern front of NATO, they regarded it as the duty of their Western allies to provide them with continuous aid, without being told how they were expected to implement it.

Their lack of subtlety in their diplomatic methods and their natural and often ill-concealed contempt for the Arabs, tend to reduce the effectiveness of the role which their geographical situation and former associations would otherwise render them suited to play in the Middle East area. In the Baghdad Pact they have taken, from its inception, a leading part and exercised a salutary and steadying influence at more than one moment of crisis.⁴¹

This toughness and lack of imagination, Bowker observes, has made the Turks unexact in their demands on life. Accustomed to harsh government and hard-living, they are naturally dependable and docile. An instance of this is the apparent unconcern with which they accepted for over a year the almost complete lack of coffee, normally an essential part of daily life. *‘As a result of this acceptance of authority, Turkey is a*

³⁹ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker’s Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

⁴⁰ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker’s Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

⁴¹ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker’s Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

country where internal order is rarely disturbed and the traveller need have little fear of molestation even in the remoter provinces'.⁴²

Bowker believed that a country with such a dependable people, possessing substantial agricultural and mineral resources, and with powerful friends willing to help it should be certain of a steady advance to prosperity. Indeed, since the foundation of the Republic by Atatürk 35 years previously there had been rapid and substantial progress. Yet despite all that had been achieved – all the new roads, barrages, power stations, factories, ports and tractors – and despite the respected position of Turkey on the international scene of that time, the outlook for the average Turkish citizen was one of 'almost unrelieved frustration'.⁴³

This sense of frustration was most probably caused by the economic situation in the late 1950s. As a result of increasing inflation and a serious lack of foreign exchange meant a scarcity of consumer goods and raw materials for industry. Bowker held some aspects of the Turkish character responsible for this situation.

The Turks are poor planners, though at a pinch they are good at improvisation. At the same time, they are loath to admit the need for advice from others. As a result, their idea of development is to start as many projects as possible, trusting to luck to help them out of their difficulties when the time comes to pay for them. It has been suggested that their motto in this respect should be: 'Nothing succeeds like excess'. When the difficulties come, they have little compunction in defaulting on their obligations and asking for more credits.⁴⁴

In 1958 more economic help had been assured, and Bowker was of the opinion that although the immediate economic crisis would be overcome, in order to ensure a lasting recovery the Turks would have to apply a rigorous programme of economic retrenchment- 'requiring qualities of concentration and organisation in which they have so far shown themselves to be strikingly deficient'.⁴⁵

However, the roots of the frustration were much deeper than this. Until 1950, it had been possible to say that Turkey was well on the way to the democratic parliamentary Government planned by Atatürk, based on the principle of a fair deal for all. Although in 1950 the first genuinely free elections resulted in the overwhelming defeat of the PRP which had ruled the country since the establishment of the Republic, the new Government began to impose severe restrictions on the freedom of expression, and reduced the function of the Grand National Assembly, intended to be the sovereign body of the Administration, to 'that of a rubber stamp'. Menderes's Government made little attempt to hide its contempt for the Opposition as being nothing more than an

⁴² TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

⁴³ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

⁴⁴ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

⁴⁵ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

obstacle to be reduced to ineffectiveness. The Opposition, not surprisingly, had not yet reconciled itself to the loss of power that had been in its hands for so long, and regarded its function to oppose the Government on every issue. In foreign policy only was there a lack of serious divergencies, but towards the end of the decade there were signs that this last element of concordance between the Government and Opposition was beginning to crack.⁴⁶

The source of the sense of frustration prevalent in the late 1950s was to be found in the basic causes of these weaknesses and defects in the administration. The main objective of Atatürk's reforms was that Turkey should develop along Western lines and in close association with the West. This meant that Turkey had to rise out of the state of material backwardness and at the same time produce an intellectual element able to give the country the necessary guidance and leadership to fill the gap created by the rejection of the traditional Islamic way of life. That is, the new Turkey had to develop materially and intellectually at the same time. Bowker has the following to say on this subject; '*For a period after the death of Atatürk, the double impetus continued. But with the advent to power of the Democrat Party, composed of mainly Anatolians who lacked the former more civilising Ottoman elements of Atatürk's original supporters, the intellectual impetus gradually abated.*'⁴⁷ While although the urge to material development continued, it was not supported by development of the capacity of organisation and planning essential to enable it to be effectively applied. Moreover, an increasing tendency on the part of the Government to regard objective expression of opinion on matters of policy or administration as subversive, and a '*purely opportunist and vote-catching policy towards religion and religious education*' tended to put a stop to all intellectual effort and achievement. As a result, in everyday life the average Turk had to rely on the possibility of access to the appropriate person of influence to obtain what he needed, as he had had to in the past. The shortage of everyday requirements created a black market mentality. Bowker points out that due to the '*innate discipline and vigour*' of the population, and the continuing desire of the country's western allies to support it, Turkey would undoubtedly continue its material development whilst maintaining internal stability. However, until the means to fill the intellectual vacuum could be found, Turkey would continue to lack the basic reliability which it as the basic aim of Atatürk's reforms to create and which the requirements of its exposed position in the world demanded. In a letter to Lord Aberdeen, who headed a coalition ministry in Britain from 1852-55, Sir Stratford Canning wrote; '*There is no such thing as system in Turkey. Every man according to his means and opportunities gets what he can, commands where he dares, and submits when he must.*'⁴⁸

Another former British Ambassador to Turkey wrote;

---

⁴⁶ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

⁴⁷ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

⁴⁸ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

When you wish to know what a Turkish official is likely to do, first consider what it would be in his interest to do, next what any other man would do in similar circumstances, and thirdly what everyone expects him to do. When you have ascertained this, you are so far advanced on your road that you may be perfectly certain that he will not adopt any of these courses.⁴⁹

Bowker concludes by saying that it is interesting to note that despite all the progress made by modern Turkey in the first 35 years of its existence, it was still possible to apply these same remarks of a hundred years before to the Turks of that day.⁵⁰

3. Sir Roderick Sarell's Observations on Turkey and the Turks

Roderick Francis Gisbert Sarell was born on 23 January 1913 at Dunkirk, France, where his father Philip was the British Consul. Sarell was educated at Ashdown House School before going to Radley College and then to Magdalen College, Oxford. He left Oxford with a degree in PPE and, after passing the Civil Service Entrance exam, joined the Consular Service in 1936. His first posting was to Shiraz, Iran, as probationer Vice Consul. In 1969, Sarell was appointed Ambassador to Turkey, returning to the country where his father and grandfather had been born. In the early 1970s, Turkey faced considerable political unrest and one of the most difficult episodes of this post was when four British radar technicians were killed while being held hostage by Marxist guerrillas. Their wives were in the embassy residence when news arrived of the failure of the attempted rescue by the Turkish forces. In October 1971, the Queen, Prince Philip, and Princess Anne made their state visit to Turkey, during which Sarell travelled from Izmir to Istanbul on Britannia. Shortly afterwards, he was appointed KCVO. He was able to spend some of his spare time on his interests in investigating the family's history in Turkey and on archaeology. In 1973, he retired, travelling slowly back to Britain through the countries of the Mediterranean. He married, in 1946, Pamela Crowther-Smith; she died in 1994, and he was survived by their three sons, when he died aged 88 in 2001.⁵¹

With his appointment in Turkey nearing an end, the British Ambassador to Ankara (1969-1972), Sir Roderick Sarell thought it time to share some of his thoughts on the discontents prospects of *'this most beautiful and fascinating country'*. Agreeing with the thoughts of a colleague in Ankara who said that any diplomat who thought he understood Turkish politics was misinformed, he starts by emphasising the diffidence with which he was to communicate his observations.⁵²

Well over a hundred years previously, it was said of Turkey that:

⁴⁹ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

⁵⁰ TNA, FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

⁵¹ <http://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1338438/Sir-Roderick-Sarell.html#continue>, [Accessed: 30 Nisan 2008].

⁵² TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972. Also, see Annual Reviews of Turkey for 1969, 1970, 1971 and 1972.

It is difficult to understand a nation which unites two characters and is emerging from one into the other and is yet in the transmigration. They are scarcely Asiatic and have just acquired enough of the European character to destroy many of their virtues and to remove many of their vices. It is this change which is taking place and the uncertainty of the result which renders this country really interesting.⁵³

Sarell commented that while, since those words were written, successive waves of reform had swept over the country; the essential situation had been slow to change. Each single reform left its mark upon the towns, but the widespread peasant population remained untouched as yet at that time. Mahmut II and European clothes, the constitution of Abdul Hamid, the Young Turk revolution each had their effect, but Turkey remained oligarchic and, without the constant injections of wealth of the period of conquest, endemically insolvent. The long process of reform was pushed into further action by the loss of empire in the First World War and the national resurgence of the War of Liberation. Atatürk, *'the Macedonian with the vision of a modern European industrial nation State'*, drove the country to his objectives with his phenomenal energy. He mobilised women in the crisis of the War of Independence against the Greeks, and he insisted on feminine emancipation, both of which earned him the adoring devotion of a generation of Turkish women. His prestige enabled him to secularise the State and to move close to Europe with the adoption of the Latin alphabet. He was a pioneer in education; and in administration he adopted the Napoleonic system of France and Italy, a written legal code and a prefectural system to guard the country from the unpredictabilities of an inexperienced Parliamentary Government. To break the power of the European financiers to whom *'the spendthrift Sultans'* had mortgaged the country, Atatürk set up State banks with money subscribed by Indian Moslems with which he began to finance State enterprises.⁵⁴

Atatürk set the course and provided a framework but, in Sarell's words, *'he failed to convince his countrymen to forsake Islam'*, neither was he able or indeed did he have the time to alter the habits of mind which Sarell saw as *'inimical to the proper function of European industrial society'*. These contradictions grew with the passage of time. The measure of unity of the War of Independence faded but, while Atatürk's prestige grew *'almost to the proportions of an apotheosis and his policies are now accepted as an article of faith'*, the implementation of the programme remained elusive. The picture from Ankara at that time frequently seemed to be one of unrelieved gloom. However, the achievements needed to be regarded.⁵⁵

For better or worse, Turkey had been forced into a European world, and the social appearance and dress in the towns in the 1970s were European. Universities of the highest standard in plan and equipment were built in Ankara and in the other main centres. The teaching faculties were of a high standard. Sarell commented that a middle

⁵³ TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

⁵⁴ TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

⁵⁵ TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

class with secondary education not only of its sons but of its daughters was now sending some 150,000 students to the universities. The Turks were for some time attaining the highest standards in the arts and professions. He gave the examples of the Hacettepe medical school in Ankara, which he said was so advanced as to have been chosen for study by the Royal Commission on Medical Education; and also the Turkish Ballet, which was producing dancers of international standard. He commented that the Turkish concert pianists and violinists were equally distinguished. In industry, several considerable private empires emerged for the production of consumer goods and, in co-operation with foreign manufacturers for the production of cars, lorries and communications equipment. Great progress had been made in the provision of economic infrastructure. Thousands of miles of asphalt highway had been built in the past 15 years. The generation of electric power rose rapidly, and with it, rural electrification. The countryside was being opened up by the provision of all-weather rural roads. Improved methods and the spread of mechanisation were increasing the yield from the land. Thanks to these developments and two years of unusually good rainfall, Turkey achieved an exportable surplus of wheat. Thanks moreover to the export of a labour force approaching 1 million men, the Turkish trade balance was brought to surplus by remittances almost equalling the total value of visible exports.⁵⁶

In spite of the progress and the promise in these developments, Turkey suffered from a deep feeling of frustration among the educated young, matched by a feeling of dissatisfaction experienced by foreign observers and the more westernised Turks. The source, according to Sarell, was the continued process of transmigration from the oriental and Islamic society *'in which the man is king'* to the Western industrial democracy of Atatürk's vision. The long tradition of Ottoman Turkey as a military and administrative oligarchy remained deep-rooted, while the position of Islam, relegated to the background by Atatürk, was becoming more conspicuous and more powerful daily. Concurrently the *'almost patriarchal'* respect for age which pervaded Turkish society was causing the entrenched elder generation to block, almost on principle and for reasons of personal prestige, the plans and proposals of their educated and professionally trained young men. This attitude was, in Sarell's opinion, the more harmful because to the elder generation of Turks, as had been to the Victorian English, trade and industry were not *'the proper concern of gentlemen'*, having traditionally been left to the subject races of Greeks and Armenians. The reduction in the population of these peoples left a gap which was only now very slowly being filled. Economic progress was hindered further by the Turkish temperament: they were *'unwilling to accept advice, disinclined to sustain what they have started or to maintain what they have built'*. For all the European appearance, Turkey remained therefore *'fundamentally oriental and Islamic'*, accepting standards of performance normal in the East, which in the West were unacceptable. In Sarell's words, these were *'content with the bare avoidance of collapse or disaster with the implied corollary that if the worst happens it is the will of God'*. He added that the Puritan reply that God helps those who help themselves is not a part of the Moslem faith as practised in the 1970s. This gloomy

---

⁵⁶ TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

aspect of the situation was darkened further by the fact that tradition and temperament continued to afflict Turkey with a large, obstructive and corrupt civil service, which, Sarell remarked, complicated almost every area of life, commercial, industrial or private.⁵⁷

Against this background of dissatisfaction and frustration, the rapidly growing student population was exposed to particular strains. Emerging from the old-fashioned constraints, both moral and social, of traditional provincial family and communal life into the unconstrained circumstances of the huge new universities of Ankara and the similar but older foundations of Istanbul, the students resorted to strikes and demonstrations, which found sympathy and even support among their intellectual and academic elders both within the universities and outside. Encouraged by example, and, suggested Sarell, perhaps even by funds from abroad, these developed during 1970 into increasingly militant violence which seemed to be going in the direction of anarchy. This situation, unforeseen by the Professors of Constitutional Law who evolved the extremely liberal Constitution of 1961, found the Government powerless, and the Prime Minister, inhibited by the example of Menderes, who had been hanged after, if not wholly because of, repressing student unrest.⁵⁸

The crisis exemplified the Turkish dilemma. A civilised and successful Turkish industrialist remarked that in the West democracy had evolved slowly, and only then was it necessary to tackle industrialisation. In Turkey, however, the attempt to tackle both together and in a relatively short time was proving too difficult. In fact Turkey was attempting an even more difficult task: within the framework of the highly liberal professors' constitution with every check and balance to ensure democratic parliamentary government, the country was trying at once to emerge from a mediaeval, oriental, agricultural society into an educated, Western, industrial European State. It was hardly surprising, stated Sarell, that the liberals, frustrated by the innumerable obstructions of Turkish life, grew impatient with 'the lack of progress to the Promised Land' and resorted to violence. It was no less surprising that the Turkish Army, with its political tradition and its belief in its mission as guardian of the Kemalist tradition, was to step in. It was in accordance also with the Kemalist doctrine as held then that the Army should intervene to secure not only public order but also democracy and reforms. The Memorandum of 12 March 1971 thus demanded a new '*above party*' Government to restore order and to carry through the reforms within the framework of parliamentary democracy. Three successive administrations struggled to comply with the Army's demands under a regime of guided democracy. Public order was restored largely at a cost of steadily growing repression accompanied by unpleasantly circumstantial accounts of torture and the virtual abolition of free speech or free discussion of political matters in the universities. The threat of anarchy in 1970 no doubt required drastic measures, but after 18 months, the Army was showing disquieting signs of losing its

---

⁵⁷ TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

⁵⁸ TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

sense of proportion. Making the allowances that this was an inevitable swing of the pendulum, and the necessary, if temporary, price for the restoration of order; Sarell asked how much was to be hoped of the programme of reform⁵⁹

The reforms proposed were needed: the excessive checks and balances of the 1961 Constitution needed to be modified, as Dr. Erim planned when Prime Minister in 1971, to give the Government the freedom of action enjoyed by Western European administration. The excessive autonomy of the universities needed to be limited. Land reform was no doubt needed, but as much to curb the reactionary influence of the hodjas (mullahs) supported by the landlords as for the economic welfare of the peasants. After the achievement of all this, there would nevertheless remain the problem of the Turkish administration, '*overstaffed, badly paid, obstructive and corrupt*'. Behind it, lay the even more intractable problem of the Turkish temperament described previously. The seeds of prosperity and success seemed to be '*sprouting on all sides*'. The infrastructure was taking shape; the young graduates were '*admirable and stimulating*' people, and behind them was a rising generation of students who might be able to '*break the bonds of oriental fecklessness and inefficiency*', helped perhaps by the growing army of workers returning '*emancipated and with Western ideas*' from their stay in Germany and elsewhere. The problem facing Turkey was how to release the many good forces developing at that time while holding in check the impatient radicals who were hoping to find in violence a short cut to '*the Promised Land*'. Sarell saw that for some years Turkey would be in danger and may well need to continue with the '*guided democracy*' of that time, modified one would hope to restore greater freedom to the Press and the universities. Even if elections were to be held as intended in October 1973, the Government would need to retain emergency powers to avoid a renewed slide to anarchy.⁶⁰

These stresses and strains which caused the suspension of the reality, though not the forms, of democracy had implications for Turkey's foreign policy and for its '*European Vocation*'. For that time, however, just as the Turkish Government stoutly maintained the forms of a parliamentary democracy, so it remains unswerving in support of its Western orientations through NATO, CENTO and its association with the European Community. Its long experience of Russia ensured a '*healthy scepticism and wariness*' in the country's attitude to the Soviet Union, which is proof against Soviet propaganda and flattery. Given that the country's internal problems could be solved or at least kept under control, the rulers of Turkey at that time were unlikely to vary their course in foreign affairs.⁶¹

Sarell finished his valedictory dispatch with the following comment:

⁵⁹ TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

⁶⁰ TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

⁶¹ TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

I leave this country of outstanding beauty and infinite variety of interest, with its people delightful to know and impossible to do business with, with some misgivings for the future. Politicians of ideas seem powerless to implement them. Politicians who can survive must be content with little action. The result can only be further frustration for the rising generation with all this means in terms of tension and potential explosion. I find hope in the quality of the rising generation and in the fact that prosperity is at least beginning to spread through the country. These factors may well exorcise the ills that now seem to lie so heavily across the land.⁶²

---

⁶² TNA, FCO9/1626, File No: WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

4. Bibliography

4.1. Archival Sources

National Archives of Australia (hereafter NAA):

NAA A1838, 209/2/1 Part 1: Turkey-Political Developments - General, From Sir Knox Helm to Eden, 20 January 1954.

The National Archives, United Kingdom (hereafter TNA):

All references to sources prefixed by FO and FCO refer to materials held at the UK National Archives, London, UK; formerly, the Public Record Office.

FO371/101848, Annual Report on Turkey for 1951.

FO371/107547, Annual Report on Turkey for 1952.

FO371/10774/E4095/44, Annual Report on Turkey for 1923.

FO371/112921, Annual Report on Turkey for 1953.

FO371/136452/RK1015/20, Position of Turkish Prime Minister and Democrat Party, James Bowker to Selwyn Lloyd, 9 July 1958.

FO371/136452/RK1015/25, Turkey: Sir James Bowker's Valedictory Dispatch, Sir James Bowker to Selwyn Lloyd, 2 September 1958.

FO371/123999/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1955, James Bowker to Selwyn Lloyd, 16 January 1956.

FO371/130174/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1956, James Bowker to Selwyn Lloyd, 5 February 1957.

FO371/136450/RK1011/1, Annual Report on Turkey for 1957, James Bowker to Selwyn Lloyd, 4 February 1958.

FO371/144739/RK1011/1, Annual Political Report for 1958.

FCO9/1308/WST 1/1, Turkey: Annual Review for 1969 by Sir Roderick Sarell, 1 January 1970.

FCO9/1831/WST 1/1, Turkey: Annual Review for 1972 by Sir Roderick Sarell, 30 December 1972.

FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971 by Sir Roderick Sarell, 1 January 1972.

FCO9/1466/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1970 by Sir Roderick Sarell, 31 December 1970.

FCO9/1626/WST 25/3, Sir Roderick Sarell's Valedictory Despatch, 27 November 1972.

FCO9/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1954, by James Bowker, 7 January 1955.

4. 2. Books & Articles

BERRIDGE, G. R., **British Diplomacy in Turkey, 1583 to the present, A study in the evolution of the resident embassy**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009.

HALE, William & Ali İhsan BAĞIŞ (eds.), **Four Centuries of Turco-British Relations, Studies in Diplomatic and Cultural Affairs**, The Eothen Press, Beverley, 1984.

<http://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1338438/Sir-Roderick-Sarell.html#continue>, [Accessed: 30 Nisan 2008].

KATZ, David S., **The Shaping of Turkey in the British Imagination, 1776-1923**, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2016.

LAÇİNER, Sedat, **Turkey and the World: A Completed English Bibliography of Turkey and Turks**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.

LEWIS, Geoffrey, **Turkey**, Frederick A. Praeger, New York, 1965.

The Times, 10 March 1964, p. 16.

The Times, 16 March 1964, p. 12.

The Times, 29 August 1958, p. 7.

Who Was Who, (1920-2008), Oxford University Press, Oxford, 2012, online edn. [Accessed: 15 July 2018].

Kraliçe II. Elizabeth'in 1971 Yılındaki Türkiye Ziyareti

Şerif DEMİR*

Özet

1953'te tahta çıkan Kraliçe II. Elizabeth, 1961, 1971 ve 2008 yıllarında üç kez Türkiye'yi ziyaret etti. Bu çalışmanın amacı, Kraliçe'nin Türkiye'ye yaptığı bu ziyaretler arasında 1971 yılında ki ziyareti, detaylı bir şekilde ortaya koymaktır. 18 Ekim 1971 tarihinde Türkiye gelen Kraliçe II. Elizabeth'e bu ziyaretinde eşi Philip ve kızı Anne'de eşlik ettiler. Türkiye ziyaretine Kraliçe Elizabeth, Ankara'dan başladı. Kraliçe, 18 Ekim ve 19 Ekim'de Ankara'da resmi görüşmeler yaptı ve çeşitli ziyaretlerde bulundu. 20 Ekim'de İzmir'e geçen Kraliçe, Türk-İngiliz ortaklığıyla kurulan BMC Fabrikasını ziyaret etti. 21 Ekim'de Kraliçe, Kuşadası, Efes ve Selçuk'u gezdi. 22 Ekim'de İzmir'den Kraliyet yatı ile ayrılan Kraliçe, Çanakkale'ye geçerek Çanakkale şehitliklerini ziyaret etti. 23 Ekim'de İstanbul'a gelen Kraliçe, çeşitli kurumlara ziyaretler yaptı, resmi törenlerde bulundu ve at yarışlarını izledi. Kraliçe 24 Ekim'de Ayasofya'yı ardından Topkapı Müzesini ve Sultan Ahmed Camisini gezdi. Kraliçe ve beraberindekiler, 25 Ekim'de Türkiye'den ayrıldılar. 12 Mart 1971 askeri muhtırasının sıcaklığını koruduğu bir zamanda Türkiye'ye gelen Kraliçe, Türkiye'de siyasi gündemi tamamen değiştirdi. Türkiye'deki, iç politika sorunları bir süreliğine donduruldu. Ülkenin ilgi, dikkat ve yoğunluğu Kraliçe üzerinde toplandı. Devlet erkânı Kraliçe II. Elizabeth'i en iyi şekilde ağırlamak için seferber oldular. Kraliçenin bu ziyaretinde halk da yoğun ilgi ve sevgi gösterilerinde bulundu. Her yerde coşkun bir kalabalıkla karşılanan Kraliçe, bu sevgi gösterilerinden oldukça memnun oldu. Kraliçe kendisine gösterilen bu yoğun ilgi ve sevgiyi karşılıksız bırakmadı. Kraliçe II. Elizabeth Türkiye'den ayrılırken, Türk ve İngiliz tarafları bu ziyarettten oldukça memnun kaldılar.

Anahtar Kelimeler: Kraliçe Elizabeth, İngiltere, Türkiye, Cevdet Sunay, 1971

Queen Elizabeth II's Visit to Turkey in 1971

Abstract

Queen Elizabeth II, who ascended the throne in 1953, visited Turkey three times, in 1961, 1971 and 2008. The purpose of this study is to elaborate on the queen's visit to Turkey in 1971. Queen Elizabeth II, who arrived in Turkey on 18 October 1971, was accompanied on that visit by her husband Philip and daughter Anne. Queen Elizabeth began her visit to Turkey from Ankara. The Queen held formal talks and made several visits to Ankara on 18 October and 19 October. On October 20, The Queen visited the BMC factory established by Turkish-British partnership. On October 21, The Queen toured Kuşadası, Ephesus and Selçuk. On 22 October, The Queen left Izmir on a royal yacht and went to Gallipoli to visit the Çanakkale Martyrs' Memorial. Arriving in Istanbul on 23 October, The Queen made visits to various institutions, held official ceremonies and watched horse races. On October 24, The Queen visited Hagia Sophia, then the Topkapı Museum and the Sultan Ahmed Mosque. The Queen and her companions left Turkey on 25 October. The Queen, who came to Turkey at a time when the military memorandum of 12 March 1971 was keeping its temperature, completely changed the political agenda in Turkey. The attention of the country gathered on the Queen. The state officials mobilized to welcome Elizabeth as best they could. The public also showed intense interest during the Queen's visit. Greeted with an enthusiastic crowd everywhere, The Queen was quite pleased with these displays of affection. The Queen repaid for this intense interest and love. While Elizabeth left Turkey, the Turkish and British sides were quite pleased with that visit.

Keywords: Queen Elizabeth, England, Turkey, Cevdet Sunay, 1971

Giriş

Kraliyet, İngiliz kültüründe ve siyaset geleneğinde çok değer verilen önemli bir kurumdur. Kraliyet ailesi İngiltere yönetiminde sembolik bir yapı olarak yer almasına rağmen, İngiltere'nin izlediği dış politik eğilimlere uygun bir anlayışla hareket etmektedir. Kraliyet ailesinin yurt dışı gezileri de İngiltere'nin dış politika önceliklerine, İngiltere'nin izlediği dış

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, tanzimat1839@gmail.com.

politikaya bağlı olarak Hükümetle işbirliği içinde gerçekleştirilmektedir. Buna göre Kraliyet ailesinin politik tasarrufları her şekilde İngiltere'yi bağlamaktadır.

İngiltere Kralı VI. George 6 Şubat 1952'de vefat etti. Türkiye'de bayraklar yarıya indirildi.¹ Prenses Elizabeth Alexandra Mary Windsor, Kraliçe II. Elizabeth² olarak 2 Haziran 1953'te tahta çıktı.³ İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth, tahta çıktığı ilk günden günümüze kadar Türkiye'ye üç ziyaret gerçekleştirdi. Kraliçe Türkiye'ye ilk ziyaretini 6 Mart 1961 yılında yaptı. Kraliçe İran'dan dönerken Esenboğa Havalimanında Gn. Cemal Gürsel'le kısa bir görüşme gerçekleştirdi. Bu ziyaretin temel amacı Yassıada mahkemelerinde Adnan Menderes ve arkadaşları hakkında verilecek olası idam kararlarının infaz edilmesini engellemektir. General Gürsel'le havaalanında kırk dakikalık birebir görüşmede Kraliçe, Gürsel'den mahkemeden çıkabilecek olası bir idam kararının uygulanmamasını istedi.⁴ Kraliçenin bu talebi, Milli Birlik Komitesi tarafından göz ardı edilerek, ilgili kişilerin idamları onaylanarak infaz yapıldı.

Kraliçe II. Elizabeth'in ikinci ziyareti 18 Ekim 1971'de gerçekleşti. Kraliçenin İran İmparatorluğunun kuruluşunun 2500. yıldönümü etkinliklerine katıldıktan sonra Türkiye'ye sekiz gün sürecek resmi bir ziyarette bulunacağı açıklandı. Kraliçenin bu ziyareti Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve ailesinin 1967'de İngiltere'ye gerçekleştirdikleri resmi ziyaretin iadesi olduğu açıklandı.⁵ Kraliçenin bu ziyaretine her iki devlet yetkilileri büyük özen gösterdiler. Kraliçe gelmeden evvel, ziyaret programı⁶ üst düzey bürokratlara ve devlet erkânına dağıtılarak Kraliçenin yanında uyulması gereken diplomatik ve nezaket kuralları önceden bildirildi.⁷

Gezi sürecince Kraliçe ve ailesinin kullanacağı Kraliyet yatı Britannia, 16 Ekim'de İzmir limanına ulaştı. Kraliçe'ye bu ziyarette eşlik edecek olan eşi Prens Philip ve kızı Prenses Anne 17 Ekim'de İzmir'e gelerek geceyi bu kraliyet yatında geçirdiler. Prens Philip ve kızı Anne, Kraliçe Elizabeth Ankara'ya geldiğinde İngiliz Heyetine katılacaklardı.⁸ Kraliçe'nin heyetinde, Dışişleri ve İngiliz Uluslar Topluluğu İşleriyle ilgilenen Devlet Bakanı Joseph Godber ile beraber on kişi yer alıyordu.⁹

¹ **Milliyet**, 7 Şubat 1952.

² Elizabeth 21 Nisan 1926'da York Dük'ü ve Düşesinin ilk çocuğu olarak dünyaya geldi. Çocukluk yılları Londra'da geçti. Babası Kral VI. George olarak tahta çıktığında Elizabeth veliaht oldu. Elizabeth'in çok iyi bir eğitim almasına büyük özen gösterildi. Sık sık halkın arasına karışarak pek çok hayır amaçlı etkinliklerde yer aldı. Açık hava sporlarıyla yakından ilgilenen Elizabeth atlara büyük sevgi besledi. Askerlikle de yakından ilgilenen Elizabeth 1945'te asteğmen olarak orduya katıldı. Savaş sonrası kamu hizmetleriyle ilgilenen Elizabeth, Babasının resmi ziyaretlerinde de özellikle yer almaya dikkat ediyordu. 20 Kasım 1947'de Teğmen Philip Mountbatten ile evlendi. "Kraliçe Elizabeth'in Ziyareti", **Dünya**, 18 Ekim 1971, s. 5.

³ Behçet Kemal Yeşilbursa, "State Visit Of Her Majesty The Queen Elizabeth II To Turkey in 1971", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı: 1, (Ocak 2009), s. 262.

⁴ **Milliyet**, 12 Mayıs 2008.

⁵ **Dünya**, 19 Ekim 1971.

⁶ **Dünya**, 17 Ekim 1971.

⁷ **Milliyet**, 12 Mayıs 2008.

⁸ **Dünya**, 18 Ekim 1971.

⁹ Kraliçeye eşlik eden heyette; İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Roderick Sarrel, Kraliçenin nedimesi Grafton Düşesi, Prenses Anne'nin nedimesi Mary Downey, Kraliçenin özel kalem müdür yardımcısı Yarbay Sir Martin Charteris, Kraliçenin Basın Sekreteri William Heseltine, Saray yaveri Lord Plunket, Kraliyet Uçakları Komutanı Tuğgeneral Archibald Pinski, Kraliçenin özel doktoru Yarbay Philip Fulford, Devlet Bakanı Özel Kalem Müdürü Robin Rencick yer aldılar. **Milliyet**, 18 Ekim 1971.

Kraliçe Elizabeth'in bu ziyareti, Türkiye'nin oldukça sıkıntılı ve zorlu bir süreçten geçtiği bir döneme tesadüf etti. Ülke 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında zorlu bir süreçten geçiyordu. Askerlerin kurdurduğu I. Nihat Erim Hükümeti, ülke yönetiminde zafiyetler yaşıyor ve parlamentodaki siyasi partilerle sağlıklı bir ilişki kurmakta zorlanıyordu. Başbakan Erim'in istifaya hazırlandığı bir zamanda Kraliçe Elizabeth Türkiye'ye geldi.¹⁰ Böyle bir zamanda hükümet krizinin yaşanması Türkiye'nin dışarıdaki konumuna ve siyasi durumuna zarar vereceği düşünülerek bu ziyaret dönemi boyunca bütün iç sorunlar “dondurucuya konularak” gündemden düşürüldü.¹¹

Kraliçe II. Elizabeth'in Türkiye Programı

1. Gün 18 Ekim Pazartesi

Kraliçe II. Elizabeth'in uçağı 18 Ekim 1971 saat 14.30'da Ankara'ya indi. Kraliçeyi Cumhurbaşkanı Sunay, Senato Başkanı Arıburun, Meclis Başkanı Avcı, Başbakan Erim ile birlikte kalabalık bir devlet erkânı askeri törenle karşıladılar. Havaalanının şeref salonunda 20 dk dinlenen Kraliçe 15.15'de Çankaya köşküne doğru üstü açık bir arabayla yola çıktı. Halk yol boyunca Kraliçeye büyük ilgi ve sevgi gösterilerinde bulundu. Kraliçe dinlenmek için 16.00'da Camlı Köşke yerleşti. Kraliçe ve ailesi 16.25'de Çankaya Köşküne geçerek Sunay ailesini ziyaret ettiler.¹²

Çankaya Köşkünde bir saat kalan Kraliçe, Camlı Köşke dönerek yabancı misyon şeflerini kabul etti. Cumhurbaşkanı Sunay, akşam Kraliçenin onuruna bir ziyafet yemeği verdi. Yemekte Cumhurbaşkanı Sunay, Kraliçe Elizabeth ve ailesini ağırlamaktan duyduğu mutluluktan söz etti. Her iki ülke arasındaki dostluğa vurgu yapan Sunay, ekonomik ilişkilerimizin daha de geliştirilebilmesinin önemine dikkat çekti. Cumhurbaşkanı Sunay'dan sonra Kraliçe Elizabeth,

“Sayın Başkan, Bu akşam nazik sözleriniz ve halkınızdan gördüğüm dostane karşılama eşime, kızıma ve bana son derece büyük memnuniyet vermiştir. Londra'ya dört yıl önce Sayın Bayan Sunay ile birlikte yaptığınız ziyaretin güzel hatıraları içinde iade-i ziyaret davetinizi de büyük memnuniyet ile kabul etmiş bulunuyoruz.

Dünya devamlı olarak değişmektedir. Fakat çok az ülke vardır ki Türkiye kadar ani değişiklikler geçirmiş olsun. Birinci Dünya Savaşından itibaren Kemal Atatürk'ün dehasının liderliğinde Türk milletinin bütün sosyal ve ekonomik yapısı değiştirildi. Bu onun hesabına müthiş bir başarı idi. Fakat başarının kazanılmasında halktan gördüğü sadakat ve destek de en önemli unsur oldu.

Uzun tarihlerimiz boyunca ülkelerimiz zaman zaman çatıştılar bugün ise NATO ve CENTO teşkilatlarında ülkelerimiz müttefiklerdir. Bu zaman süresince ülkelerimizin halklarında birbirlerini kahramanlık ve azimlilik vasıfları konusunda karşılıklı saygı ve hayranlık uyandı. Ümidim önümüzdeki yıllarda bu karşılıklı saygı ve sevginin daha geniş ve daha derin bir şekilde ilişkilerimize her yönüyle nüfuz etmesidir.

¹⁰ Yasin Coşkun, “12 Mart 1971 Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması”, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 28, (Aralık 2016), s. 306.

¹¹ TNA FCO9/1606, File No: WST 1/2, Turkey: Annual Review for 1971 by Roderick Sarell, 1 January 1972.

¹² **Milliyet**, 19 Ekim 1971.

Ekselanslarınızın delaletiyle Türk halkına İngiltere halkının en iyi dileklerini ve yakın ve devamlı dostluğumuzun teminatını iletirken kadehimi zatı aliniz ile Sayın Bayan Sunay'ın şerefine ve Türk halkının refah ve saadetine kaldırıyorum” dedi.¹³

Yemek karşılıklı jestler ve iyi niyet gösterileriyle tamamlandı.

2. Gün 19 Ekim Salı

19 Ekim sabah erken kalkan Kraliçe, güne 10.15’de Anıtkabir ziyaretiyle başladı. Kabre kırmızı- beyaz karanfillerden yapılmış bir çelenk koyan Kraliçe, Anıtkabir özel defterine, *“Savaşta yiğit, barışta sadık bir dost olan Türk ulusunun Ata’sına sonsuz saygıyla...”* yazdı. Atatürk Müzesini gezen Kraliçe Atatürk’ün özel eşyasıyla yakından ilgilenerek, *“Atatürk’ün büyük adam olduğunu bilmek için Türkiye’ye gelmeye lüzum yoktu; fakat bu kadar yakışıklı olduğunu ilk defa görüyorum. Bilhassa gözleri ve kaşı insanı çok etkiliyor. Giyimine dikkatli ve zarif bir zevki varmış. Özellikle frak kendisine çok yakışıyor...”* dedi.¹⁴

Anıtkabir ziyareti sonrasında Kraliçe’ye Ankara’nın altın anahtarı takdim edildi¹⁵. Saat 12.00’de Ankara’da müzeleri gezen Kraliçe, öğle yemeğini Büyükelçilikte İngiliz Milletler Topluluğuna mensup ülkelerin büyükelçileriyle birlikte yedi. Kraliçe ve ailesi 15.00’de Ankara Hipodromu’na gittiler. İyi bir binici olan Kraliçe¹⁶ atlara özel ilgi gösterdi. Kraliçe adına düzenlenen bu at yarışını Kraliçe ile Cumhurbaşkanı birlikte izlediler. Bu yarış bir geleneğe dönüştürülerek “Uluslararası Kraliçe II. Elizabeth Koşusu” adını aldı. Yarışı kazanan atın sahibine kupayı bizzat Kraliçe verdi.¹⁷ Kraliçe 17.15’de Camlı Köşkte CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’yle yarım saat görüştü.

Çankaya Köşkünün üst salonunda sınırlı sayıda davetlinin katıldığı bir yemek verildi. Yemekte misafirler Kraliyet protokol kurallarına uymak için azami gayret sarf ettiler. Taraflar bu dostluğun daha da geliştirilmesi temennisinde bulundular. Yemek sonrasında bir resepsiyon düzenlendi. Kraliçe II. Elizabeth’e 180 yıllık tarihi bir hilal broş, kızı Anne’ye hasır bilezik, eşi Philip’e gümüş leğen hediye olarak takdim edildi. Kraliçe, Başbakan Erim’den başlayarak üst düzey 22 devlet görevlisine “Lord” ve “Şövalye” unvanları verdi. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a 18 kişilik “Blind Earl” marka porselen meyve takımı, Bayan Sunay’a üzeri pırlanta taşlı altın bir broş hediye edildi.¹⁸

3. Gün 20 Ekim Çarşamba

Kraliçe ve ailesi 20 Ekim saat 10.50’de Ankara Esenboğa Havaalanında Cumhurbaşkanı Sunay’ında katıldığı askeri bir törenle uğurlandılar. Kraliçe ve beraberindekileri taşıyan özel uçak saat 12.00’de İzmir Çiğli Havalimanına indi. Havaalanından şehir merkezine geçerken Kraliçeye yol kenarlarına dizilmiş insanlar, yoğun ilgi ve sevgi gösterilerinde bulundular. 27 km’lik yol, bir saati aşan bir sürede zorlukla tamamlandı.

¹³ **Dünya**, 19 Ekim 1971.

¹⁴ **Milliyet**, 20 Ekim 1971.

¹⁵ **Dünya**, 20 Ekim 1971.

¹⁶ “Kraliçe Elizabeth’in Ziyareti”, **Dünya**, 18 Ekim 1971, s. 5.

¹⁷ **Milliyet**, 20 Ekim 1971.

¹⁸ **Dünya**, 21 Ekim 1971.

Büyük Efes Oteline yerleşen Kraliçe ve beraberindekilere İzmir Valisi bir yemek verdi.¹⁹ Kraliçeyi ziyarete gelenler saat 15.00'de Efes Otelinin bahçesinde karşılandılar.²⁰ Kraliçe İngiliz uluslar topluluğunun vatandaşlarıyla bir araya geldi.

Kraliçe 15.45'te Türk-İngiliz işbirliğiyle kurulan BMC fabrikasını ziyarete gitti. BMC kamyon ve traktör fabrikasını gezen Kraliçe, fabrika yetkililerinden üretimle ilgili bilgiler aldı. Kraliçe fabrika ziyaretinden sonra kraliyet yatına geçerken halk coşkunu sevgi gösterilerinde bulunmaya devam ettiler. 18.30'da Britanya yatında resmi bir kabul töreni düzenlendi. Vali, Belediye Başkanı ve askeri yetkililerin katıldığı bu tören saat 20.00'a kadar sürdü. Kraliçe ve beraberindekiler gece 21.00'de Britanya yatı ile şehirden ayrıldılar. İki savaş gemisinin eşliğindeki kraliyet yatı Kuşadası'na geçti.²¹

4. Gün 21 Ekim Perşembe

Kraliçe Elizabeth 21 Ekim sabah 10.00'da yattan bir motorla Kuşadası'nda karaya çıktı. Limanda bulunan bütün gemiler Kraliçe'yi düdük çalarak selamladılar. Aydın valisi iskelede Kraliçeye "Hoş geldiniz" diyerek karşıladı. Kraliçe öğrenciler tarafından çiçek yağmuruna tutulurken folklor ekipleri yerel oyunlardan örnekler veren bir gösteride bulundular. Halkın yoğun tezahüratları altında Kraliçe, Efes antik şehrine gitti. Kraliçe Efes'teki tarihi yapılarla yakından ilgilenerek yetkililerden pek çok detay hakkında bilgi aldı. Efes ziyareti sonrasında Kraliçe, 12.10'da Selçuk Müzesine geçti.²² Oldukça zevkli geçen bir müze ziyareti sonrasında Heyet, Kuşadası koyuna bakan Osmanlı Haneden ailesinin soyundan gelen bir kişiye ait bir restoranda yemek yedi.²³ Kuşadası'yla birlikte Efes ve Selçuk müzelerini gezen misafirler, oldukça mutlu ve güzel zaman geçirdiler.

5. Gün 22 Ekim Cuma

22 Ekim sabahı bir kruvazör eşliğinde Britannia Kraliyet Yatı, limandan ayrıldı. Çanakkale Boğazında top atışlarıyla karşılanan Kraliçe ve ailesi, Gelibolu yarımadasına geldiler. Saat 9.40'da askeri törenle karşılanan Kraliçe, öncelikle Çanakkale şehitler anıtına bir çelenk koydu. Anıt şeref defterine Kraliçe, "İki ulusun birbirine karşı ebedi bir saygı kazandıkları Gelibolu savaşlarında şehit olanlara layık bir anıt" cümlesini yazdı.²⁴

Kraliçe, Fransız mezarlığına ardından İngiliz mezarlığına geçti. Mezarlığın girişinde Kraliçe'yi Çanakkale savaşlarına katılmış İstanbul'da yaşayan iki İngiliz askeri karşıladı. Kraliçe daha sonra Yeni Zelanda ve Avustralya mezarlıklarını da ziyaret ederek Kraliyet yatına geri döndü.²⁵

Kraliçe Gelibolu'daki ziyaretleri sonrasında Fransa Cumhurbaşkanı, Avustralya ve Yeni Zelanda Genel Valileri ile İngiltere'deki Gelibolu Derneği Başkanına duygularını ileten bir telgraf çekti. Kraliçe Elizabeth telgrafında;

"Bu günümü sakın plajlar, tepeler ve anıtlar arasında Gelibolu'da geçirdim. Zihnim beni pek çok kahramanın, şerefli ve cesur bir hasım karşısında hayatlarını feda ettikleri 1915 yılının

¹⁹ Milliyet, 21 Ekim 1971.

²⁰ Dünya, 21 Ekim 1971.

²¹ Dünya, 21 Ekim 1971.

²² Dünya, 22 Ekim 1971.

²³ Yeşilbursa, a.g.m., s. 264.

²⁴ Dünya, 23 Ekim 1971.

²⁵ Milliyet, 23 Ekim 1971.

farklı görüntüsüne iletti. Bugün eşim, kızım ve Türk hükümetinin temsilcileriyle birlikte 56 yıl önce burada kahramanca hayatlarını feda edenlerin hepsinin karşısında tazimlerimi sunmaktan gurur duydum” dedi.²⁶

6. Gün 23 Ekim Cumartesi

Kraliçe ve beraberindekiler 23 Ekim saat 11.05’de Dolmabahçe’den karaya çıktılar. Kraliçe, İstanbul Valisi ve eşi tarafından resmi törenle karşılandılar. Kraliçe ve ailesi Dolmabahçe Sarayını ziyaret ettikten sonra Şale Köşküne doğru harekete geçtiler. Kraliçenin konvoyu Beşiktaş ile Dolmabahçe arasında yolun kenarlarına dizilmiş ellerinde Türk ve İngiliz Bayrakları taşıyan ilkokul öğrencilerinin yoğun sevgisiyle karşılandı. Bir süre Şale Köşkünde dinlenen Kraliçe, 12.15’te Nişantaşı’nda bulunan bir İngiliz okulunu ziyaret etti. Okul ziyaretinden sonra Kraliçe tekrar Şale Köşküne geri döndü. Kraliçe 15.32’de Konkurhipike gitti. “Prens Anne” ve “Edinburgh” adlı yarışmaları izleyen aile, kazananlara kupalarını verdi.²⁷ Bir ara Prens Philip, Boğaz Köprüsü inşaatını ziyaret ederek yetkililerden, Boğaz Köprüsü projesi hakkında bilgiler aldı.

Akşam Başbakan Nihat Erim, Yıldız Şale Köşkünde Kraliyet ailesine bir yemek verdi. 20.30’da başlayan yemekte Başbakan Erim, her iki ülke arasındaki dostluk ilişkileri üzerine bir konuşma yaptı. Üst düzey devlet erkânın tam kadro yer aldığı bu yemekte Kraliçe,

“Bay Başbakan, Bütün Türk ulusunun göstermiş olduğu hüsnükabul ve misafirperverliğin zevkini tadan hepimiz, bu ziyaretin sona ermekte olmasından ötürü üzüntülüüz. Bu ilkel medeniyet bakiyelerini görüp, günümüze kadar geçirdiği gelişmelerin med ve cezirleri ile akımını izledikten sonra insanlık mizacının intibak kudreti ve toplumların en feci felaketlerden sonra dahi, nasıl yeniden kurulum hayatiyete kavuştukları huşuları beni bilhassa tesir altında bırakmıştır.

Ayrıca beraberimde Türkiye’nin uzun tarihinden alınan, refahın ancak insanlar ve toplumlar arasında barışçı bir işbirliği ve basiretli bir idare ile elde edilebileceğine dair aşikâr dersi de götüreceğim. Tarih öncesi dünyasında, teknik tahditler, ticaret, ticari ilişkiler ve ulaşımı sınırlandırmaktaydı. Bu gün modern teknoloji bütün bu tahditleri aştı ve uzun zaman beri ecdatlarımızın rüyalarında dahi göremeyecekleri kadar büyük bir kitleye, daha yüksek bir medeniyet standardı sağlama fırsatına erişmiş bulunuyoruz. Bugün bu şansa sahibiz elimizden kaçırmamalıyız.

Boğaz Köprüsü inşaatına başlanılmış bulunuluyor. Bu faydalı projede İngiliz mühendislerinin bu kadar önemli hisselerinin bulunmasından ötürü gurur duymaktayım, fakat aynı zamanda Avrupa ile Asya arasında yeni bir bağlantı telakki edilmesini temenni ederim. Geçmişte, bu iki kıta arasında bağlantıların neler başardığına şahit olduk. Dolayısıyla bu köprünü, işbirliği alanında yeni bir devir açması temennimdir.

Türkiye halkı bizlere büyük saadet vermiştir; buna karşılık ben, Cumhurbaşkanı ve Türk halkına müreffeh, mesut ve barışçı bir ulus yaratabilmeleri için gerekli irade ve şansları dilerim” dedi.²⁸

Akşam yemeği sonrasında 22.30’da Kraliçe Elizabeth adına resmî kabul düzenlendi.

²⁶ Milliyet, 24 Ekim 1971.

²⁷ Milliyet, 24 Ekim 1971.

²⁸ Dünya, 24 Ekim 1971.

7. Gün 24 Ekim Pazar

İstanbul'un ikinci gününde Kraliçe ve ailesi, İngiliz Konsoloslugu içinde yer alan St. Helena Kilisesinde düzenlenen bir dini ayine katıldılar. Kraliçe ve beraberindekiler Konsolosluktan Sultanahmet'e geçtiler. 12.20'de Ayasofya'ya gelen misafirler, tarihi yapı hakkında detaylı bilgiler alarak çeşitli sorular sordular. Hayranlığını gizlemeyen Kraliçe, "*Harika ve tarih dolu bir yapı*" dedi. Ayasofya'dan ayrılan Kraliçe, 13.25'te Topkapı Sarayına geldi. Sarayın iç avlusunda Mehter Takımı altı marştan oluşan bir gösteri sundu. Öğle yemeği Topkapı Sarayı bünyesinde yer alan Mecidiye Köşkünde yenildi. Yemekten sonra Kraliçe ve beraberindekiler Harem dairesine geçtiler. Sarayın Harem bölümü ilk kez Kraliçe için özel açıldı.²⁹ Hünkâr Sofrasında Münir Nurettin Selçuk şefliğinde 20 dakikalık bir konser dinlenildi. Harem'den ayrılan misafirler Hırka-i Saadet dairesi, Üçüncü Ahmed Kütüphanesini ve Hazine dairesini gezdiler. Kraliçenin Topkapı Saray ziyareti yaklaşık dört saat sürdü.

Kraliçe ve beraberindeki heyet, Topkapı Sarayından yürüyerek Sultan Ahmed Camiine geçtiler. Cami girişinde Kraliçe ayakkabılarını çıkartarak kendisine verilen terliği gülümseyerek giydi. Camii iç mimarisi ve süslemeler hakkında bilgi alan Kraliçe, 17.20'de Kraliyet Yatına dönmek üzere Dolmabahçe'ye hareket etti. Kraliçe Britannia Kraliyet Yatında akşam 20.00'de Başbakan Erim ve eşi onuruna bir akşam yemeği düzenledi.³⁰ Gece 22.00'de Kraliçe resmî kabul törenine geçti.³¹

8. Gün 25 Ekim Pazartesi

25 Ekim sabahı Kraliçe, Kariye Camii ziyaretine gitti. Camideki mozaiklere hayran kalan Kraliçe, "*burasının ayrı bir havası var, Ayasofya'dan daha sıcak daha küçük ama insanı sarıyor*" dedi. Prens Philip, Türkiye'deki müzelerde belirgin bir iyileştirme olmasına rağmen hala yeterince bakımlı olmadığını ifade etti. Kariye Camii müzesinden ayrılan Kraliçe ve beraberindekiler, Yeşilköy Havaalanına doğru gittiler. Havaalanında bir askeri törenle uğurlanan II. Elizabeth'e Cumhurbaşkanı ve Hükümet adına Dışişleri Bakanı Olcay "*iyi yolculuklar*" diledi.³² Kraliçe ile eşi birlikte İstanbul'dan ayrılırken Prens Anne, ebeveynlerini uğurladıktan sonra İngiliz Büyükelçiyle Çınar Otelinde öğle yemeği yedi. Prens 14.30'da Hong Kong'a hareket etti.³³

Kraliçe II. Elizabeth, Türkiye'den ayrılırken Cumhurbaşkanı Sunay'a bir mesaj gönderdi. Kraliçe mesajında;

"Ankara'da, İstanbul'da ve güzel ülkenizin diğer bölgelerinde bizim için hazırladığınız ilginç ve değişik programın her dakikasını büyük bir zevk içinde geçirdik, beraberimizde gördüğümüz samimi hüsnü kabulün mutlu hatıralarını götürüyoruz. Bu ziyaretin, iki ülke arasında esasen var olan sevgi ve ilginin gelişmesine ve kuvvetlenmesine yardım etmesi en halisane dileğimdir. Dünya barışında her iki ülkenin de oynayabileceği role güvenerek, ileride bu uğurda daha yakın bir işbirliği içinde çalışacaklarını ümit ederim" dedi.³⁴

²⁹ Milliyet, 12 Mayıs 2008.

³⁰ Milliyet, 25 Ekim 1971.

³¹ Dünya, 25 Ekim 1971.

³² Dünya, 26 Ekim 1971.

³³ Milliyet, 26 Ekim 1971.

³⁴ Dünya, 26 Ekim 1971.

Kraliçe II. Elizabeth'in bu Türkiye ziyareti, her iki tarafı oldukça mutlu etti. İngilizler Kraliçe'ye devlet erkânın gösterdiği değer ve gösterilen ilgiden, halkın ortaya koyduğu coşkun sevgi gösterilerinden ve basında da sıklıkla Kraliçenin lehinde yazılan yayınlardan oldukça memnun oldular. Bu ziyaret öncesi bazı güvenlik endişeler olmasına rağmen İngilizlere göre, "olağanüstü başarılı" bir ziyaret oldu.³⁵ Kraliçenin ayrılmasıyla birlikte Türkiye gerçek gündemine geri dönerek 26 Ekim'de I. Nihat Erim Hükümeti istifasını sundu.³⁶

Sonuç

Kraliçe II. Elizabeth, görev yaptığı uzun süre içinde Türkiye'yi üç kez ziyaret etti. 1961, 1971 ve 2008 yıllarında. Bu her üç dönemde de askeri vesayetin yoğun olarak yaşandığı yıllara tesadüf etti. Her dönem Türkiye'nin kendisine özgü sorunlar yaşadığı ve iç problemlerinin olduğu zamanlardı.

Kraliçe II. Elizabeth'in ailesi ve kalabalık bir heyetle gerçekleştirdiği bu ziyaret, her şeyden evvel İngiltere'nin Türkiye verdiği değeri göstermekteydi. Kraliçenin bu kadar uzun süre kalması ve Türkiye'deki resmi ve gayri resmi birçok tarafla iletişim kurması, dostluk ve müttefiklik ilişkilerini ısrarla vurgulayarak kuvvetlendirmeye çalışması son derece önemliydi.

Kraliçe'nin ziyareti Türkiye'de iç politikanın akışını değiştirdi. Yıkılmakta olan Hükümetin ömrünü uzattı. Devlet erkânı Kraliçeyi en iyi şekilde ağırlamak için seferber olurken, Halkta Kraliçeye yoğun sevgi gösterilerinde bulundu. Kraliçe gittiği her yerde yoğun sevgi çemberleriyle karşılanırken, bu ilgiye Kraliçede ayı şekilde karşılık vermeye çalıştı.

Kraliçe'nin Türkiye ziyareti her açıdan son derece başarılı geçti. Bu ziyaretten Türk ve İngiliz devlet adamları oldukça memnun kaldılar. Bu durum her iki ülke ilişkilerinin daha da gelişmesine katkı sunan önemli bir adım olarak tarihteki yerini aldı.

³⁵ B. K. Yeşilbursa, **a.g.m.**, s. 262.

³⁶ TNA FCO9/1606, File No: WST 1/2, Turkey: Annual Review for 1971 by Roderick Sarell, 1 January 1972.

Bibliyografya

COŞKUN, Yasin, “12 Mart 1971 Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması”, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 28, (Aralık 2016), ss. 299-309.

Dünya, 19-26 Ekim 1971.

FCO9/1606, File No: WST 1/2, Turkey: Annual Review for 1971 by Roderick Sarell, 1 January 1972.

“Kraliçe Elizabeth’in Ziyareti”, **Dünya**, 18-23 Ekim 1971.

Milliyet, 18-26 Ekim 1971.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, “State Visit of Her Majesty The Queen Elizabeth II to Turkey in 1971”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı:1, (Ocak 2009), ss. 261-268.

93 Harbi Sonrasında Ortaya Çıkan Osmanlı-Yunanistan Sınır Meselesi ve İngiltere'nin Tutumu*

Mustafa MALHUT**

Özet

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki sınır meselesi Berlin Antlaşması ile ortaya çıktı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi) katılmayan Yunanistan, buna karşılık Balkanlarda kendi lehine bir sınır düzenlemesi talebinde bulundu. Büyük Güçler'in Berlin Antlaşması'ndaki kararı uyarınca mesele öncelikle iki devlet arasında çözülecekti. Meselenin çözümüne ilişkin başlayan görüşmeler bir sonuca ulaşmadan uzayıp gitti. Büyük Güçler'in arabuluculuğa girişmesi meseleyi uluslararası bir boyuta taşıdı. İngiltere, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki sınır meselesinin çözümünde belirleyici bir rol üstlendi. İngiltere'nin meselenin çözümünde üstlendiği bu rol Osmanlı aleyhine şekillendi ve Balkan topraklarının bir kısmı daha kaybedildi. İngiltere'nin tutumu Osmanlı İngiliz ilişkilerindeki değişimin bir göstergesi olarak tarih sayfalarındaki yerini aldı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Yunanistan, İngiltere, Berlin Antlaşması, Sınır Meselesi.

The Question of Frontier Between Ottoman-Greece After the War of 93 and the Attitude of Britain

Abstract

Question of the frontier between the Ottoman State and Greece emerged with the Treaty of Berlin. Greece did not participate in the the Russo-Turkish War of 1877-78 (the War of 93) therefore Greece demanded a frontier rectification in herself favor in the Balkans. According to the decision of the Great Powers in the Berlin Treaty, the question would be solved primarily between the two states. The question could not be resolved in negotiations between the two states and its took a long time. With the mediation of the Great Powers, the question became international. Britain played a decisive role in resolving the frontier question between the Ottoman State and Greece. Britain's policies were formed against the Ottoman. And some of the Balkan territory of the Ottoman Empire were lost. Britain's attitude on the question was an indication of the change in Ottoman-British relations and took its place in the pages of history.

Keyword: Ottoman State, Greece, Britain, The Treaty of Berlin, The Question of Frontier

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı milliyetçilik akımından etkilenen hareketlere sahne oldu. Bu hareketliliğin merkezi Balkanlardı. 19. yüzyılın başında başlayan Sırp isyanlarını 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığı izledi. İlerleyen süreçte Balkan devletlerinin önce bağımsızlık ardından ise topraklarını genişletme niyet ve faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar durmadan devam etti.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın görünürdeki sebepleri Balkanlarda meydana gelen olaylara dayanıyordu. 93 Harbi patlak verdiği zaman Karadağ ile fiili savaş durumu sürüyor, Sırbistan ile Romanya savaşa girmek için fırsat kolluyorlardı. Plevne muharebeleri sırasında Romanya ve Plevne'nin düşüşünü izleyen günlerde Sırbistan savaşa dâhil oldu. Savaşın sonu yaklaştığında askeri hazırlıklarına hız vermiş olmasına rağmen Yunanistan'ın savaşa girmesi Rusya ve diğer devletler tarafından olumlu karşılanmadı. Yunanistan'ın savaşa girmemesinde

* Bu çalışma bazı küçük değişiklikler ve yeni düzenlemeler haricinde büyük oranda yazarın "I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914)" isimli doktora tezindeki bilgilere dayanmaktadır.

** Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi. mustafamalhut@akdeniz.edu.tr.

İngiltere'nin talebi ve savaş sonrasında ilişkin verdiği vaat ve güvenceler de etkili oldu. Yunanistan 93 Harbi'nde yer almadı. Ama Berlin Kongresi sırasında ve sonrasında toprak taleplerini sürdürdü. Bu süreçte Yunanistan en fazla İngiltere'den destek gördü.

Sınır Meselesinin Doğuşu: Yunan Temsilcileri Berlin Kongresi'nde

Berlin Kongresi'ndeki görüşmeler Büyük Güçler (Düvel-i Muazzama/Great Powers ya da Powers) olarak adlandırılan devletlerin katılımı ile başladı. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya Macaristan, İtalya ve Rusya'nın içinde bulunduğu Büyük Güçler, dönemin dünya konjonktürünü kendi istekleri doğrultusunda yönlendiren ve şekillendiren devletlerdi. Kongre'nin temel amacı, 93 Harbi sonrasında Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nı Avrupa Uyumuna çerçevesinde revize ederek Büyük Güçler'in kabul edebileceği barışın şartlarını kesinleştirmektir. Berlin Kongresi'ne İngiltere ve Almanya Başbakan ve Dışişleri Bakanları, Rusya Başbakan ve Fransa, Avusturya Macaristan ile İtalya Dışişleri Bakanları ile katıldı. Osmanlı Devleti'nin birinci temsilcisi yeni paşa olmuş Nafia Nazırı Aleksandr Karatodori Paşa idi. Böylesine üst düzey katılım ile gerçekleşen Kongre'de küçük devletlere yer yoktu. Ancak İngiltere'nin talebi üzerine Yunanistan'ın bazı oturumlara katılmasına izin verildi.

Berlin Kongresi'nin toplanabilmesi yönünde çalışmaların sürdüğü sırada İngilizler Yunanların Kongre'ye katılmaları için ön hazırlıklara giriştiler. 1878 yılının Mart ayında İngiltere diğer devletlere Yunanların Kongre'ye kabul edilmesini teklif etti. Başta Almanya olmak üzere diğer devletler Büyük Devlet statüsünde yer almayan bir devletin Kongre'ye katılımını uygun görmediler.¹ Ancak Yunanlar, İngiltere'nin teklifinden gayet memnun oldular. Yunanistan'daki İngiliz elçisi Wyndham, "*Yaklaşmakta olan Kongre'de temsil edilmek üzere Yunanistan'ın taleplerini öne sürdüğü için Majestelerinin Hükümeti'ne ve İngiltere'ye karşı Yunanistan'da çok güçlü bir minnet duygusunun uyandığını*" rapor etti.² Ayrıca Yunanlar yaklaşmakta olan Kongre'ye Yunanların kabulünü savunan İngilizlere şükranlarını sundular.³

93 Harbi'ni fırsata çeviremeyen Yunanistan, sınırlarını genişletmek ve diğer devletlerin de dikkatini çekebilmek için Teselya ve Epir sınırını bir sorun haline getirdi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış sağlanırken Teselya ve Epir'e Yunan sınırından silahlı grupların geçmesi karışıklığa sebep oldu. İngilizlerin araya girmesi ile Nisan ayının ilk yarısında sorunun şiddeti

¹ "Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye fi 13 Mart 1878 Tarihiyle Berlin Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Telgrafnamenin Tercümesidir" ve "Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye fi 11 Mart 1878 Tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Telgrafnamenin Tercümesidir", **BOA, Y.PRK.HR., 2/54**, ss.1-3.

² "Mr. Wyndham to the Earl of Derby (23 March 1878)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2011] Turkey, No. 82 (1878). Correspondence Respecting the Insurrections in Thessaly and Epirus**, s.63.

³ "Mr. Wyndham to the Marquis of Salisbury (2 April 1878)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2011] Turkey, No. 82 (1878). Correspondence Respecting the Insurrections in Thessaly and Epirus**, s.106.

hafifletildi.⁴ İngilizler Kongre’de Teselya konusunda Yunanları memnun edecek bir düzenleme yapılacağı taahhüdünde bulundular.⁵

Berlin Kongresi’nin açılış merasiminin yapıldığı 13 Haziran 1878’de İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury, Yunan temsilcilerinin Kongre’ye katılımını teklif edeceğini söyledi.⁶ Salisbury, Kongre’nin ikinci oturumunda Yunanların Kongre’de yer almalarını teklif ederek sebebini uzunca açıkladı. Slavlar gibi arkasında güçlü bir devletin koruyuculuğu bulunmayan Yunan halkının hiç olmazsa kendilerini ilgilendiren konularda oturumlara katılması isteği bir sonraki oturumda netlik kazanarak, Yunanların sınırlarıyla ilgili oturumlarda bulunmalarına karar verildi.⁷

Yunan temsilcileri 28 Haziran tarihli 8. oturuma katıldılar ancak Bosna Hersek meselesi ile Sırp sınırının görüşüldüğü bu oturumda söz hakkı bulamadılar. Ertesi gün Yunan Dışişleri Bakanı M. Theodore Delyannis uzun bir açıklama yaptı. Söz hakkı aldığı anda Teselya, Epir ve Girit’in Yunanistan’a verilmesini teklif eden beyannamesini okudu.⁸ 5 Temmuz tarihli 13. oturumda Fransız temsilcisi Waddington, İtalyan temsilcisi Corti ile ortak olarak Kongre’ye Yunan sınır değişikliği konusunun Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında çözülmesi ve anlaşmazlık halinde Büyük Güçler’in arabuluculuğuna başvurulması önerisini sundu.⁹

Aynı oturumda İngiltere Başbakanı Disraeli konu hakkında uzunca bir konuşma yaptı. Konuşmasının sonunda böyle büyük talihsizliklerle karşı karşıya kalan Sultan’ın büyük bir

⁴ “Mr. Wyndham to the Marquis of Salisbury (15 April 1878)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2011] Turkey, No. 82 (1878). Correspondence Respecting the Insurrections in Thessaly and Epirus**, s.99-100.

⁵ “The Marquis of Salisbury to Mr. Layard (25 April 1878)”, “The Marquis of Salisbury to Mr. Layard (26 April 1878)” ve “Mr. Wyndham to the Marquis of Salisbury (27 April 1878)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2011] Turkey, No. 82 (1878). Correspondence Respecting the Insurrections in Thessaly and Epirus**, s.121, 124, 136.

⁶ “Protocol No.1 – Sitting of June 13, 1878”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2083] Turkey, No. 39 (1878). Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress**, ss.13-15; **Berlin Protokolleri Tercümesi**, fi 5 Receb 98 ve fi Mayıs 21 sene 97, Matbaa-i Amire, ss.5-9. Ayrıca bkz., “Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye fi 13 Haziran 1878 Tarihiyle Berlin Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Telgrafnamenin Tercümesidir”, **BOA, Y.PRK.HR., 3/10**.

⁷ “Protocol No.2 – Sitting of June 17, 1878”, “Protocol No.3 – Sitting of June 19, 1878”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2083] Turkey, No. 39 (1878). Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress**, s. 22-23 ve 36-37; **Berlin Protokolleri Tercümesi**, ss.12-14 ve 23-25. Ayrıca bkz., Mahmut Celâleddin Paşa, **Mir’ât-ı Hakikat**, haz. İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul, 1983, s.627-628. “Lord Salisbury Yunanistan’ın kongreye kabulünce tervicen kiraat eylediği layihada Ruslar tarafından kongrede himaye olunan İslavlar Memalik-i Osmaniye’deki Rum kavmine nefes aldurmamak istiyorlar demişdir.” Bkz., “fi 17 Haziran”, **BOA, Y.EE., 77/1**, s.2. Kongre’nin ikinci toplantısının haberi bir hafta sonra *Vakit*’te yer aldı. Bkz., **Vakit**, 13 Haziran 1294 (25 Haziran 1878).

⁸ Yunan Temsilcileri Yunan Dışişleri Bakanı M. Theodore Delyannis ile Yunanistan’ın Berlin elçisi M. Rangabe idi. 8 ve 9. oturumlar için bkz., “Protocol No.8 – Sitting of June 28, 1878”, “Protocol No.9 – Sitting of June 29, 1878”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2083] Turkey, No. 39 (1878). Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress**, ss.112-122, 132-138; **Berlin Protokolleri Tercümesi**, ss.80-117.

⁹ “Protocol No.13 – Sitting of July 5, 1878”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2083] Turkey, No. 39 (1878). Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress**, ss.194-199; **Berlin Protokolleri Tercümesi**, ss.164-173. Ayrıca bkz., Ali Fuat Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, Cilt:II, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s.73-74.

saygı ve duygudaşlığı hak ettiğini ve Yunan sınırı konusunda iki devletin refahı ve saadetine faydalı olacak bir politika ile çözülmesi fırsatını kaçırmamak gerektiğini belirtti. Ayrıca Waddington tarafından yapılan teklifin incelenmesi gerektiğini düşünmesine rağmen devletlerin ittifakla verdiği bu karara karşı çıkmayacağını söyledi.¹⁰ İngilizler, Yunanların hoşuna gitmeyen bu teklife itirazda bulunmayıp bu tutumlarını Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmaktan çekinmedi.¹¹ Salisbury, İngiltere sayesinde Yunanların Osmanlı aleyhine bir başarı kazanamadıklarını Karatodori Paşa'ya hatırlatarak bunu Kıbrıs Konvansiyonu'nun Padişah tarafından onaylanması için baskı aracına çevirdi.¹²

Osmanlı temsilcileri Yunan sınır meselesinin yalnızca protokolde yazılıp antlaşmada yer almayacağını düşünmüş olmasına rağmen 11 Temmuz 1878 tarihli 18. protokolde tekrar açılan konu hakkında antlaşmaya bir madde eklenmesine karar verildi. Aleksandr Paşa'nın itirazı ve en azından Babiâli'den talimat gelmesi için bir günlük erteleme isteği kabul görmedi. Bismarck, konu hakkında şu önemli açıklamayı yaptı: “*Mevzubahis olan madde Babiâli'nin iştirake mecbur olacağı kararı havi olmayıp yalnız Kongre tarafından dermiyan olunan bir arzudan ibaret olduğundan ve devletler dahi bu mesele hakkında müzakeratın bir hüsn-i neticeye isalını görmek arzusunda bulduklarını ifade ile iktifa eylemiş olduklarından bu halde Babiâli'nin ne bir rey i'ta ne de Kongre'de bir kararı ittihaz etmesine mahal yoktur.*”¹³

Bismarck'ın “*Kongre tarafından dermiyan olunan bir arzudan ibaret*” ifadesi Yunan sınır meselesi hakkındaki görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin en önemli savunma argümanı olacaktır. Babiâli sınır değişikliğinin antlaşmada yer almasına rıza göstermese de¹⁴ Berlin Antlaşması'nın 24. maddesi Yunan sınır meselesinin doğuşunun zeminini hazırladı. İlgili madde şöyleydi: “*Osmanlı Devleti ile Yunan Hükümeti, Berlin Kongresi'nin on üçüncü protokolünde beyan olunan hudut düzeltilmesi konusunda anlaşamadıkları takdirde, Almanya, Fransa, Avusturya, İngiltere, İtalya ve Rusya devletleri, müzakereleri kolaylaştırmak için kendilerine aracılık teklif etmek hakkını muhafaza eder.*”¹⁵

¹⁰ “Protocol No.13 – Sitting of July 5, 1878”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2083] Turkey, No. 39 (1878). Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress**, s.197-198; **Berlin Protokolleri Tercümesi**, ss.169-171. Ayrıca bkz., “5 Temmuz Sadarete”, **BOA, Y.EE., 77/1**, s.16. Ayrıca bkz., Bülent Akyay, **Tesalya Meselesi (1881)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001, ss.104-113.

¹¹ Ahmed Selahaddin, **Külliyat-ı Hukuk ve Siyasetadan, Berlin Kongresi'nin Diploması Tarihine Bir Nazar**, Tefeyyüz Kitabhanesi, İstanbul, 1327, s.121. Ayrıca bkz., Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:VIII, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s.112-113.

¹² Kıbrıs Konvansiyonu'na ilişkin fermanın ilanı konusunda ısrar ettikten sonra Salisbury şunları ifade etti: “*Ve eğerce İngiltere Devleti suret-i kati'de muhalefet sureti göstermemiş olsa idi Yunan Devleti bir muzafferiyet-i azime kazanmış olur idi. Ve devlet-i müşarünileyhanın bu muhalefeti Yunan Devleti'ni hakkımızda netaiç ve himayeye müstelzim olacak bir sureti mevki' icraya koymaktan men' eyledi dedi.*” Bkz., “Nezaret-i Hariciyeye Mahremane, fi 4 Temmuz”, **BOA, Y.EE., 77/1**, s.16.

¹³ “Protocol No.18 – Sitting of July 11, 1878”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2083] Turkey, No. 39 (1878). Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress**, s.270; **Berlin Protokolleri Tercümesi**, s.237, Ayrıca bkz., Akyay, s.113; Karal, 2011, s.113.

¹⁴ Roderic Davison, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, The Isis Press, İstanbul, 1999, s.242.

¹⁵ 13 Haziran'da başlayan ve bir ay süren 20 oturumluk Berlin Kongresi'nin sonunda imzalanan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın maddeleri için bkz., Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih**

Sonuçta kabul edilen öneri ve antlaşmaya geçen maddeyle Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir sınır meselesi ortaya çıktı ama mesele kongre sonrasına kaldı. Yunanlar Berlin Kongresi'nde isteklerine ulaşamadı. Ancak yürüttükleri politika sonucu İngilizler, Yunanlar nazarındaki konumlarını yükselttiler. Osmanlı Devleti açısından kongre sonrasında uğraşılması gereken bir konu daha ortaya çıktı.

Yunanistan Sınır Meselesini Vakit Kaybetmeden Çözmek İstiyor

93 Harbi ve Berlin Kongresi sürecinden eli boş çıkan Yunanistan, kendisine verilen vaatler ile yetinmek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte Berlin Antlaşması'nın 24. maddesi Yunanlar için bir umut ışığı oldu. Konu gündemden düşmeden önce söz konusu maddenin kendilerine sağladığını düşündükleri avantajı değerlendirmek için vakit kaybetmeden girişimlere başladılar.

Atina'da bulunan Osmanlı elçisi Yanko Fotiyades (Photiades) Bey, Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından sadece üç gün sonra 16 Temmuz'da Yunan Hükümeti'nin sınır düzenlenmesi ile ilgili isteklerini ve arzularını rapor etti. Yunanların 16 Temmuz'daki istekleri 19'unda tekrarlandı. Hemen akabinde 20 Temmuz'da toplanan Heyet-i Vükela "Atina'ya bir karış toprak dahi vermemek kararını aldı." Çünkü Yunanların Babıâli ile samimi bir anlaşma yapmaya niyetleri olmadığı daha ilk adımda anlaşılmıştı. Fotiyades Bey tarafından Safvet Paşa'ya gönderilen rapor aynı zamanda İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard ile paylaşıldı.¹⁶ Söz konusu rapora göre, Yunanlar Babıâli'yi tahrik ederek savaşa sürüklemek istiyor ve bu sayede Avrupa'nın sempatisi ve desteğiyle daha fazla toprak kazanabileceklerini ümit ediyordu. Şimdiden Krupp topları ile donatılmış on batarya ve otuz bin kişilik öncü kuvvet hazırlamışlardı. Fotiyades Bey, "Yunanistan Devlet-i Aliyye ile muharebe etmek için asla kendi kuvvetine güvenmiyor" demekteydi. Yalnız kaldıkları takdirde yenilecekleri pekâlâ biliyorlardı. Motivasyon kaynaklarının başında, Avrupa kamuoyu ve devletlerinden geleceklerini umdukları maddi yardımlar yer alıyordu.¹⁷ Bu sırada Avrupa başkentlerinde temaslarda bulunan Delyannis, büyük ihtimalle isteklerine taraftar bulmak için uğraşıyordu.

Bununla birlikte Yunanların girişmiş oldukları askeri hazırlıklar Yunan maliyesine ağır bir yük getirecek ve Fotiyades Bey'e göre, borçlanmaya mecbur bırakacaktı. Silâh altına alınan Yunan askerlerinin mali yükü bütçenin yaklaşık üçte biri kadardı. Bu yükü uzun süre taşımak

---

Metinleri, C:I, TTK Basımevi, Ankara, 1953, ss.403-424; Mahmut Celâleddin Paşa, ss.684-698; B. H. Sumner, **Russia and the Balkans 1870-1880**, Archon Books, London, 1962, ss.658-669; "The Treaty of Berlin", **The Times**, 15 July 1878; **Tercüman-ı Hakikat**, 18 Temmuz 1878.

¹⁶ Kurat, Layard'ın bu rapor karşısında bir yorumda bulunmadığını ve sadece iddiaları Salisbury'ye ilettiğini belirtiyor. Bkz., Layard'dan Salisbury'ye, 21 Temmuz 1878, No.434, **F.O 78/2794**'den aktaran Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara, 1968, s.126. Ayrıca bkz., Rifat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)", **Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986, s.214-215.

¹⁷ Yunanları cesaretlendiren, devletlerin kendilerine destek olacakları itikadıydı. Fotiyades Bey'e göre bu düşünce Atina'da çok yaygındı. Bu nedenle halk askeri nümayişle hudut düzenlenmesinin gerçekleşmesini istiyordu. "Hatta bizimle bir muharebe ettikten sonra Avrupa müdahalesi muzaheretle emellerine daha muvaffak bir hatt-ı hududa nail olabileceklerini tahayyül mertebesine kadar gidiyorlar." Bkz., "Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye fi 16 Temmuz 78 Tarihiyle Atina Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Tahriratın Tercümesidir", **BOA, Y.PRK.HR.**, 3/20, s.3.

istemeyen Yunan Hükümeti biran evvel sınır düzenlemesini kendi lehine çözümlerine peşine düşmüşlerdi.¹⁸

Osmanlı Devleti ise Yunanların düşürmek için uğraştıkları tuzağın farkında olarak savaş seçeneğini geri planda tutuyor ama sınırlarını korumak için önlemler almaktan geri kalmıyordu.¹⁹ Layard anılarında, Yunanların güçlerini saldırı için Türk sınırında hazır tuttıklarını, Teselya ve Epir’de entrikalarını sürdürüp ajanları ile galeyanı ve kargaşayı körüklediklerini belirttikten sonra Osmanlı Devleti’nin sadece güvenlik amacıyla önlemler aldığını ekliyor: “Önlemlerin yalnızca korunma amacıyla alındığını ve ne olursa olsun Yunanistan’a saldırma gibi bir niyetlerinin olmadığına dair Türk Hükümeti’nden en kesin güvenceleri aldım.” diyor.²⁰

Meselesinin Başlarında İngiliz Politikası ve Preveze Görüşmeleri

Londra’daki Osmanlı Büyükelçisi Musurus Paşa, Yunan sınır meselesi ile ilgili olarak Ağustos’un ortasında Salisbury ile görüştü. Musurus Paşa, Yunanların istedikleri yerlerin Atina’dan çok daha fazla nüfusu içerdiğini ve bir mücadele durumunda İngilizlerin Yunanları cesaretlendirmemesi gerektiğini belirtti. Salisbury, Musurus Paşa’nın söylediklerini haklı bulmasına rağmen çözüm için en azından Golo ve Narda Körfezleri’nin Yunanistan’a bırakılmasını arzu ediyordu.²¹

Meselenin başlarında İngiltere’nin Yunan sınır meselesi hakkında yürüttüğü politika, meselenin iki taraf arasında görüşülmesi ve başka devletleri işe karıştırmaksızın bir sonuca varılması yönündeydi. Görüşmelerin başlaması için Berlin Antlaşması’nın ilgili hükmü hatırlatılarak Babıâli uyarılacaktı. Türkgeldi’nin belirttiği üzere ısrarda bulunmuş olunabilirdi fakat daha ileri gidilmeyecekti. Layard’ın aldığı talimatta, uyarının baskıya dönüşmemesi tembihlendi.²² İngiltere daha önce iki tarafa da verdiği vaatleri unutmadığını göstermek için detaylara fazla karışmamaya gayret etti. Layard’ın bu konuda üstlendiği görev, iki devlet arasında en kısa sürede anlaşmanın yapılmasının yollarını bulmaktı.

1878 yazı Osmanlı Devleti’nin meseleyi ağırdan alması Yunan Hükümeti’nin ise fırsat kollamasıyla geçti.²³ Eylül başında Delyannis sabırsızlanıyordu. Babıâli, heyet atanmasıyla ilgili bir şey yapmadı.²⁴ Ekim ayı geldiğinde savaş tehlikesi kendisini daha çok hissettirmeye başladı. Ortaya çıkan gerginliğin savaşa sonuçlanması büyük zahmetler sonucu güvenceye alınmaya çalışılan Avrupa barışını tekrar çıkmaza sürükleyebilirdi. Bu durumda başta

¹⁸ “Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye fi 30 Temmuz 78 Tarihiyle Atina Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Tahriratın Tercümesidir”, **BOA, Y.PRK.HR., 3/20**, s.1.

¹⁹ Osmanlı Devleti’nin amacı savaştan uzak durmaktı ama Medlicott’un ifadesine göre, Teselya ve Epir’de olası bir saldırı karşısında askeri hazırlık yapılmıştı ve on sekiz tabur gönderilmişti. Bkz., W. N. Medlicott, **The Congress of Berlin and After, A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880**, Second Edition, Frank Cass & Co. Ltd., London, 1963, s.147-148. Davison ise Medlicott’un eserinden alıntı yapmasına rağmen on altı taburun sevk edildiğini söylüyor. Bkz., Davison, s.242. Ayrıca bkz., Akyay, s.115-116; Kurat, ss.125-136.

²⁰ **The Queen’s Ambassador to the Sultan, Memoirs of Sir Henry A. Layard’s Constantinople Embassy 1877-1880**, (Ed. Sinan Kunalalp), The Isis Press, İstanbul, 2009, s.464-465.

²¹ “Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye fi 15 Ağustos 78 Tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Tahriratın Tercümesidir”, **BOA, Y.PRK.HR., 3/30**, s.2.

²² Türkgeldi, s. 170; **Memoirs of Sir Henry A. Layard’s**, s. 465.

²³ Kurat, s. 127.

²⁴ Davison, s. 243.

İngiltere olmak üzere diğer devletler, Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın görüşmelere başlaması için devreye girdiler ve Kasım ayında görüşmelerin başlaması yönünde adımlar atıldı.²⁵ Aralık 1878 başında Osmanlı yönetimindeki değişiklik ile Hayreddin Paşa Sadaret'e ve Karatodori Paşa Hariciye Nazırlığı'na getirildi. Yunan sınır meselesi yeni yönetimin yoğun mesaisini oluşturan konulardan biri oldu.²⁶

Büyük Güçler'in teşebbüsleri ve ihtarları üzerine 12 Kasım 1878 tarihinde toplanan mecliste tanzim edilen evrak Padişah'a sunuldu. 16 Aralık 1878'de Padişah konunun araştırılması ve tartışılması ile ortaya çıkan sonucun mazbata ile kendisine sunulmasını istedi. Mazbatada kongre kararlarının sınır düzenlemesini gerekli kıldığı yazılıydı. Büyük Güçler'in meseleye dâhil olmaları işleri daha da karıştıracaktı. Yunanlara arazi terki meselesinin külliye reddedilmesinin imkânı yoktu. Bu maddeye karşı çıkmak, kararı Büyük Güçler'in inisiyatifine bırakmak anlamına geliyordu. Daha önceki örneklerden hareketle Büyük Güçler'in kararı belirlemesi daha zararlı görünerek müzakerelerin başlaması için komiserlerin seçilmesine karar verildi.²⁷ 18 Aralık'ta Yanya Kumandanlığı'nda bulunan Ahmet Muhtar Paşa, Osmanlı tarafını temsil edecek birinci komiser olarak seçildi.²⁸

Aralık sonunda Babiâli, 16 Temmuz tarihli Delyannis'in notasına 24 Aralık'ta Karatodori Paşa imzalı bir telgraf ile cevap verdi.²⁹ Osmanlı temsilcileri ile Yunan temsilcileri arasındaki görüşmeler 6 Şubat 1879 tarihinde Yunanistan'ın Adriyatik kıyısında bulunan Preveze'de başladı. Yunanlar Berlin Antlaşması'nda yer alan 24. maddeyi dayanak göstererek, Teselya ve Epir'i sınırlarına dâhil etmek istiyordu.³⁰ Akıllarında sürekli Berlin Antlaşması'nda belirlendiğini savundukları bir sınır imgesiyle görüşmelere katılıyor ve bu yönde bir sonucun umudunu taşıyorlardı. Osmanlı tarafı ise Bismarck'ın 18. protokolde Osmanlı temsilcilerinin Yunan sınır meselesine dair yaptıkları itiraza verdiği, kararın uygulanmasında bir zorunluluk

²⁵ Kurat, s. 128.

²⁶ Tunuslu Hayreddin Paşa (4 Aralık 1878-29 Temmuz 1879) sadrazamlık makamına geldiğinde “yönetimin ağır sorumluluğunu üstlenmek durumunda kaldım” diyordu. Memleketin ve meselelerin durumunu 13 madde halinde anılarında sıraladı. Bkz., Muhammed Salah Mzali, Jean Pignon, **Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları**, çev. Belma Aksun, Nehir Yayınları, İstanbul, 1997, s.58-59. Ayrıca bkz., Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, sadeleştiren Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 236-237; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, Cilt:II, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 900; Mehmet Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, Cilt:4, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944, s. 326.

²⁷ “...bunun külliye reddi yoluna gidilmesi bir faideye müfid olmayıp belki devletlerin tavassutunu ihtiyara evvel emirde bizim taraftan sebebiyet verilmiş olacağı ve bu ise düvel-i malumanın şimdiye kadar bu misellü muamelatda görülen sevabık-ı ahval (geçmiş haller) ve ifa'line kıyasen neticesi muzırat-ı zaideden (daha fazla zarardan) gayrihali...” olmayacağı açıktı. Bkz., **BOA, Y.EE.d., 1213**, s. 166-167.

²⁸ **BOA, Y.EE.d., 1213**, s. 167-168. Berlin Kongresi'nde Teselya ve Epir'in yanı sıra Girit'in de Yunanistan'a devri mevzusu Yunanlar tarafından ortaya atılınca zaten karışık bir halde bulunan Girit, sorunlar yumağına eklendi. 9 Eylül 1878'de Ahmet Muhtar Paşa, olağanüstü görevle Girit'e gönderildi. Karışıklıklar kontrol altına alınarak 23 Ekim 1878 Halepa Sözleşmesi ile itidal sağlandı. Kasım sonunda Yanya Kumandanlığı'na atanan Ahmet Muhtar Paşa, Girit görevindeki başarının da etkisiyle Yunan sınır meselesini görüşmek üzere tayin edildi. Bkz., Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi**, Milliyet Yayınları, 1976, ss.133-143; Uçarol, “1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu...”, s. 217.

²⁹ Davison, s. 245.

³⁰ 24 Şubat tarihli haberde, görüşmelerde çok az ilerleme kaydedildiği ve Yunanların Kongre tavsiyelerine dayanmayan hiçbir öneriyi dinlemeyi reddettikleri yazılmaktaydı. Bkz., “Turkey and Greece”, **The Times**, 24 February 1879.

olmadığı ve bunun bir arzudan ibaret olduğu cevabına bel bağlamışlardı.³¹ Osmanlı tarafı protokolün bir tavsiye niteliği taşıdığı ısrarını görüşmelerin sonuna kadar sürdürecekti.

Farklı beklentilerle bir araya gelen taraflar doğal olarak bir sonuca ulaşamadılar. Preveze'deki görüşmeler 18 Mart 1879 tarihinde son buldu.³² Ortak paydada buluşabilmek için diğer devletlerin de etkisiyle görüşmelerin devamı gelecekti. Dünya üzerindeki Büyük Güçler'in oluşturduğu dengeler ve sistem olmasaydı Osmanlı Devleti bu sorundan daha kolay kurtulabilirdi belki ama Rusya karşısında kendisine yardımcı olan bu denge ve Avrupa sistemi Yunan sınır meselesinde Osmanlı Devleti için bir handikap oluşturdu.

Görüşmelerin Çıkmaza Girmesi ve II. Abdülhamit'in Çıkar Yol Arayışı

Preveze'deki görüşmeler devam ederken Padişah, Meclis-i Vükela'ya üzerinde düşünülmesi gereken iki soru yöneltti. Birincisi soru Yunanlara arazi terkine mecbur muyuz? Diğeri ise bu duruma karşı Meclis-i Mebusan'ın itirazı olur mu ve olursa karara razı etmemiz mümkün mü?³³ İlk bakışta soruların yersiz olduğu akla gelebilir çünkü arazi terki ile ilgili görüşmeler artık resmi düzeydeydi ve Meclis-i Mebusan yaklaşık bir yıldır kapalıydı.

Bu sorular II. Abdülhamit'in yönetim anlayışına dair ipuçları sunmaktadır. II. Abdülhamit Berlin Antlaşması ile kesinleşen toprak kayıplarına bir miktar daha ekleyerek içinde bulunan durumdan kurtulabilirdi ve Büyük Güçler'e barıştan yana her türlü fedakârlığı yapacağı mesajını verebilirdi. Devlet çıkarlarına tamamen ters olan bu kolay yol tercih edilmedi. II. Abdülhamit, toprak kaybetmeden bu işi çözüme kavuşturabilecek bir yol bulanabilir mi diye düşünmüş olmalıydı. Belli ki Vükela'nın da çözüm için kafa yormasını istiyordu. Ayrıca kapalı olan parlamento hakkında Vükela'nın ne düşündüğünü öğrenecekti. Meclis-i Vükela mazbatasında bu sorulara verilen cevaplar, Vükela'nın tam olarak düşüncelerini belirlemeye yetecek bilgiyi barındırmamaktadır. Yine de mazbatada Yunan sınır meselesinin geçirdiği süreç ve geldiği nokta ile ilgili ayrıntılı açıklama yer alırken belirlenecek politika hakkında Osmanlı yönetiminin pek seçeneği olmadığı söz konusu mazbatadan izlenmektedir.

Karatodori Paşa'nın kaleminden çıkan 5 Mart 1879 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasında, öncelikle iyi anlaşılabilmesi için başlangıcından itibaren meselenin o güne kadar cereyan eden aşamalarının açıklanması gerekli görüldü. Padişah'a sunulan mazbatada özet olarak meseleye ilişkin şu bilgiler verildi: 93 Harbi sırasında Yunanların değişken tutumu ile Plevne mağlubiyetinden sonra Yunanların yayılmacı isteklerine Avrupalı devletlerin etkisiyle karşı çıkılması konuyu öteledi. Dönemin sadrazamı olan Sadık Paşa'nın Layard'a sınır düzenlemesi yapılacağına dair sözlü beyanı İngiltere nazarında bir vaat olarak algılandı. Berlin görüşmeleri başlayınca Salisbury'nin Yunan isteklerini dillendirerek temsilcilerin ilgisini çekmesi ve konunun protokollere dâhil edilmesi ile Yunan sınır meselesi uluslararası bir hal aldı. Padişah'a sunulan mazbatanın devamında Kongre sırasındaki görüşmeler ve kabul edilen

³¹ "Sadarete Yazılan Tezkere-i Hususiye, 9 Ra 96 (3 Mart 1879)", *BOA, Y.EE.d.*, 1017, s. 211; *BOA, Y.EE.d.*, 1020, s. 69.

³² Mahmut Akpınar, *Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomati Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833-1906)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s.131-132; Akyay, ss.119-122; Davison, s.245-246; Karal, s.113; Kurat, s.128-129; Medlicott, s.354; Türkgeldi, s.172-173; Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, ss. 144-146.

³³ "Sadarete Yazılan Tezkere-i Hususiye, 9 Ra 96 (3 Mart 1879)", *BOA, Y.EE.d.*, 1017, s.211; *BOA, Y.EE.d.*, 1020, s. 69.

teklif açıklandı. Bismarck'ın böyle bir maddenin antlaşmaya ilavesi arzuyu beyan etmekten ibarettir sözleri Osmanlı temsilcilerini rahatlasa da Berlin Antlaşması'ndan birkaç gün sonra Yunanlar sınır değişikliğini görüşecek komiserlerin tayin edilmesi talebinde bulundular. Konu bir müddet “geçştirildikten” sonra Avrupa devletlerinin ihtar ve tebligatları başlayıp baskılarını derece derece arttırdılar. Devlet-i Aliyye arazi ve nüfusça en zararsız bir surette sınır düzenlenmesini içeren bir harita yapmak üzere Seraskerlik makamını görevlendirdi. Üç hat üzerinde haritalar düzenlendi ve komiserler tayin edildi. Mazbatada, Yunanların sadece Berlin Antlaşması'ndaki noktalar üzerine müzakerelere girişeceklerini beyan etmeleri ve başka seçenekleri görüşmeye yetkili olmadıkları nedeniyle müzakerelerin tıkandığı belirtildi. Babıâli, Büyük Güçler'e Berlin Antlaşması'ndaki noktaların kesin olmadığını ve Yunan ısrarlarının haksızlığını tebliğ ettiyse de Devlet-i Aliyye'nin teklif ettiği hatlar ne Yunanları ne de Büyük Güçler'i ikna ve hoşnut edemedi. Bu yönde devletlerden alınan cevaplar mazbataya ek olarak sunuldu.³⁴

Bu açıklamalardan sonra mazbatada “Yunanistan'a bir miktar arazi terk olunması mecburiyeti tebeyyün eder” denilmektedir. Çünkü kongreden evvel İngiltere'ye bu yönde gayri resmi biçimde şifahen söylenmiş sözler vardı ve konu kongre görüşmelerinde yer alarak Berlin Antlaşması'na bu yönde bir madde eklenmişti. Şimdi Preveze görüşmeleri başlamış iken politika değiştirip arazi terkine rıza gösterilmemesi “*enva'i muhataratı dai olacağı derkardı (çeşitli zorluklara sebep olacağı açıktı).*”

Birinci soruya verilen cevapta Yunanistan'a arazi terk edilmesi mecburi görüldü. İkinci soruya gelindiğinde uzunca bir açıklama yapılmadı. Heyet-i Mebusan'a bu tür konularda müracaat olunması kanun hükmüne göre zaruri ise de Heyet-i Mebusan toplanmamıştı. Toplansa bile mebusanın görüşü alınıncaya kadar hayli vakit geçecekti. Bu uzun süre zarfında Devlet-i Aliyye daha zararlı çıkacağı düşünüldüğü için mazbata, işin bir an evvel bitirilmesinin hayırlı olacağı görüşüyle bitirildi.³⁵

³⁴ Söz konusu mazbatanın yer aldığı 1020 numaralı defterin devam eden sayfalarında gelen cevaplar bulunmaktadır. Alman Dışişleri mesele kemale ermeden konuşmanın doğru olmadığını savunurken Fransızlar amaçlanan huzurun bir an evvel sağlanması taraftarıydı. Hariciye Nezareti'nden gönderilen 22 Şubat tarihli telgrafa 24 Şubat 1879 tarihinde Londra Sefareti'nde gelen cevapta Musurus Paşa, Salisbury ile görüşmesini aktardı. Musurus Paşa Epir'in verilmesi durumunda Arnavutların ayaklanacağını ifade etti. Salisbury ise gösterilen hatları az bularak diğer devletler konuya müdahalede bulunmadan sınır meselesinin iki taraf arasında çözüme kavuşturulması temennisini bildirdi. Berlin, Paris ve Londra'dan gelen telgraflar için bkz., **BOA, Y.EE.d., 1020**, ss. 77-80. Yunanistan'ın topraklarına katmak istediği bölgede, bu fikre çok muhalif olan Arnavut nüfus bulunmaktadır. Bkz., “The Greek Frontier”, **The Times**, 27 October 1879. Yunanistan'ın amaçlarından biri de Yanya ve Epir bölgesindeki Ortodoks kiliseleri ve okulları aracılığı ile Ortodoks Arnavutlara Grek-Hellen kültürünü benimsetme çabasıydı. Ortodoks Arnavutları Yunan sayma eğilimi ile Yunanistan'ın “*Megali İdea*”sı açısından ciddi bir tehdit oluşturan Ortodoks Arnavutlar arasındaki milliyetçilik akımı etkisiz hale getirilmeye çalışılıyordu. Bu nedenle Yunanlar, “*Güney Arnavutluk'ta hızlı bir şekilde Rum okulları açmaya ve Hellenizm propagandası yapmaya başlamıştı.*” 1850'den sonra Rum okulları Arnavutlar arasında yaygınlık kazandı ve başka alternatifleri olmayan Arnavutlar, bu okullara devam etmek zorunda kaldı. Bu süreç ise Ortodoks Arnavutlar arasında “*Arnavut ulusal bilincinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı.*” Bkz., Bilgin Çelik, “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları”, **OTAM Dergisi**, Sayı:16, 2004, s. 135.

³⁵ “Meclis-i Vükela Mazbatası Suretidir, 11 Ra 96 (5 Mart 1879)”, **BOA, Y.EE.d., 1020**, ss.70-77. Türkgeldi'nin eserinde mazbatanın transkripsiyonu yer almaktadır. Ancak Padişah'ın sorularının yazılı olduğu tezkere ile Berlin, Paris ve Londra'dan gelen telgraflar bulunmamaktadır. Ayrıca tarih konusunda da farklılık

Meclis-i Vükela'nın Padişah'ın yönelttiği sorulara verdiği cevaplar muhtemel Padişah'ın bildiği hususlardan ibaretti ve Padişah'ı memnun etmekten uzaktı. İşin bitirilmesi hayırlı olacaktı kuşkusuz. Ama tamamen Yunanların istekleri doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhine sınır sorununun çözülmesi kabul edilmezdi. Yılın sonuna doğru Hobart Paşa'nın *The Times* gazetesinde yayımlanan makalesi bu konuyla ilgiliydi: “Kimse bir an için, cesur fakat talihsiz komşusundan Yunan toprak talebinin adaletine ilişkin herhangi bir argüman ileri süremez; kimse bir an için Türkiye devasa düşmanı tarafından toza fırlatıldığında Yunanistan savaşa girmekten kaçındığı için şimdi Türkiye topraklarından bir kısmını almaya hak kazandığı argümanını adil bir şekilde destekleyemez.”³⁶

Hobart Paşa'nın yaptığı yorum muhtemelen II. Abdülhamit'in Vükela'dan duymak istedikleriydi. Yunan sınır meselesine dair tarafların ikinci kez bir araya geldiği bir zamanda böyle bir makalenin yayımlanması, Yunanlara toprak vermeye mecbur muyuz sorusunun akıllardan çıkmadığını düşündürüyordu. Bununla birlikte toprak kaybını aza indirme çabasının bir ürünü olarak da görmek mümkündür.

İngilizlerin Temkinli Tarafsızlığı Sürüyor

18 Mart 1879 tarihinde Preveze'deki görüşmelerin son bulması üzerine Türkgeldi, Yunan Dışişleri Bakanı Delyannis'in 21 Mart 1879'da Büyük Güçler'den arabuluculuk istediğini yazmaktadır.³⁷ Ancak 26 Mart tarihinde Musurus Paşa'nın gönderdiği telgrafta Salisbury, henüz Yunanlar tarafından yapılmış resmi bir talep olmadığını söyledi. Salisbury, daha önce olduğu gibi Musurus Paşa ile görüşmesinde işin iki devlet tarafından bitirilmesi taraftarı olduğunu tekrarladı. Musurus Paşa bu görüşmede Babiâli'nin arabuluculuk isteği olmadığını söyledikten sonra Salisbury'ye, İngiltere'nin Yunanlara “...i'tidal üzere hareket etmesini nasihat ve canib-i Babiâli'den muahharen edilen mesaidat-ı azime ile kanaat eylemesi...” gerektiği yönünde tavır takınmaları tavsiyesinde bulundu. Lord Salisbury “Hükümet-i Yunaniye bu mesele hakkında hiç nasihat kabul etmiyor. İş Yanya'nın Yunanistan'a terkinde değildir. Asıl müşkilat-ı azimeye mucib olan şey Yenişehir ve Goloş meselesidir. Hükümet-i Yunaniye Yunanilerin kemalen kendisine verilmesi lazım gelir ad eylediği (Arta) körfezini Babiâli'nin alıkoymak istemesini vak'i olan teklifin reddinde en büyük sebep ad ediyor cevabını verdi.”³⁸

Salisbury, Yanya'yı görüldüğünden önemsiz gösteremeye çalışsa da birkaç gün önce *The Times* gazetesinde çıkan haber ile gazeteyi takip edenler Yanya'nın önemi hakkında fikir sahibi olmuşlardı: “Okuyucularımız eğer haritaya bakarlarsa, Korfu ve ona bağlı adaların Yanya'nın çok kuzeyindeki bir noktaya kadar Arnavutluk'un kıyılarını maskeleyeceğini görecekler. Dâhili durumuna bakıldığında Yanya, Arta Körfezi ile buraların arasındaki tüm

---

bulunmaktadır. Bkz., “Tashih-i hudud-i Yunaniye mes'elesi hakkında Hariciye Nâzırı Aleksandır Karatodori Paşa tarafından kaleme alınan Meclis-i Vükelâ mazbatası suretidir, 11.1.96”, Türkgeldi, ss. 387-392.

³⁶ Hobart Pasha, “The Greek Frontier Question”, *The Times*, 25 October 1879. Ayrıca 1879, 1880 ve 1881 yıllarında *The Times* gazetesinde Yunan sınır meselesine ilişkin “Turkey and Greece”, “The Greek Frontier”, “The Greek Frontier Question” gibi başlıklar taşıyan yüzden fazla haber yapıldığı *The Times* gazetesinin arşivinde görülmektedir.

³⁷ Türkgeldi, s.173. Türkgeldi'den aktaran Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa**, s.146. Uçarol'dan aktaran ama 29 Mart tarihini veren Akyay, s. 122-123.

³⁸ “Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye fi 26 Mart 79 Tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Telgrafnamenin Tercümesidir”, **BOA, Y.PRK.HR., 4/46**, s. 3.

arazinin sadece stratejik açıdan değil aynı zamanda ekonomik olarak anahtarı olduğu görülür. Kıyıda ki Biatritza ve Agia'daki Ortodoks nüfusun haricinde Müslüman nüfus çoğunluktadır. Yanya tüm vilayetin ticari, siyasi ve tarımsal merkezidir.”³⁹

17 Nisan tarihinde konu İngiliz Parlamentosu'na taşındı. Lord Edmond Fitzmaurice tarafından verilen teklife göre, Berlin Kongresi'nin 13. protokolünde yer alan tavsiyeler uygulanmadığı takdirde Yunanların memnuniyetinin sağlanamayacağı görüşü belirtildi. Yunan isteklerinin kabul edilmesi önerisi üzerine Avam Kamarası'nda Yunan sınır meselesi tartışıldı.⁴⁰ Bu teklifi henüz muhalefette bulunan Gladstone ile birlikte bazı üyeler destekledi. Gladstone konuşmasında, Berlin Antlaşması'nın Yunanlara umut olduğunu, Yunanistan'ın özgürlük ve mutluluğunun çıkarları açısından değerli ve önemli tavsiyeler içerdiğini ama hükümetin yeterince konunun takipçisi ve destekleyicisi olmadığı eleştirisinde bulundu.⁴¹ Söz alan Maliye Bakanı Stafford Northcote, sadece Doğu'daki huzur için değil Türkiye'den çok daha fazla ülkeyi ilgilendiren bu konuda Türkiye ile Yunanistan arasında makul ve tatmin edici bir düzenleme yapılması gerekliliğine büyük önem verdiklerini belirtti. Ancak Bakan, Berlin Kongresi'nde kesin bir sınır belirlenmediği ve tavsiyenin harita ve coğrafi özellikler incelenirse belirsizlikler içerdiği ve bunun da kasıtlı olduğu kanısındaydı. Salisbury'nin daha önce kullandığı dile uygun olarak, sınır düzenlemesinin iki devlet arasında doğrudan bir mutabakat çerçevesinde yapılması gerektiğini ve bunun için destek verilmesi ve teşvik edilmesinin altını çizdi.⁴² Görüşme sonunda İngiliz Parlamentosu'nda 47 oya karşı 63 oyla sınır meselesine doğrudan müdahil olmama kararı kabul edildi.

Sınırdaki Haydutluk Faaliyetleri ve İstanbul Görüşmeleri

Preveze'deki görüşmelerin son bulması ile Osmanlı sınırında ve topraklarında Yunanların yürüttükleri haydutluk faaliyetleri hızlandı. 20 Mart 1879 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* haberinde Yunan tarafından Osmanlı topraklarına saldırarak bazı köylere tasallut olan beş yüz kadar eşkiyadan bahsediliyordu.⁴³ Haziran başında Konsolos Blunt'un paylaştığı Teselya ile ilgili raporda, Türk yetkililerinin zamanlarını ve dikkatlerini bu dönemde neredeyse tamamen haydutların kovuşturulmasına ayırdıkları yazıldı.⁴⁴ Bu durum karşısında Osmanlı Devleti

³⁹ “The Greek Frontier”, **The Times**, 20 March 1879. *The Times* gazetesinin bu haberinden hareketle, Osmanlı Devleti lehinde hareket ettiği zannedilmemelidir. 8 Ekim tarihinde, Preveze'de Türklerin yaptığı teklifin hem Yunanlar hem de Avrupa için sürpriz olduğu yazılmaktadır. Yanya'nın terki ile beraber Salamiryas ve Kalamas'ın güney bölgelerinin tamamının muhalefet olmaksızın devredileceği bekleniyordu denilmektedir. Bkz., “The Greek Frontier Question”, **The Times**, 8 October 1879.

⁴⁰ Osmanlı belgelerine yansıyan söz konusu teklif şöyledir: “Komünler meclisinin i'tikadınca şarkın asayışı metalib-i muhakka-ı Yunaniyenin is'af olunmasını (hak iddia ettikleri isteklerinin kabul edilmesini) icab eder ve eğer Berlin Kongresi'nin on üçüncü protokolünde münderiç vesayanın (öğütlerin) icrası temin olunmaz ise Yunanistan kaffe-i mertebe hoşnud edilmiş ad olunamaz.” Bkz., “Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye fi 18 Nisan 79 Tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Telgrafnamenin Tercümesidir”, **BOA, Y.PRK.HR.**, 4/46, s.1; **Hansard, Treaty of Berlin – Protocol 13 – Greece and Turkey – Rectification of Frontier. – Resolution., HC., Deb., 17 April 1879**, Vol.245, ss. 525-570.

⁴¹ **Hansard, Treaty of Berlin – Protocol 13 – Greece and Turkey – Rectification of Frontier. – Resolution., HC., Deb., 17 April 1879**, Vol.245, ss. 540-546.

⁴² **Hansard, Treaty of Berlin – Protocol 13 – Greece and Turkey – Rectification of Frontier. – Resolution., HC., Deb., 17 April 1879**, Vol.245, s. 547-548.

⁴³ “Havadis-i Ecnabiyye, Yunan”, **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Mart 1879.

⁴⁴ Raporda ayrıca, Nisan ayı boyunca haydutlarla bağlantılı dava on beşten az değilken, Mayıs ayında kaydedilen sayı dört, Haziran ayında yalnızca iki dava olduğu vurgulanıyor. Bkz., “Consul-General Blunt to the Marquis of

sınırlarını korumak için önlem almaktan geri kalmıyordu. Ağustos başında Yunan Hükümeti, Teselya’da otuz iki bin, Epir’de ise yirmi bin Osmanlı askerinin bulunduğu ve bu birliklere askeri levazım gönderildiğine dair konsoloslarından bilgi alması üzerine bir Yunan alayına öteki taraftaki birliklerin hareketini izlemek için sınıra yaklaşması emrini verdi.⁴⁵

Ağustos ayında Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında görüşmeler tekrar başlayacaktı. İkinci kez tarafların bir araya gelmesinde Büyük Güçler etkili oldu. 9 Haziran’da Büyük Güçler’in Atina’daki temsilcileri, sınır düzenlemesinin görüşülmesi amacıyla Yunan temsilcilerinin İstanbul’a gönderilmesini teklif ettiler.⁴⁶ 11 Haziran’da Yunan Hükümeti öneriyi kabul etti. Ancak Layard’a bir talimat verilmemişti ve doğal olarak Babıâli’nin durumdan henüz haberi yoktu.⁴⁷

Salisbury, 12 Haziran’da Layard’a gönderdiği talimatta Babıâli’ye yapılacak tavsiyelerin uyumlu olmasından bahsetti. Kabul görecekt tarzda hükümler içeren tavsiyeler barışı getirebilirdi.⁴⁸ Layard, 20 Haziran’da Karatodori Paşa ile görüşüp İstanbul’da görüşmeleri düzenlemek için en erken tarihin kendisine bildirilmesini istedi.⁴⁹ 19 Temmuz tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberinde Yunan sınır meselesinin İstanbul’daki diplomasi dairelerini çok düşündürdüğünü ve “Üç gündün beri Yunan ‘hudud meselesi’ adeta bir Yunan ‘mesele-i harbiyesi’ nazarıyla görülmeye başladığını” yazdı.⁵⁰ 29 Temmuz 1879’da beşinci kez Hariciye Nazırı olan Safvet Paşa, 23 Ağustos’ta başlayacak görüşmelerin başkanlığına getirildi ve ilk görüşme Kanlıca’daki yalısında yapıldı.⁵¹

Salisbury (4 July 1879)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, ss. 5-7.

⁴⁵ “Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury (1 August 1879)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s.30.

⁴⁶ “Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury (9 June 1879)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s. 1.

⁴⁷ “Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury (11 June 1879)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s.2. Konsolos Edwin Corbett, Majestelerinin Hükümeti adına Yunan Hükümeti’ne olumlu cevaptan dolayı teşekkürlerini iletliyordu. Bkz., “Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury (14 June 1879)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s. 3.

⁴⁸ “Turkey and Greece”, **The Times**, 2 July 1879.

⁴⁹ “Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury (21 June 1879)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s. 4-5.

⁵⁰ “Yunan İşî”, **Tercüman-ı Hakikat**, 19 Temmuz 1879. Konuyla ilgili çok fazla olmasa da çeşitli haberler çıkıyordu. Görüşmeler yaklaştığı zaman *İstanbul* gazetesinin haberi *Tercüman-ı Hakikat* tarafından eleştirildi. Avrupa’da dillendirilen “*kraldan ziyade kral taraftarı*” sözünün ne kadar doğru olduğu söylenen haberde *İstanbul* gazetesi, Yanya’nın Yunanistan’a verilmesi fikrine yakınlığından ötürü Yunan’dan ziyade Yunan taraftarı olarak suçlandı. Bkz., “Yunandan Ziyade Yunan Taraftarı”, **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Ağustos 1879.

⁵¹ Safvet Paşa, İstanbul’da bulunan Yunan Bakan’a Komisyon üyelerinin ilk toplantısının 23’ünde gerçekleşmesini umduğunu belirtti. Bkz., “Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury (21 August 1879)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s.33. 24 Ağustos’ta Layard, Osmanlı ve Yunan temsilcileri arasında ilk görüşmenin dün yapıldığını bildirdi. Bkz., “Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury (24 August 1879)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880).**

Görüşmeler gergin bir atmosferde başlayıp aynı şekilde devam etti. İlk görüşme 28 Ağustos tarihine ardından 31'ine sarktı.⁵² Türk yetkililer görüşmelerin Berlin Kongresi temelinde olacağını duyurmuşlardı.⁵³ Ama en büyük sıkıntı, tarafların sınır meselesi ile ilgili Berlin Kongresi referans gösterildiği zaman algıladıkları imgenin farklılığında yatıyordu. Layard, Eylül başındaki görüşmenin detaylarını Salisbury'ye aktardı. Yunan temsilciler Berlin Kongresi'nin 13. Protokolü'nün zorunlu olup olmadığını tartışılmasını bile reddediyor ve burada belirtilen sınırların müzakerelere temel oluşturması gerektiğini tekrar ısrarla savunuyorlardı.⁵⁴ Hatta Yunan tarafı Berlin Kongresi'nde belirlenen hattı genişletmek istiyorlardı. Kalamas ve Köstem Vadileri'nin kuzey tarafları sınır kabul edilmeliydi. Bu istek Türkgeldi'ye göre, Berlin hattını dokuz bin kilometre kare büyütme anlamına geliyordu. Doğal olarak Osmanlı tarafı itirazda bulundu ve teklif olarak bu vadilerin güney tarafının sınır olabileceğini böylece Narda ve Golos Körfezleri'nin güvenliğinin Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını önerdi. Ancak uzayan görüşmelerde uzlaşa sağlanamadı.⁵⁵

Eylül sonunda Salisbury, kısa bir sürede olumlu bir sonuca ulaşamayacağını farkındaydı ve Layard'a Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunulacak bir zaman olmadığını yazdı.⁵⁶ Görüşmeler Ekim ayında devam ederken Babıâli, Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerdeki temsilciliklerine bir telgraf gönderdi. Babıâli, Büyük Güçler'in Safvet Paşa'nın makul, açık ve basit olarak nitelendirdiği beyanını onaylayacaklarına ve bunların Yunanistan Hükümeti tarafından kabul edilmesi için nüfuzlarını kullanacaklarına inanmaktaydı.⁵⁷ Ertesi gün Salisbury ile görüşen Musurus Paşa, Osmanlı Devleti tarafından önerilen formülün, itiraza sebep olsa bile genel olarak, İstanbul'da yapılan görüşmelerde uygun bir başlangıç noktası

Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier, s.34. Bununla birlikte *Vakit* gazetesinin 23 Ağustos tarihli nüshasında şöyle bir haber vardır: Yunan meselesini görüşmek üzere tayin edilen zevatın dünkü gün Safvet Paşa'nın sahilhanesinde bir araya geldiler. Esas müzakereyi teşkil edilecek hazırlıktan sonra ikinci içtima için tayin olunacak yevm-i mahsusat Safvet Paşa tarafından erkân-ı meclise bildirilmesi kararlaştırıldı. Bkz., *Vakit*, 23 Ağustos 1879. Türkgeldi, eserinde toplantı tarihi olarak 22 Ağustos'u işaret etmiş ve büyük olasılıkla diğer çalışmalarda da bu eserden hareketle aynı tarih kullanılmıştır. Bkz., Türkgeldi, s.174. Karşılaştırmak için bkz., Akpınar, s.130-131; Akyay, s.125; Kurat, s.131; Davison, s.247; Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu...", s.221.

⁵² "Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury (28 August 1879)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s. 36.

⁵³ "Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury (24 August 1879)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s. 35.

⁵⁴ "Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury (6 September 1879)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, ss.43-45.

⁵⁵ Türkgeldi, s.174-175. Ayrıca bkz., Kurat, s. 131-132.

⁵⁶ "The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard (24 September 1879)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s.53.

⁵⁷ "Mr. Malet to the Marquis of Salisbury (6 October 1879)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s.70.

olabileceğini ifade etti. Salisbury, uzlaşmacı ton kullanmanın uygunluğunu ve Osmanlı Devleti'nin sınır sorununun çözümüne aşırı önem verilmesi gerektiğini tekrarladı.⁵⁸

Görüşmeler seyrek ve sonuçsuz olmasına rağmen Yunan temsilciler İstanbul'da bulunuyorlardı.⁵⁹ 1880 yılına girildiğinde Yunan Hükümeti artık İstanbul'daki konferanstan bir sonuç çıkmayacağını anlamasına rağmen temsilcilere henüz geri dönüş talimatı vermedi. Yunan temsilcileri, hükümetlerinin kısa süre içinde kendilerine bu yönde bir talimat verileceklerine dair şüphe duymuyorlardı.⁶⁰ Görüşmelerde tarafları memnun edecek sonuç çıkmayınca Yunan temsilciler İstanbul'dan ayrılmaya başladı ve 19 Şubat'a gelindiğinde İstanbul'da hiçbir Yunan temsilci kalmamıştı.⁶¹

Gladstone İktidarı ve İngiltere'nin Meselede Etkin Hale Gelmesi

1874 yılında seçimleri kaybettikten sonra parti liderliğinden ayrılarak bir süre inzivaya çekilen Gladstone'u 1876 yılından itibaren gündemi belirleyen konulardan biri olan Doğu Sorunu inzivadan çıkarttı.⁶² Gladstone, Disraeli Hükümeti'ne yüklenmek için kendisine çok elverişli bir alan buldu. 1876 yılındaki Bulgar olaylarını sınır tanımaz abartılarla ele alarak başlattığı eleştirilerini hükümetin yürüttüğü dış politikayı hedefine alarak devam ettirdi. 1878 yılının ortasında biten Berlin Kongresi'nden Disraeli ve Salisbury, ünlü "*Onurlu bir Barış (Peace with Honour)*" söylemiyle döndüler ama Gladstone bu söylemi hükümeti zayıflatmak için kullanma fırsatını kaçırmadı. Gladstone'a göre Berlin Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun "*pılı pırtısını (bag and baggage)*" toplama politikasının gerçek bir tasdikeydi.⁶³ Gladstone için bu konu henüz kapanmamıştı.

⁵⁸ "The Marquis of Salisbury to Mr. Malet (7 October 1879)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s.62.

⁵⁹ "Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury (10 November 1879)", "Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury (27 November 1879)", "Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury (28 December 1879)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s. 96, 98, 115 vd.

⁶⁰ "Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury (2 January 1880)" ve "Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury (10 January 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s. 124-125.

⁶¹ İstanbul'daki Yunan temsilcilerinden M. Brailas, kızının evliliği dolayısıyla Korfu'ya hareket edince hiçbir temsilci kalmadı. Diğer temsilciler bir süre önce Atina'ya dönmüşlerdi. Bkz., "Mr. Corbett to the Marquis of Salisbury (19 February 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2555] Greece, No. 2 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s. 13.

⁶² Francis Birrell, **Gladstone**, Duckworth, London, 1933, s. 93; Justin McCarthey, **The Story of Gladstone's Life**, Second Edition, Adam and Charles Black, London, 1906, s. 294; W. T. Stead, **Gladstone 1809-1898 A Character Sketch**, William Clowes and Sons, London, 1898, s. 31.

⁶³ John Morley, **The Life of William Ewart Gladstone**, Vol: II, The Macmillan Company, London, 1903, s.575. "*Pılı pırtısını*" toplamak tanımını Gladstone, **Bulgarian Horrors** eserinde kullandı. Morley'in eserinde sonradan ünlenmiş olan bu tanıma gönderme vardır. Gladstone, eserinde tanımlı şöyle kullanmıştı: "*Türkler kendileriyle birlikte kötü yönetimlerini alıp gitsinler. Onların zaptiyeleri, müdürleri, binbaşları, yüzbaşları, kaymakamları ve paşaları, baştan sona hepsi, pılı pırtısını toplayarak perişan ve dinsiz bıraktıkları yerlerden umarım silinip atılacaktır.*" Bkz., W. E. Gladstone, **Bulgarian Horrors and the Question of the East**, Lovell, Adam, Wesson & Company, New York and Montreal, 1876, s. 38.

1880 seçimlerini Liberal (Whig) Parti kazandı ve Liberal Parti'nin liderliğini tekrar ele geçiren Gladstone⁶⁴ Kraliçe'den onay aldıktan sonra hükümetini kurdu.⁶⁵ Dışişleri Bakanlığı'na Earl Granville getirilirken Osmanlı İngiliz ilişkilerinin seyrini yakından ilgilendiren İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği görevini özel büyükelçi olarak George Goschen devraldı.

Gladstone'un iktidara gelmeden önce Osmanlı Devleti ve Türkler hakkındaki görüşü, söylemleri ve muhalefet koltuğundan yönelttiği eleştirileri malumdu. Ancak dışişleri yapısı oturmuş bir sistemde bireylerin ani ve köklü değişikliklerden mümkün olduğunca kaçındığı ve devletin devam eden politikalarının sürekliliğini sağlamaya çabaladıkları göz önünde bulundurulduğunda Gladstone'un uygulamaya başlayacağı politikaları temkinli ilerletmesi kaçınılmazdı. Aksi düşünülecek olursa, Yunan sınır meselesinde İngiliz siyasetinin köklü bir şekilde değiştirilmesi umulurdu. Çünkü Gladstone'un Helen kültürüne olan hayranlığı⁶⁶ ve Türklere karşı, benimsemiş olduğu hümanist düşüncelere tezat oluşturacak tarzdaki beyanları bunun açık kanıtı olurdu. Salisbury de Dışişleri Bakanı olduğu zaman Osmanlı'ya yönelik önceki söylemlerini eyleme dönüştürme gibi bir politika peşinde koşmadı. Benzer şekilde Gladstone, reel politikada ülke çıkarları ve önceki politikanın devamlılığını düşünmek zorunda kalacaktı. Bu nedenle Gladstone Hükümeti, Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde radikal bir dönüşüme gitmedi. Yinede Gladstone'un iktidarı zamanında İngiltere, Yunan sınır meselesinde daha fazla inisiyatif almaya başladı ve meselenin içine girdikçe yürüttüğü politikalar Osmanlı aleyhinde şekillendi.

İngiltere'nin Sınır Komisyonu Önerisi ve Büyük Güçler'in Meseleye Dâhil Olmaları

Gladstone'un kurduğu hükümetin iktidarı devralması süreci İstanbul'da haklı bir endişe yarattı.⁶⁷ Buna rağmen yeni iktidarın Osmanlı'ya yönelik ilk icraatlarının izlenebileceği

⁶⁴ Partinin iki resmi lideri vardı. Biri Granville diğeri Hartington idi ve Gladstone'un durumu gayri resmiydi. Ama ikisi de Gladstone'un başkanlığı kaptırmayacağını bilincindeydi. Kraliçe önce Granville'e sonra Hartington'a istek göndermesine rağmen sonuçta çok istekli olmasa da Kraliçe, Gladstone'u başbakan olarak atadı. Bkz., Andre Maurois, **Disraeli'nin Hayatı**, çev. İsmail Hakkı Alişan, Vakıf Gazete-Matbaa Kütüphanesi, İstanbul, 1935, s. 360; McCarthy, s. 302; Philip Guedalla, **The Queen and Mr. Gladstone**, Hodder & Stoughton Limited, London, 1933, s. 21, 27; Maurois, s.360; Taha Niyazi Karaca, **İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı Büyük Oyun**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 240.

⁶⁵ *The Times* 29 Nisan'da genel sonuçların tam listesi yayımladı. Bkz., "The New House of Commons", **The Times**, 29 April 1880. Kabine üyelerinin isimleri için bkz., "The New Ministry", **The Times**, 29 April 1880; Morley, s. 653-654.

⁶⁶ David Williamson, **William Ewart Gladstone, Statesman and Scholar**, Ward, Lock & Co., Limited, London, 1898, ss.130-135; Kurat, s.204. "*William Ewart Gladstone iki kutuplu bir dünyaya inanmıştı. Kutbun birinde temelinde Helen ve Roma kültürlerinin bulunduğu medeni Hıristiyan devletler, diğerinde ise geri kalmışlığın temsilcisi olan İslamiyet ve Türkler bulunuyordu.*" Eton Koleji'nde iken merak sardığı ve hayran olduğu Homer ile ilgili pek çok makale ve beş kitap kaleme aldı. Din hayatını ve siyasi yaşamını şekillendirdi. "*Türklere barbar, medenileşmemiş ve medenileşmenin önündeki engel*" olarak görmesinin altındaki temel neden dini inanışları doğrultusunda hareket etmesiydi. Bkz., Karaca, s. 32, 77, 80, 88, 89, 100, vd.

⁶⁷ Abdülhamit, İngiltere'deki iktidar değişikliğinden memnun değildi. Çünkü Liberallerin Muhafazakarlardan daha çok Osmanlı'daki tebaaya reform konusunu açacağını ve Rusya'nın kötü idare propagandasına katılacağını farkındaydı. Bkz., Kurat, s. 203. Seçim sonuçlarının Nisan başında İstanbul'da bilindiğini ifade eden Layard, Gladstone ve radikallerin galibiyetinin "*Sultan üzerinde ciddi bir paniğe yol açtığını*" söylemektedir. Bkz., **Memoirs of Sir Henry A. Layard's**, s. 678. Lord Gladstone'un nutuk-ı meşhurunda İngiltere'nin Osmanlı'ya ihtiyaç-ı kat'iyesi olmadığını belirtmesi *Vakit* gazetesi sütunlarında yer almıştı. Bkz., **Vakit**, 6 Haziran 1880.

Yunan sınır meselesine karşı yürütülen İngiliz politikasında hemen köklü bir değişim olmadı. Ama bazı farklılıklar meydana geldi. Farklılığın kaynağı yalnızca Gladstone'un Osmanlı aleyhindeki tavırlarından kaynaklanmıyordu. Öncelikle görüşmelerin uzayıp gitmesi ile Büyük Güçler'in müdahale ihtimalinin artmasıydı. Diğer taraftan Berlin Antlaşması'ndan eli boş dönen Fransızların uluslararası alandaki prestijini kurtarmak ya da yükseltmek için sınır meselesinde Yunan savunuculuğuna girişmesi, durumu daha zor bir hale sokarak devletlerin müdahalesini kaçınılmaz kılıyordu.⁶⁸ Fransızların barışa giden yolda öne sürdükleri öneriler bir noktaya kadar ötelendi ama Avrupa barışı açısından Fransızlar sürekli göz ardı edilemezdi.

Waddington, Preveze'deki görüşmeler kesildikten sonra İstanbul'da bir elçiler konferansının toplanmasını önermişti. İngiltere bu öneriye olumlu bakmamış ama Büyük Güçler'in arabuluculuğu fikrini ortaya atmıştı.⁶⁹ İngiltere'de 1880 seçimleri yapılmadan önce Fransızlar 19 Aralık 1879 tarihinde Yunan sınır düzenlemesi konusunda yeni bir öneri getirmişlerdi. Bu öneriye göre, Yanya ve Kalamas'ın güneyinde bulunan Müslümanların yoğun buldukları mahaller Osmanlı Devleti'ne bırakılırken, Salamiryas'ın kuzeyi Yunanlara terk edilecekti.⁷⁰ Waddington'un önerisi öncelikle İngilizlere ardından diğer devletlere sunuldu. Öneriden iki gün sonra istifa eden Waddington'un yerine M. de Freycinet, Fransa'nın yeni Dışişleri Bakanı oldu. Freycinet sefelinin önerisine arka çıktı. Bu öneri İngilizler tarafından kabul görmedi. Bu öneri huzuru getirmekten ve Osmanlı Devleti'ni memnun etmekten çok uzaktı. Musurus Paşa, Waddington tarafından sunulan öneriyi kabul etmemesi için Salisbury'ye çok ciddi şekilde baskı yaptı.⁷¹ İngilizler, Fransızların razı olacağı yeni bir öneri üzerinde kafa yordular.⁷² Bu öneriye göre, sınırın en iyi şekilde belirlenebilmesi için bir sınır komisyonu kurulacaktı.⁷³ Öncelikle Aralık ayındaki Fransız önerisinin Türk ve Yunan Hükümetleri tarafından birçok

⁶⁸ Kurat, s.129. 30 Eylül 1880'de Corbett Atina'dan gönderdiği yazıda, Fransızların Yunanistan ile ilgili meselelere yakın ilgi duyduğunu ve Fransız Dışişleri Bakanı'nın Fransa'daki Yunan temsilcisine güvence verdiğini aktardı. Hatta Fransa'nın Büyük Güçler'den ayrılamayacağı için üyelerin rızası olmaksızın bir savaşı üstelenemeyeceğini ve ihtiyatlı tutumunu devam ettirmek zorunda kaldıklarını yazısına ekledi. Bkz., "Mr. Corbett to Earl Granville (30 September 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s.87.

⁶⁹ Parlamento görüşmelerinde Mr. Monk, Waddington'un İstanbul'da elçiler konferansı önerisinin kabul edilip edilmediğini sorduğunda, Mr. Bourke Majesteleri Hükümeti'nin Berlin Anlaşması uyarınca arabuluculuk teklifi yapmayı ve bu arabuluculuğun İstanbul'daki büyükelçiler tarafından yürütülmesini kabul ettiklerini belirtti. Bkz., **Hansard, Treaty of Berlin – The Greek Frontier. – Question, HC., Deb., 9 May 1879**, Vol.246, s. 15-16.

⁷⁰ Türkgeldi, s.176. Önerinin Fransızca nüshası için bkz., "Pro-memoria communicated to the Marquis Salisbury by Admiral Pothuau, December 19, 1879", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2555] Greece, No. 2 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s. 1.

⁷¹ Salisbury bu ifadeyi aynen Layard'a gönderdiği telgrafında kullanıyor. Bkz., "The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard (15 January 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2555] Greece, No. 2 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s.2. 14 Şubat tarihli *The Times* haberinde de önerinin reddedildiği tekrarlandı. Bkz., "The Greek Frontier", **The Times**, 14 February 1880.

⁷² "Greece and the Powers", **The Times**, 11 February 1880.

⁷³ Avam Kamarası'nda söz alan Maliye Bakanı, önerinin tarihsel gelişimi hakkında kısa bilgi verdikten sonra yeni Fransız Dışişleri Bakanı'nın, Lord Lyons'a Waddington'un önerisine uyduğunu ve Majestelerinin Hükümeti'nin görüşünü almak için istekli olduğunu söyledi. Buna karşı Salisbury, uluslararası Avrupa komisyonu önerisini dillendirdi. Bkz., **Hansard, Address in Answer to her Majesty's Most Gracious Speech, HC., Deb., 5 February 1880**, Vol.250, s. 103-104.

itiraza sebep olduğu vurgulandıktan sonra Fransız Hükümeti ile mutabık kalınan yeni öneri diğer devletlerin görüşüne sunuldu.⁷⁴ 10 Mart 1880 tarihinde Layard'a gönderilen telgrafta Salisbury, Berlin, Paris, Roma ve Viyana'daki temsilciliklerden önerinin kabul edildiğine dair geri dönüş aldığını ve Rusya'nın da aynı düşüncede olduğunu umduğunu bildirdi.⁷⁵

Başlarda tamamen iki devlet arasında çözümün sağlanması üstüne kurulan İngiliz politikasındaki değişiklik Layard'ın yerine Goschen'in tayin edilmesi ile kendisini gösterdi. İngilizler artık Yunan sınır meselesine müdahil olmaya karar vermişlerdi. Layard'ın elçilik görevine son verilmesi ile Goschen'in özel elçi olarak İstanbul'a gönderilmesi ve Yunanistan'a verilen destek, "İstanbul'daki İngiliz etkisini yıktı" yorumuna sebep olacaktı.⁷⁶

Elçi tayin edildikten sonra Yunan sınır meselesi hakkında Goschen'e verilen talimatta önceki hükümetin sürekli üstünde durduğu, meselenin iki devlet arasında çözülmesi vurgusu artık arka plandaydı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin ve Müslüman ahalinin durumunu tamamen göz ardı etmeyen talimatta meselenin biran evvel sonuçlanmasının zorunlu olduğu yazılıydı. Yunan sınır meselesinin sonuçlandırılması için İngiltere Hükümeti, Berlin ya da Paris'te Haziran'ın sonuna doğru toplanmasını öngördükleri bir konferans önerisi yaptılar. "Devlet-i Osmaniye esasen Tırhala ve Arnavudluk taraflarından Yunanistan ile tahdid-i hududa razı olacağı ve bu takdirde Yunanistan hududu tevsi' edeceği cihetle İngiltere Hükümeti memul (ümit) eder ki Berlin Muahedesi'nin 24. bendinde musarrah (izah edilmiş) olacağı cihetle bugün kendisine vukubulacak tavassut üzerine Devlet-i Aliyye yeniden müşkilat çıkarmaz. İngiltere Hükümeti... ahalisi külliyetlice İslamdan olan nevahinin (nahiyelerin) ve ahali-i İslamiyeden Yunanistan'a iltihaklarını istemeyen ahali-i İslamiyenin cebren (zorla) Yunanistan'a terki bâis-i tehlike olacağı cihetle İngiltere Devleti böyle cebr usulünün icrasını kabul etmeyeceği doğruca cümleye malum olmasını arzu eder. Rumca tekellüm eden (konuşan) Hıristiyan ahalinin arzu-ı meyillerine tevafuk etmeyen (uymayan) bir hükümetten tefrik ile ahali-i Hıristiyaniyenin derece-i kâffede tecemmu' etmiş (toplanmış) olduğu nevahi tarafından tahdid-i hudud edilmesi İngiltere Devleti'nin niyetidir."⁷⁷

Fransızların da isteğini karşılayacak şekilde İngiltere'nin yaptığı teklif sonrasında Berlin Antlaşması'nın 24. maddesi gereğince Büyük Güçler konuya dâhil oldu. Mayıs başında Granville'in gönderdiği yazı ile İngilizlerin diğer devletlerle aynı zamanda ve uyum içinde verdikleri notada, Babıâli'nin gecikmesizin Berlin Antlaşması'nda yer alan Yunanistan,

⁷⁴ "Lord Odo Russell to the Marquis of Salisbury (4 March 1880)", "Sir H. Elliot to the Marquis of Salisbury (7 March 1880)", "Lord Odo Russell to the Marquis of Salisbury (11 March 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2555] Greece, No. 2 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s.20-21. İngiltere ve Fransa'nın Yunan sınır meselesinde kullanılacak arabuluculuk şekli üzerinde anlaştıklarına ve diğer devletlerin iştirakine dair çıkan bir haber için bkz., "The Greek Frontier", **The Times**, 9 March 1880. Osmanlı Devleti'nin bu önerilere sıcak bakmadığına dair bkz., Türk geldi, s. 181.

⁷⁵ "The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard (10 March 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2555] Greece, No. 2 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier**, s. 21.

⁷⁶ R. W. Seton-Watson, **Disraeli, Gladstone and the Eastern Question**, Frank Cass and Co. Ltd., London, 1962, s. 549.

⁷⁷ "İngiltere Devleti Hariciye Nazırı Lord Granvil Tarafından Bugün Dersaadet İngiltere Sefaretine Tayin Olunan Mösyö Goşen Cenablarına Yunanistan'a Dair Verilen Talimatdan İhraç Edilen Bendlerin Harfien Tercümesidir", Bkz., **BOA, Y.PRK.EŞA., 2/48**.

Karadağ ve Ermenilerle ilgili yükümlülüklerini yerine getirmesi istendi. Salisbury, bölgeye bir komisyon gönderilmesini önermiş ve diğer devletler uygun görmüştü. Babıâli bunun zorluklarını belirtmiş ve kesin cevap vermemişti. Majesteleri Hükümeti şimdi bunun gecikmeksizin yapılmasını istemekteydi.⁷⁸ Fransa, Babıâli'nin Salisbury'nin sunduğu öneriye bir cevap vermesinin uzun sürmesinden dolayı bu önerinin terk edilmesi gerektiğini belirtti. Onun yerine Berlin'de temsilcilerin bulunduğu bir konferansın toplanmasını önerdi.⁷⁹ Bu öneri İngiltere tarafından uygun bulundu.

Granville 27 Mayıs 1880 tarihinde Paris, Roma, Berlin, Viyana ve Petersburg'daki temsilcilerine İstanbul'daki İngiliz elçisine gönderilecek notanın paylaşıldığı bir yazı gönderdi. Notada Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan Büyük Güçler'in, teknik bilgiye sahip görevlilerin yardımıyla kabul edilmesi gereken sınırın uygun bir hat üzerinde ele alınması ve çoğunluk tarafından belirlenmesi için Haziran bitmeden önce bir Temsilciler Konferansı'nın Berlin'de toplanmasının büyükelçiler vasıtasıyla Babıâli'ye bildirmesi gerektiği belirtiliyordu. Ayrıca Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, temsilcilerini kendi hükümetlerinin argümanlarını konferans öncesinde sunmak üzere davet edileceklerdi. Konferansta bir hat üzerinde uzlaşıldığı takdirde, bir komisyon ayrıntıları çözmek için bölgeye gidebilecekti.⁸⁰ Aynı tarihte benzer içerikli bir yazı İstanbul'daki elçiye gönderildi ve Goschen'e Babıâli'ye sunulmak üzere meslektaşlarıyla uyum içinde bir nota hazırlayın talimatı verildi.⁸¹

Berlin Antlaşması'nın 24. maddesine göre Büyük Güçler sınır düzenlemesi konusunda tarafların anlaşamaması durumunda müzakereleri kolaylaştırmak için arabuluculuk yapabileceklerdi. İngiltere'nin talebinin diğer devletler tarafından olumlu karşılanması üzerine 16 Haziran 1880 tarihinde Berlin'de Yunan sınır meselesini görüşmek üzere bir konferansın toplanmasına karar verildi.⁸² 14 Haziran tarihinde çiçeği burnunda olan yeni Hariciye Nazırı Abidin Paşa, konferansın ertelenmesini talep etmesine rağmen bu isteği kabul görmedi.⁸³

⁷⁸ "Earl Granville to Her Majesty's Representatives at Paris, Berlin, Vienna, Rome, and St. Petersburg (4 May 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 1.

⁷⁹ "Earl Granville to Her Majesty's Embassies at Berlin, Vienna, Rome, and St Petersburg (22 May 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 8-9.

⁸⁰ "Earl Granville to Her Majesty's Embassies at Paris, Rome, Berlin, Vienna and St Petersburg (27 May 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 12.

⁸¹ "Earl Granville to Mr. Goschen (27 May 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s.13.

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz., **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, ss. 18-21.

⁸³ Yunan sınır komisyonunda bulunan Abidin Paşa, 9 Haziran 1880 tarihinde Hariciye Nezareti'ne tayin edilmiş olup 12 Eylül 1880 tarihine kadar görevini sürdürmüştür. Bkz., **Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye III, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye**, 1318, s. 171-172. Bu istek önce Goschen'e iletildi. İki gün sonra Musurus Paşa, Granville'e bu isteği sundu. Abidin Paşa'nın yazısı için bkz., "Abedine Pasha to Mr. Goschen (16 Juin 1880) (Communicated to Earl Granville by Musurus Bey, June 16)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 24-25. Davison'un belirttiğine göre, bu istek Berlin'deki Osmanlı elçisi Sadullah Paşa'ya da gönderildi. Bkz., Davison, s. 249.

Konu Berlin’de toplanan konferansta görüşüldü ve karar Babiâli’ye bildirildi. Bu karar Osmanlı Devleti için dezavantajlıydı. Çünkü Yanya ve Çamlık bölgesi ile beraber Maçova ve nüfusunun çoğu Müslüman olan Yenişehir Yunanistan’a bırakılıyordu. 23 Temmuz’da yapılan Meclis-i Vükela toplantısında söz konusu yerlerin Yunanistan’a terk edilmesinden doğacak sorunların devletlere iletilmesi ve meselenin Babiâli ile ortaklaşa karar verilerek çözülmesi için ilgili devletlerin İstanbul’daki elçilerine yetki vermelerinin istenmesi uygun görüldü. Bu karar Temmuz sonunda arabulucu devletlere iletilti.⁸⁴ Aynı istek 19 Ağustos 1880 tarihinde Musurus Paşa tarafından Granville’e aktarıldı ve Babiâli’nin Yunan sınır müzakerelerinin İstanbul’da devam etmesini umduğu tekrarlandı.⁸⁵

Yunanistan’ın Savaş Hazırlıkları

Berlin’de toplanan konferans Yunanistan’ı istekleri konusunda cesaretlendirmiş olmalıdır ki, konferansın toplanmasını izleyen günlerde Yunanlar, ordularının seferber edilmesi gereken uygun zaman hakkında İngiliz Hükümeti’nin görüşüne başvurdular.⁸⁶ Anlaşıldığı kadarıyla Yunanlar girişecekleri bir savaşın altyapısını oluşturabilmek için devletlerden özellikle İngilizlerden icazet alma peşindeydi. Biran önce seferberliğe girişme niyetinde olduklarını gizlemiyorlardı.⁸⁷ Diğer devletler nezdinde de teşebbüste bulunan Yunanlar umdukları desteği bulamadılar. Fransızlarla iletişim halinde olan İngilizler, Babiâli tarafından kesin bir cevap verilinceye kadar herhangi bir düşmanca hareketten kaçınılması konusunda Yunanları uyardılar.⁸⁸

Konu sürüncemede kalarak uzamaya devam ederken Uçarol’un ifadesine göre, Yunanlar askeri hazırlıklara ve sınır bölgelerinde karışıklık çıkartarak Osmanlı topraklarına tecavüz etmeye başlamışlardı.⁸⁹ Özellikle Ekim ayında Babiâli’nin konunun iki ya da üç ay ertelenmesi yönündeki talebinin ardından Yunan tarafındaki hareketlilik arttı. Yunanlara göre, bu talep Yunan maliyesini daha fazla zorlamak içindi. Çünkü Türkler, kış aylarında büyük bir orduyu ayakta tuttuğu takdirde Yunan ekonomisinin büyük zorluk yaşayacağını düşünüyorlardı.⁹⁰ Buna rağmen Yunan asker sayısının giderek arttığı yazışmalardan gözlenmekteydi. Atina’daki İngiliz Konsolosu Corbett, 26 Ağustos tarihinde yetkililerin ağzından, Yunan askerlerinin Eylül ortasına kadar otuz bin, bir sonraki ay ise kırk bine

⁸⁴ Akyay, s.127-128; Davison, s.249-250; Türkgeldi, s.179-180; Uçarol, “1878 Berlin Antlaşması’na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu...”, s. 222-223.

⁸⁵ “Earl Granville to Mr. Goschen (19 August 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 72.

⁸⁶ “Earl Granville to Mr. Corbett (27 June 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 29.

⁸⁷ “Mr. Corbett to Earl Granville (30 June 1880)”; “Earl Granville to Mr. Corbett (7 July 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 34-35, 37.

⁸⁸ “Earl Granville to Lord Lyons (5 July 1880)”; “Earl Granville to M. Contostavlos (15 July 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 33-34, 41.

⁸⁹ Uçarol, “1878 Berlin Antlaşması’na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu...”, s. 223.

⁹⁰ “Mr. Corbett to Earl Granville (19 October 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 88.

ulaşabileceği aktardı.⁹¹ Yunan Savaş Bakanı asker sayısının 27 Ekim’de 44.684 olduğunu söyledi.⁹² Daha sonra sayının altmış veya seksen bine ulaşacağı dillendirildi.⁹³

Corbett, 18 Kasım tarihinde Yunanların askeri hazırlıkları aktif şekilde sürdürdüklerini ve önlem alınmazsa Yunanların ilkbaharda Büyük Güçler’in kendilerine verilmesini uygun bulduklarına inandıkları yerleri ele geçirmek için inisiyatif kullanmaya başlayacakları hususunda uyarıda bulundu.⁹⁴

Ekim ayında Osmanlı yönetimi Yunan sorunu ile ilgili sessizliğini koruyordu.⁹⁵ Ama tehlikeli gidişat nedeniyle Babıâli, 14 Aralık’ta Güçler’in dikkatini Yunan askeri hazırlıklarına çekti ve sınır sorununu çözmek için görüşmelerin yenilenmesi umudunu dile getirdi. Herkesin zararına sonuçlar verecek olan Yunanların savaş hazırlıklarını bırakması ve meselenin çözümü için bir an evvel Babıâli ile müzakerelere girişilmesi konusunda Yunan Hükümeti’ne ihtarda bulunulması isteğini ilgi devletlere ilettiler.⁹⁶

Bu arada Pire Limanı’nda bir hareketlilik yaşanıyordu. Fransızların üç zırhlısı ve iki avisosu ile Rusların iki silahlı schooner tipi gemisi Pire’de bulunuyordu. 13 Aralık’ta ise İtalyanlar on dokuz zırhlı, Ruslar on bir korvet göndermişlerdi.⁹⁷ Devletlerin yakın ilgisi bununla sınırlı değildi. Kendisini bu konuda ön planda tutma çabalarında şimdiye kadar başarı sağlayamamış ya da sonuca ulaşamamış olan Fransızlar, 18 Aralık 1880 tarihinde Yunan sınır meselesine ilişkin yeni bir öneri sundular. Öneriye göre, sorun Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında

⁹¹ “Mr. Corbett to Earl Granville (26 August 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 77.

⁹² “Mr. Corbett to Earl Granville (5 November 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 8.

⁹³ Peşte’den yazan Elliot, Baron Haymerle ile yaptığı konuşmada Yunanların bir ordu toplamak için her türlü çabayı gösterdiğini ve bahara kadar Yunanların altmış bin erkeği silâh altına almış olacaklarını bildirdi. Bkz., “Sir H. Elliot to Earl Granville (2 November 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 7. Ekim başında Corbett, asker sayısının seksen bine ulaşabileceğini yazdı. Bkz., “Mr. Corbett to Earl Granville (6 October 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 88.

⁹⁴ “Mr. Corbett to Earl Granville (18 November 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 8.

⁹⁵ “Mr. Goschen to Earl Granville (19 November 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 12-13.

⁹⁶ “Hariciye Nezâretinden 14 Kânun-ı evvel 1880 tarihiyle Düvel-i Muazzama nezdinden bulunan Süferay-i Saltanat-i Saniyye’ye yazılan müzekkere-i umumiyye suretidir”, Türkgeldi, ss.402-404. Ayrıca Londra’ya gönderilen Fransızca metin için bkz., “Assim Pasha to Musurus Bey (14 Decembre 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s.18-19. Uçarol ve Uçarol’un eserinden alıntıyla Akyay, sehven 14 Kasım tarihini vermektedirler. Bkz., Akyay, s.128; Uçarol, “1878 Berlin Antlaşması’na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu...”, s. 223.

⁹⁷ “Mr. Goschen to Earl Granville (13 December 1880)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 17.

değil Büyük Güçler tarafından çözülecekti. Büyük Güçler basit arabulucu rolünü bırakıp, konuyu direkt çözüme kavuşturacak yetkili devletler olacaktı.⁹⁸

İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın kabul etmesi durumunda öneriye sıcak baktı. Diğer devletlerin öneriye bakışı da olumluydu.⁹⁹ Ayın sonuna kadar resmi bir talep yapılmadı. Ama Yunanlar böyle bir teklif yapılması halinde hakemliği kabul etmeyeceklerini bildirdiler. 29 Aralık'ta Fransızlar tekliflerini yaptıkları zaman Yunan Hükümeti, Fransız teklifini protesto etti ve iş resmiyete döküldüğünde reddedeceklerini beyan ettiler.¹⁰⁰ İlerleyen günlerde Fransızlar hakem önerisinden vazgeçtiklerini bildireceklerdi.¹⁰¹ Bununla birlikte Corbett'in gönderdiği 6 Ocak 1881 tarihli yazıda Yunan Hükümeti'nin savaş hazırlıklarına artan bir enerjiyle devam ettiği bildirildi.¹⁰² Osmanlı tarafı da öneriyi kabul edilebilir bulmadı. Neticeyi, kararı meçhul olan bir heyetin son sözüne bırakmak Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine aykırıydı.¹⁰³

2. İstanbul Görüşmeleri ve Meselenin Çözümü

Büyük Güçler, meselenin asıl taraflarını memnun edecek bir mutabakat etrafında konuyu çözüme ulaştıramadı. Meselenin çıkmaza girmesi ve Yunanların savaş hazırlıklarını hızlandırması sonucu Babıâli tarafından ortaya atılan öneri dikkate alınmaya başladı. Babıâli, Berlin'de toplanan konferans sonrasında kararın birlikte alınmasını istemesine rağmen 25 Ağustos 1880 tarihinde devletlerin verdikleri ortak nota ile bu öneri reddedilmişti.¹⁰⁴ 14 Ocak 1881 tarihinde Babıâli tekrar, Büyük Güçler'in İstanbul'daki temsilcileriyle sınır meselesine

⁹⁸ "Lord Lyons to Earl Granville (18 December 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 23.

⁹⁹ "Earl Granville to Lord Lyons (22 December 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 26. vd.

¹⁰⁰ "Mr. Corbett to Earl Granville (22 December 1880)", "Mr. St. John to Earl Granville (30 December 1880); M. Coumoundouros to M. Contostavlos (30 Decembre 1880); "Mr. Corbett to Earl Granville (2 January 1881)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 26, 33, 34, 39. Ayrıca bkz., "Greece", **The Times**, 3 January 1881.

¹⁰¹ "Earl Granville to Her Majesty's Embassies at Paris, Berlin, Rome, Vienna, Constantinople and St. Petersburg (17 January 1881)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 55. Fransızlar önerilerinde artık ısrarcı değiller. Bkz., "Turkey and Greece", **The Times**, 21 January 1881.

¹⁰² "Mr. Corbett to Earl Granville (6 January 1881)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s.40.

¹⁰³ Türk geldi, s. 181. 30 Aralık tarihli *The Times* haberinde, Babıâli'nin henüz konuyla ilgili herhangi bir karar almadığı yazıldı. Bkz., "Turkey and Greece", **The Times**, 30 December 1880. 4 Ocak'ta, bugün temsilcilerin Babıâli ile görüşeceklerini ama Babıâli'nin öneriye olumlu bakmayacağı söyleniyordu. Bkz., "Turkey and Greece", **The Times**, 4 January 1881. Fransızlar inatla hakem yoluyla sorunu çözüme projelerine tutunuyorlar. 4 Ocak'ta Büyük Güçler'in temsilcileri ardına Babıâli'ye giderek öneriyi sundular. Olumlu karşılanmadı. Bkz., "Turkey and Greece", **The Times**, 5 January 1881.

¹⁰⁴ "The Representatives of the Signatory Powers of the Treaty of Berlin at Constantinople to Abedine Pasha (25 Aout 1880)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s.75-76; Türk geldi, s. 180.

ilişkin görüşmelerin başlatılmasını önerdi.¹⁰⁵ Önerinin hemen ardından Almanya, Avusturya ve Rusya öneriye itiraz etmeyip İstanbul'da temsilcilerinin katılımıyla görüşmelerin tekrar başlamasına meyilli göründüler.¹⁰⁶ İtalyanlar, İngiltere'nin ve diğer devletlerin kararına uygun hareket ettiler.¹⁰⁷

İngiltere, ilgili devletlerde bulunan temsilcilerinden gelen telgrafları değerlendirerek, onlarla uyumlu bir tablo çizdi. Bu tabloda Yunanistan'ın çıkarları göz ardı edilmeyecek ve Babıâli, gerekli tavizleri vermek durumunda kaldığında ayak diretmeyecekti.

Yunanistan, 20 Ocak 1881 tarihinde Atina'da bulunan devletlerin temsilcilerine gönderdiği sirkülerde, artık herhangi bir gecikmeyi kabul etmeyeceğini, Büyük Güçler'in sınır sorununun çözüme kavuşturulması için Babıâli üzerinde kendi nüfuzlarını kullanmaya razı olmazlarsa, savaşa girmekten fazlaca kaçınmasına rağmen şüphesiz toprakları ele geçirmeye çalışacağını bildirdi.¹⁰⁸ Ertesi gün Büyük Güçler'den cevap gelinceye kadar aktif bir adım atmayacağını ekledi.¹⁰⁹

Goschen Londra'daydı ve temsilciler, İngiliz elçisi bulunmadan görüşmelerin başlamasını istemiyorlardı.¹¹⁰ Rusya'nın daveti üzerine, 3 Şubat'ta İstanbul'daki Büyük Güçler'in temsilcileri aralarında özel olarak toplandıkları zaman¹¹¹ Goschen, İstanbul'a doğru yola çıkma hazırlıklarını tamamlamak üzeriydi.¹¹² Berlin ve Viyana'daki temaslarında

¹⁰⁵“Assim Pasha to Musurus Pasha (14 Janvier 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 52-53.

¹⁰⁶ İlgili ülkelerdeki İngiliz temsilcilerinden gelen telgraflarda; Prens Bismarck, öneriye istekli görünüyordu denilmekteydi. Bkz., “Lord Odo Russell to Earl Granville (18 January 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 3. Haymerle, ilk başta tamamen reddetmese de kesin cevap vermektan kaçındı. Bkz., Sir H. Elliot to Earl Granville (18 January 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 4-5. Rusya, Babıâli'nin terk edeceği toprakları revize etmesi şartıyla öneriye sıcak bakıyor. Bkz., “The Earl of Dufferin to Earl Granville (21 January 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s.8.

¹⁰⁷ “Sir A. Paget to Earl Granville (29 January 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 22-23.

¹⁰⁸ “Mr. Corbett to Earl Granville (20 January 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 7.

¹⁰⁹ “Mr. Corbett to Earl Granville (21 January 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 9.

¹¹⁰ “Earl Granville to Mr. St. John (7 February 1881)”; “Earl Granville to Sir H. Elliot (7 February 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 33, 34. *The Times* görüşmelerin İstanbul'da başlamasını içeren Türk sirkülerine devletlerin henüz cevap vermediğini yazıyor. Bkz., “Turkey and Greece”, **The Times**, 20 January 1881.

¹¹¹ “Mr. St. John to Earl Granville (3 February 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 43.

¹¹² Musurus Paşa'dan gelen 2 Şubat tarihli telgrafta, Goschen'in bugün Kraliçe'yi ziyaret için Osborne'a gittiği ve yarın İstanbul'a hareket edeceği bildiriliyordu. Goschen, İstanbul'a gelmeden önce Bismarck ile görüşmek

müzakerelerin başarı şansını kuvvetlendirdikten sonra İstanbul'a geldi.¹¹³ 11 Şubat tarihinde İstanbul'da bulunan temsilcilere ülkelerinden talimatlar gelmişti ama Goschen ile Kont Hatzfeldt İstanbul'a ulaşmaya kadar beklediler.¹¹⁴ Goschen, İstanbul'a geldikten ve temsilciler ile ilk toplantısını yaptıktan sonra Babiâli'ye 14 Ocak 1881 tarihli notanın cevabını vermeyi kararlaştırdıklarını Granville'e bildirdi.¹¹⁵

Granville, 25 Şubat'ta Goschen'e verdiği talimatta Teselya'daki nüfusun hesaba katılmasını ve Yunan ırkının çoğunluğunun bulunduğu yerler için Yunan Hükümeti'nin kabul etmeyeceği bir hattın şart koşulmamasını istedi.¹¹⁶ Osmanlı belgelerine yansıyan *The Times* gazetesinin bir haberine göre, İngiliz Parlamentosu'nda "İngiltere Hükümeti'nin Devlet-i Aliyye ile Yunanistan beyninde icra-ı tavassuta müteallik olan Berlin Muahedenamesi yirmi dördüncü maddesi hakkında rey ve efkârına tamamıyla müteallik midir?" sorusuna "İngiltere Hükümeti'nin bu babdaki rey ve mütalaası fi 25 Ağustos 80 tarihiyle Cenab-ı Babiâli'ye irsal olunan takrir-i müşterekede münderiç olub buna asla tebeddül etmemiş (değiştirmemiş) idiği" cevabının verildiği aktarıldı.¹¹⁷

Nihayet Büyük Güçler'in İstanbul'daki temsilcileri ile Osmanlı Devleti'nin temsilcileri 7 Mart 1881 tarihinde ilk toplantılarını düzenlediler. İlk toplantıda Teselya ile ilgili olarak, Berlin Konferansı kararları talep edildi. Epir'le ilgili olarak, Maçova, Yanya ve her şeyden önce Preveze'nin önemi ısrarla vurgulandı. Osmanlı temsilcilerinin reddine ilişkin sınır

---

için Almanya'ya uğrayacaktı. Ayrıca Musurus Paşa, Babiâli'nin yaptığı teklifin uygun karşılandığını ve şimdiden Avusturya ve Rusya'nın İstanbul'daki elçilerine talimat gönderdiğini ve Almanya'nın dahi bu devletlere katılacağından emin olduğunu telgrafına ekledi. Bkz., "Nezarete fi 2 Şubat 81 Tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Telgrafnamenin Tercümesidir", **BOA, HR.SYS., 1732/18.**

¹¹³ *The Times* gazetesinden Goschen'in yolcuğu izlenebiliyor. Önce Berlin'e giden Goschen, Bismarck ile görüşükten sonra 7 Şubat'ta buradan ayrıldı. Bkz., **The Times**, 8 February 1881. 9 Şubat'ta Önce Elliot ile sonrasında Haymerle görüştü. Bkz., "Turkey and Greece", **The Times**, 9 February 1881. Aynı akşam Viyana'dan ayrıldı. Bkz., **The Times**, 10 February 1881. Görüşmelerin verimli geçtiği ile ilgili haber için bkz., **The Times**, 12 February 1881.

¹¹⁴ "Turkey and the Powers", **The Times**, 12 February 1881.

¹¹⁵ "Mr. Goschen to Earl Granville (20 February 1881)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 46. *The Times* gazetesinin 22 Şubat tarihli haberine göre elçilerin yarın notalarını Babiâli'ye sunacaklardı. Bkz., **The Times**, 22 February 1881.

¹¹⁶ "Earl Granville Mr. Goschen (25 February 1881)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 54.

¹¹⁷ "Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye fi 18 Kânunusani 81 Tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Telgrafnamenin Tercümesidir", **BOA, Y.PRK.HR., 6/12.** İlgili tarihte var olan Parlamento görüşmesini ve haberi teyit edemedik. Ancak Şubat 1881 açılan Parlamento'nun 10 Şubat tarihli oturumunda benzer bir konu ele alınmıştı. Earl de la Warr, 25 Ağustos tarihli notanın Berlin Antlaşması ve Protokolü'ne uygun olduğunu ve toprakların terki konusunda daha fazla tartışmaya izin vermediğini belirttikten sonra bunun sonucunu sordu. Ayrıca Yunanların on iki bin kişiden oluşan ordusunun altmış bini aştığını, halkın heyecanlı ve savaşa istekli olduğunu belirtti. Cevap veren Granville, konuyla ilgili olumlu bir beyan yapması durumunda Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaş riskini arttırabileceğini ve savaşın engellenebileceğine dair umudunun olduğunu ifade etti. Bkz., **Hansard, Turkey and Greece – The Berlin Conference – The Greek Frontier Question. – Observations., HL., Deb., 10 February 1881, Vol.258, ss. 472-476.**

çizgisinin tamamına yönelik son sözler muhafaza edilirken Babıâli'nin toprak terkinin uygunluğu vurgulandı.¹¹⁸

Müzakereleri yürütecek Osmanlı temsilciliğine Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Server Paşa ve Ali Nizami Paşa seçildi. Kendilerine verilen talimat ile görüşmeler başladı. Öneriler arasında Balkanlardaki topraklar yerine Girit'in Yunanistan'a terki dahi gündeme geldi.¹¹⁹ Daha önce yapılan Meclis-i Umumi toplantılarında tartışılan Girit'in terki meselesi bazı devlet erkânı tarafından ciddi bir şekilde savunulmuştu.¹²⁰ Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinde bu konu karara bağlanmış olmasına rağmen Yunanların Girit üzerindeki emellerini sürdürdükleri biliniyordu.¹²¹ Ancak Teselya ve Epir yerine Girit'in Yunanistan'a terki önerisi İstanbul'da bulunan temsilciler ve Yunanlar arasında itibar bulamadı.¹²²

Mart ve Nisan ayı boyunca önerilerin ortada dolaştığı görüşmeler sürüp gitti. Sonunda elçilerin verdiği 19 Nisan tarihli ortak nota Osmanlı yönetimi tarafından görüşülerek, başka seçenek kalmaması nedeniyle kabul edildi. Bu notaya göre, Ponte bölgesi Yunanistan'a bırakılacak, Narda Körfezi'ne yakın Ponte ve Preveze taraflarındaki bölgenin istihkâmları savaş araç gereçlerinden arındırılacak ve Narda Körfezi'nde gemi seferlerinin serbestliği

¹¹⁸ "Mr. Goschen to Earl Granville (7 March 1881)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s.62.

¹¹⁹ Türk Temsilciler bugün, teknik komisyon tarafından belirlenecek sınıır dört kilometrelik bölümünde düzeltme yapılması ile Girit'in terkinin önerdiler. Bu öneriyi reddettik. Bkz., "Mr. Goschen to Earl Granville (14 March 1881)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 76.

¹²⁰ Tunuslu Hayreddin Paşa (4 Aralık 1878- 29 Temmuz 1879) sadrazamlığı döneminde Girit ile ilgili tartışmaları hatıratında şu sözlerle aktarıyor: "*Sadrazamlığım döneminde Bakanlar Kurulu'na, Avrupa bizi fedakârlıkta bulunmaya zorladığına göre, Yunanistan'a Teselya yerine Girit'i verme teklifinde bulunmuştum. Avrupa'nın bir bölümünün tasvibini garantilediğimden, Yunanistan'ı susturmak kolay olacaktı. Ama aralarında Said Paşa'nın da bulunduğu Kabine arkadaşlarım benim görüşlerime katılmayı reddettiler. İyice düşünüp taşınmaları için kendilerine boşuna yalvardım, 20 yıldır İmparatorluk'ta olanları hatırlattım, Girit'e uygun görülen kaderi, onu tıpkı bugün bağımsız olan iki vilayetimiz; Romanya ve Sırbistan gibi sonunda elimizden kaçıracağımızı, sonuçta bunun, onun kaybına katlanmamızı sağlayacak en küçük fedakârlık olacağını, oysa buna karşılık Teselya'nın elimizde kalmasının ne kadar önemli olduğunu söyledim; onları ikna edemedim.*" Bkz., **Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları**, s.91. Ahmet Muhtar Paşa ise Girit'in Yunanistan'a veya başka bir devlete verilmesine taraftar değildi. Bkz., Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa**, s. 155.

¹²¹ Berlin Kongresi'nden hemen sonra Atina'dan gelen yazıda, "*Yunan Kralı bazı mevaid ve teminat-ı resmîyeye istinaden şu son günlere kadar Girid Ceziresinin Yunanistan'a ilhak olunacağı ümidinde iken Berlin Kongresinde işin başka suret kesb edince büsbütün meyas oldu. Bununla beraber Girid Ceziresinde Yunanistan'ın amelîne muvaffak yeni bir karar istihsal eylemek üzere umur-ı ecnebiye nazırı Mösyö Delyannis'i Berlin'den Londra'ya ve Paris'e izam eylemiştir.*" Hatta yazının devamında Düvel-i Muazzama'nın meyil ve teveccühünden istifade ümidiyle Girit isyanını teşvike karar verildiği aktarılıyordu. Bkz., "Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye fi 23 Temmuz 78 Tarihiyle Atina Sefaret-i Seniyyesinden Varid Olan Tahriratın Tercümesidir", **BOA, Y.PRK.HR.**, 3/19.

¹²² Akyay, s.131; Kurat, s.135; Türkgeldi, ss.184-186; Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa**, s.155-156; Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınıırının Düzenlenmesi Sorunu...", s.225. İstanbul'daki son görüşmeler başlamadan önce, Yunanlar hala Berlin Kongresi'nde belirlenen güzergâhtan vazgeçmiş değillerdi. Bkz., "M. Coumoundouros to M. Contostavlos (20 February 1881)", **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 48.

garanti edilecekti.¹²³ 2 Mayıs 1881 tarihinde Goschen İstanbul'daki elçiler tarafından önerilen sınır hattının resmen kabul edildiğini Granville bildirdi.¹²⁴

Türkgeldi'nin ifade ettiği üzere “*Golos ve Narda Körfezlerinin sularını karaya boyayacak kadar mürekkep*” kullanılan yazışmalarda Büyük Güçler'in tahammül derecelerini aşacak derecede önem verdikleri bu mesele¹²⁵ nihayet 24 Mayıs tarihinde antlaşmanın taraflar arasında imzalanması ile son buldu.¹²⁶ Yunanistan istediği kadar toprak kazanamadı ve Büyük Güçler'in önerileri azaltıldı. Yine de Babıâli, düşündüğünden çok daha fazla toprak vermek zorunda kaldı. Bu 12.400 km² civarında bir toprak parçasıydı. Yunanistan mevcut toprakları yaklaşık %35 oranında arttırmıştı. Yanya ve Maçova Osmanlı elinde kalırken, Tırhala, Ponte, Yenişehir ve Golos Körfezi elinden çıktı.¹²⁷

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki sınır meselesi Osmanlı'nın 93 Harbi mağlubiyeti ve Büyük Güçler'in Berlin Kongresi'ndeki kararlarıyla şekillenen Berlin Antlaşması sonrasında ortaya çıktı. Meselenin merkezinde Yunanistan'ın 93 Harbi'ne katılmamış olmasının toprakla mükâfatlandırılması isteği yer alıyordu.

Yunanistan'ın bu isteği doğrultusunda bir sınır düzenlemesi yapılması yönündeki çabaları Berlin Antlaşması'nın hemen ardından başladı. Antlaşmanın imzalanmasından üç gün sonra 16 Temmuz 1878 tarihinde Yunanistan tarafından başlatılan sınır düzenleme isteği 24 Mayıs 1881'e kadar süren görüşmelerle uzayıp gitti. 6 Şubat 1879'da Preveze'de, 23 Ağustos 1879'da İstanbul'da, 16 Haziran 1880'de Berlin'de ve son olarak 7 Mart 1881'de tekrar İstanbul'da bir araya gelen taraflar Büyük Güçler'in ve özellikle İngiltere ve Fransa'nın müdahaleleri neticesinde bir uzlaşmaya varabildiler.

İngiltere başlarda, tarafsız bir portre çizerek sınır değişikliği meselesinin Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında çözülmesini diliyordu. Ama Yunanistan lehine bir düzenleme yapılmasını zorunlu görüyordu. Meselenin iki taraf arasında çözüme kavuşmaması,

¹²³ Türkgeldi, s.187; Uçarol, “1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu...”, s. 225.

¹²⁴ “Mr. Goschen to Earl Granville (2 May 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s.184. Bu telgraf büyük memnuniyet ile karşılandı ve Granville, Goschen'e Kraliçe ve Majestelerinin Hükümeti adına teşekkürlerini ilettili. Bkz., “Earl Granville to Mr. Goschen (3 May 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 185.

¹²⁵ Türkgeldi, s. 191.

¹²⁶ Goschen, Türk temsilcilerin anlaşmayı bugün imzalayacaklarını resmen bildirdiklerini iletiyor. Bkz., “Mr. Goschen to Earl Granville (24 May 1881)”, **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier**, s. 219. ayrıca bkz., Uçarol, “1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu...”, s. 226.

¹²⁷ Davison, s.252; Türkgeldi, ss. 188-189, 421-425; Uçarol, “1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu...”, s. 227. 19 maddelik anlaşma metni ve değişikliği gösteren harita için bkz., **British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2940] Greece, No. 7 (1881). Contention between Her Majesty, the German Emperor, the Emperor of Austria, the President of the French Republic, the King of Italy, the Emperor of Russia, and the Sultan, for the Settlement of the Frontier between Greece And Turkey, Signed at Constantinople, May 24, 1881.**

Yunanistan'ın yayılcı emelleri ve Fransa'nın da mesele üzerinde etkin bir rol üstlenme çabaları İngiltere'nin çözüm için etkin bir politika yürütmesine yol açtı.

Disraeli yönetimi Yunan sınır meselesinin iki devlet arasında çözülmesi gerektiğine ilişkin bir politika inşa etmişken Gladstone iktidarında ön plana çıkan politika, 1880 ortasında toplanan Berlin Konferansı kararları doğrultusunda Osmanlı'ya yönelik baskıya dönüştü. İngiltere'nin ön planda bulunduğu gelişmelerde Osmanlı yönetiminden önceki tavizlerine yenilerini eklemesi beklendi.

Büyük Güçler'in kabul edebileceği bir değişikliğin İngiltere öncülüğünde hayata geçirilmesi çabalarının sonucunda mesele bir çözüme kavuşabildi. Ama bu çözüm Osmanlı Devleti'ni memnun etmedi. Balkanlardaki Osmanlı topraklarının bir kısmı daha Berlin Antlaşması'ndan sonra kaybedildi.

Yunanistan ise kazandığı topraklarla tatmin olmadığı için “*Büyük*” olma hevesiyle yeni fırsatlar kolladı. Önce başarısız olduğu 1897'de Teselya Savaşı ardından Balkan Savaşları sırasında topraklarını genişletmeye çalıştı. Balkanlardaki kazanımlarını Batı Anadolu'yu da içine alarak genişletme isteğini I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Kurtuluş Savaşı'nda gerçekleştiremeyeceğini yaşadığı ağır mağlubiyetle anladı. Ama Ege Denizi ve Kıbrıs üzerindeki hâkimiyet sorunu halen bitmedi.

Osmanlı İngiliz ilişkileri açısından Yunan sınır meselesi ayrıca bir önem taşır. Osmanlı İngiliz ilişkilerindeki değişimin göstergesi olarak genellikle, 1878'de Kıbrıs'ın İngiliz idaresine verilmesi ve 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali vurgulanır. Ancak İngiltere'nin Yunan sınır meselesi sırasında yürüttüğü politika Osmanlı İngiliz ilişkilerindeki değişimin belirleyici bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki sınır meselesinin çözümünde İngiltere belirleyici bir aktördür ve İngiltere geleneksel Osmanlı toprak bütünlüğü politikasını mazide bıraktığını bu meselede bir kez daha göstermiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, HR.SYS., 1732/18.

BOA, Y.EE., 77/1.

BOA, Y.EE.d., 1017.

BOA, Y.EE.d., 1020.

BOA, Y.EE.d., 1213.

BOA, Y.PRK.EŞA., 2/48.

BOA, Y.PRK.HR., 2/54.

BOA, Y.PRK.HR., 3/10.

BOA, Y.PRK.HR., 3/19.

BOA, Y.PRK.HR., 3/20.

BOA, Y.PRK.HR., 4/46.

BOA, Y.PRK.HR., 6/12.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2011] Turkey, No. 82 (1878).
Correspondence Respecting the Insurrections in Thessaly and Epirus.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2083] Turkey, No. 39 (1878).
Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress,.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2555] Greece, No. 2 (1880).
Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek
Frontier.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 Greece, No. 1 (1880). Further
Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881).
Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2799] Greece, No. 2 (1881).
Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2915] Greece, No. 6 (1881).
Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier.

Hansard, Address in Answer to her Majesty's Most Gracious Speech, HC., Deb., 5 February
1880, Vol.250.

Hansard, Treaty of Berlin – Protocol 13 – Greece and Turkey – Rectification of Frontier. –
Resolution., HC., Deb., 17 April 1879, Vol.245.

Hansard, Treaty of Berlin – The Greek Frontier. – Question, HC., Deb., 9 May 1879, Vol.246.

Hansard, Turkey and Greece – The Berlin Conference – The Greek Frontier Question. –
Observations., HL., Deb., 10 February 1881, Vol.258.

Kitaplar ve Makaleler

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ, **Tarih Musahabeleri**, sadeleştiren Enver Koray,
Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

AHMED SELAHADDİN, **Külliyyat-ı Hukuk ve Siyasiyatdan, Berlin Kongresi'nin
Diplomasi Tarihine Bir Nazar**, Tefeyyüz Kitabhanesi, İstanbul, 1327.

AKPINAR, Mahmut, **Bir Tanzimat Bürokratu ve Diplomatu Olarak Aleksandır
Karatodori Paşa (1833-1906)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

AKYAY, Bülent, **Tesalya Meselesi (1881)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.

Berlin Protokolleri Tercümesi, fi 5 Receb 98 ve fi Mayıs 21 sene 97, Matbaa-i Amire.

BIRRELL, Francis, **Gladstone**, Duckworth, London, 1933.

ÇELİK, Bilgin, “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların
Patrikhane'den Ayrılma Çabaları”, **OTAM Dergisi**, Sayı: 16, 2004.

- DAVISON, Roderic, **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, The Isis Press, İstanbul, 1999.
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, C:I, TTK Basımevi, Ankara, 1953.
- GLADSTONE, W. E., **Bulgarian Horrors and the Question of the East**, Lovell, Adam, Wesson & Company, New York and Montreal, 1876.
- GUEDALLA, Philip, **The Queen and Mr. Gladstone**, Hodder & Stoughton Limited, London, 1933.
- İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL, **Son Sadrazamlar**, Cilt: II, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.
- KARACA, Taha Niyazi, **İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı Büyük Oyun**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: VIII, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- KURAT, Yuluğ Tekin, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara, 1968.
- MAHMUT CELÂLEDDİN PAŞA, **Mir'ât-ı Hakikat**, haz. İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul, 1983.
- MAUROIS, Andre, **Disraeli'nin Hayatı**, çev. İsmail Hakkı Alişan, Vakıf Gazete-Matbaa Kütüphane, İstanbul, 1935.
- MCCARTHEY, Justin, **The Story of Gladstone's Life**, Second Edition, Adam and Charles Black, London, 1906.
- MEDLICOTT, W. N., **The Congress of Berlin and After, A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880**, Second Edition, Frank Cass & Co. Ltd., London, 1963.
- MORLEY, John, **The Life of William Ewart Gladstone**, Vol: II, The Macmillan Company, London, 1903.
- MZALI, Muhammed Salah ve PIGNON, Jean, **Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları**, çev. Belma Aksun, Nehir Yayınları, İstanbul, 1997.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, Cilt:4, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944.
- SETON-WATSON, R. W., **Disraeli, Gladstone and the Eastern Question**, Frank Cass and Co. Ltd., London, 1962.
- STEAD, W. T., **Gladstone 1809-1898 A Character Sketch**, William Clowes and Sons, London, 1898.
- SUMNER, B. H., **Russia and the Balkans 1870-1880**, Archon Books, London, 1962.
- The Queen's Ambassador to the Sultan, Memoirs of Sir Henry A. Layard's Constantinople Embassy 1877-1880**, (Ed. Sinan Kuneralp), The Isis Press, İstanbul, 2009.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, Cilt: II, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

UÇAROL, Rifat, “1878 Berlin Antlaşması’na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan’a Toprak Verilmesi (1878-1881)”, **Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986.

UÇAROL, Rifat, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi**, Milliyet Yayınları, 1976.

WLLIAMSON, David, **William Ewart Gladstone, Statesman and Scholar**, Ward, Lock & Co., Limited, London, 1898.

Gazeteler

“Greece and the Powers”, **The Times**, 11 February 1880.

“Greece”, **The Times**, 3 January 1881.

“Havadis-i Ecnebiyye, Yunan”, **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Mart 1879.

“The Greek Frontier Question”, **The Times**, 25 October 1879.

“The Greek Frontier Question”, **The Times**, 8 October 1879.

“The Greek Frontier”, **The Times**, 14 February 1880.

“The Greek Frontier”, **The Times**, 20 March 1879.

“The Greek Frontier”, **The Times**, 27 October 1879.

“The Greek Frontier”, **The Times**, 9 March 1880.

“The New House of Commons”, **The Times**, 29 April 1880.

“The New Ministry”, **The Times**, 29 April 1880.

“The Treaty of Berlin”, **The Times**, 15 July 1878.

“Turkey and Greece”, **The Times**, 2 July 1879.

“Turkey and Greece”, **The Times**, 21 January 1881.

“Turkey and Greece”, **The Times**, 30 December 1880.

“Turkey and Greece”, **The Times**, 4 January 1881.

“Turkey and Greece”, **The Times**, 5 January 1881.

“Turkey and Greece”, **The Times**, 9 February 1881.

“Turkey and the Powers”, **The Times**, 12 February 1881.

“Yunan İşi”, **Tercüman-ı Hakikat**, 19 Temmuz 1879.

“Yunandan Ziyade Yunan Taraftarı”, **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Ağustos 1879.

Tercüman-ı Hakikat, 18 Temmuz 1878.

The Times, 10 February 1881.

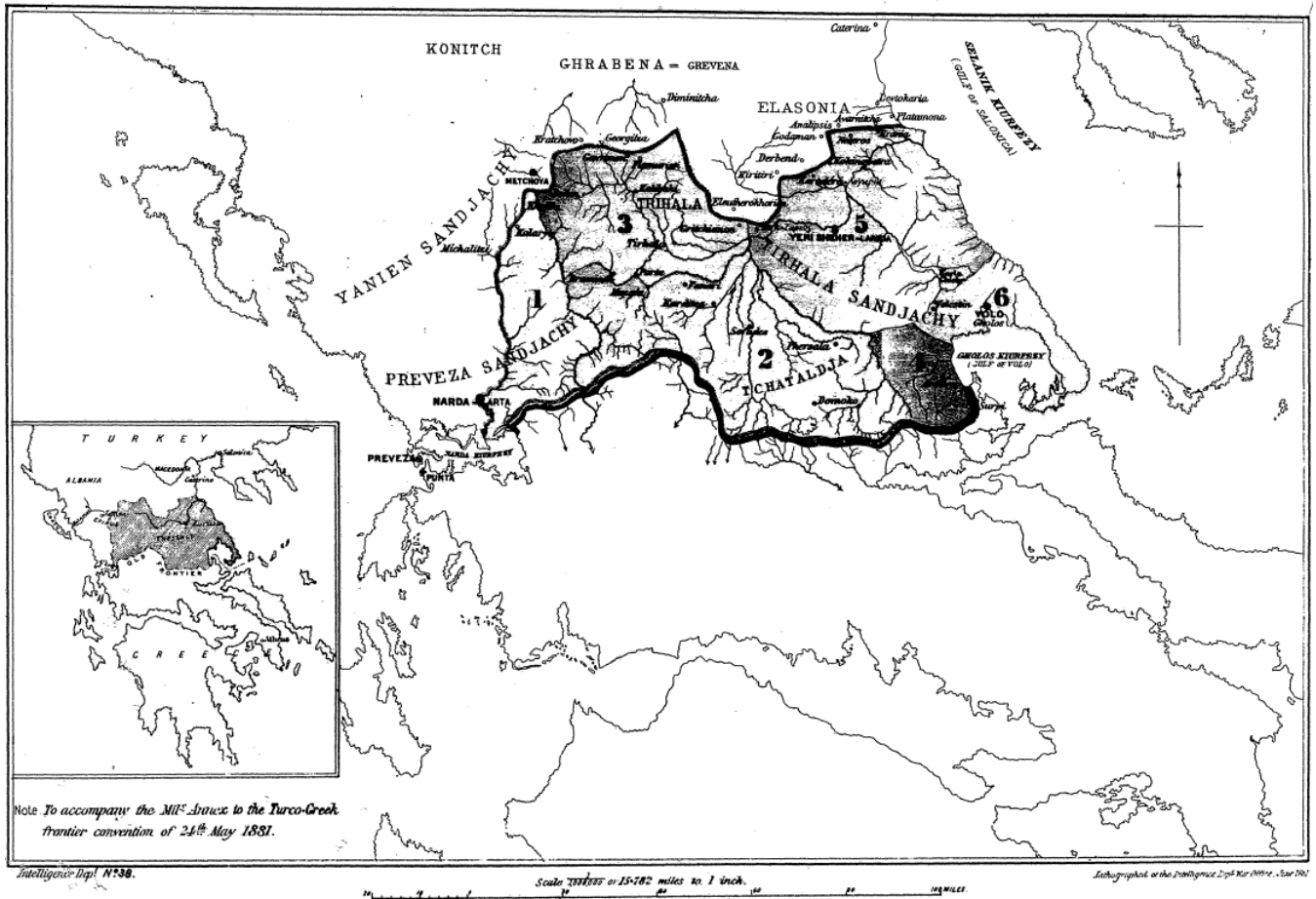
The Times, 12 February 1881.

The Times, 8 February 1881.

Vakit, 13 Haziran 1294 (25 Haziran 1878).

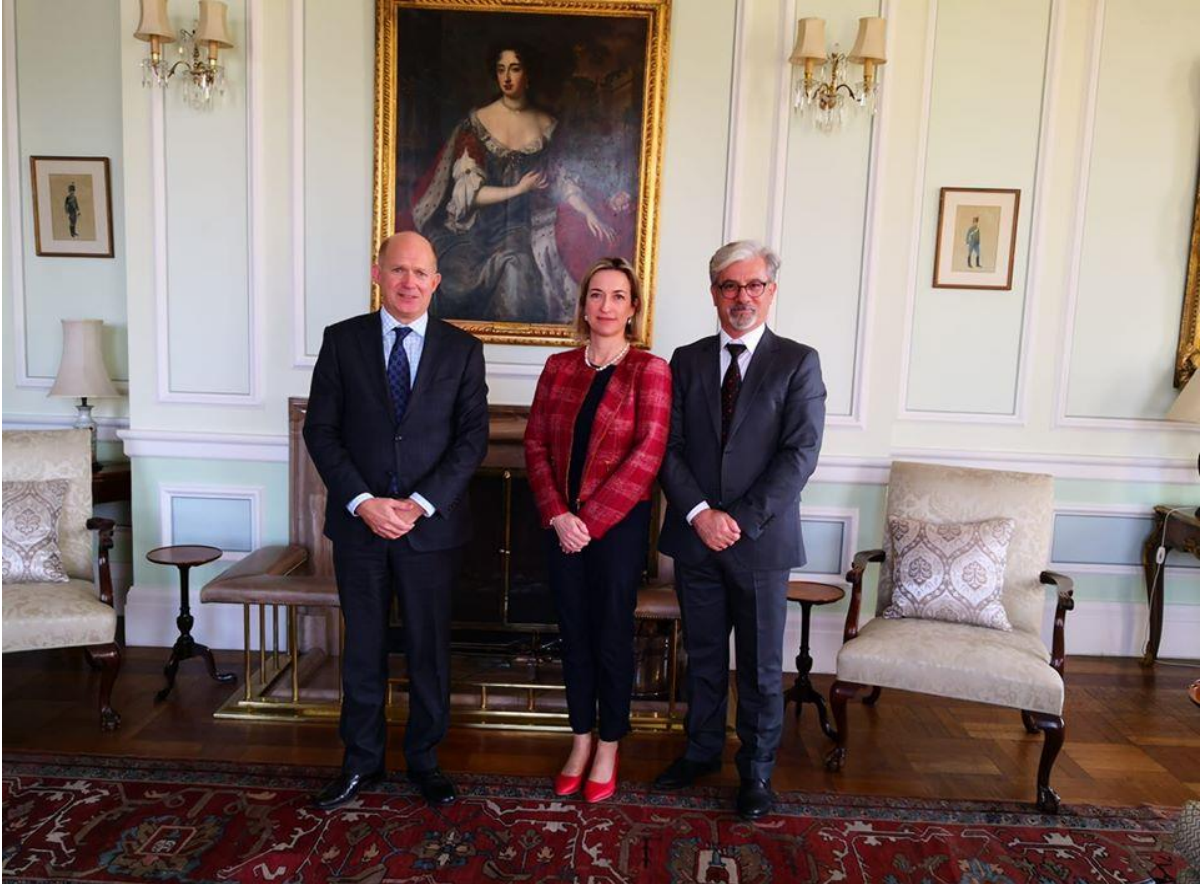
Vakit, 6 Haziran 1880.

Ek-1: 24 Mayıs 1881 Antlaşması'na Göre Türk-Yunan Sınırı

**Perspectives on Anglo-Turkish Diplomatic Relations:
An interview with Sir Dominick Chilcott (KCMG), British Ambassador to Turkey***

Amanda Jane Audrey YEŞİLBURSA**

Photograph: Sir Dominick Chilcott (KCMG), Prof. Dr. Amanda Jane Audrey Yeşilbursa, Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa, British Embassy, Ankara, 10.01.2020.

Q: What are your views on the diplomatic, economic and cultural relations between Turkey and Britain over history?

A: The fact that we are both geographically positioned at the opposite ends of the European continent has been a great aid to our friendship, our relationship, because we've been too far away to threaten each other over the centuries. And our interests haven't clashed generally. But we've both had the common interest of preventing any one power on the European continent becoming so dominant that it threatens us both. So, we think of Philip II of Spain, at

* The interview took place at British Embassy in Ankara on 10 January 2020.

** Prof. Dr., Bursa Uludağ University, Department of Foreign Languages Education.
E-Mail : ayesilbursa@uludag.edu.tr

the time that Queen Elizabeth sent the first ambassador here. We were nearly invaded in Spain by the famous Spanish Armada, and the Spanish were a big threat to life in our part of the World. And I think at the same time, too, in the Ottoman Empire they were also worried about the rise of Catholic Spain, and the kind of intrinsic animosity with, obviously, the Muslim empire. So, there we had something in common. And I think the first ambassador was sent partly because this would be a friendly country, because we faced a common enemy, and partly I think because we thought we were not exploiting, or making full use of, the trading opportunities between us. Again, I think a function of distance. But again, we thought there was more that we could be doing.

And in an odd way really, that kind of theme goes all the way through. So, if you think of the Napoleonic times, there again we had a shared interest, as it were, of putting Napoleon back in his box. And I'm very conscious that one of the nice stories you can tell about British-Turkish relations in the early 19th Century was when in the Battle of the Nile, Admiral Lord Nelson's fleet destroyed the French fleet, just off Egypt, and the Sultan Selim III gave Nelson as a reward this wonderful diamond brooch, which had a kind of mechanism inside it. It was rather unusual. But there are people who write about this brooch in the UK now. There's a man who came to İstanbul last year, and he's written a book about the brooch and what it meant for Nelson and what it meant for British-Turkish relations. So, this brooch continues to fascinate people. One of my predecessors, David Reddaway, who is now the master of Goldsmiths College in South London, has a copy of the brooch. Because it's a piece of jewellery and Goldsmiths, I think their origins were in jewellery, unconnected to David, they have a copy of the old diamond chelengk. Which gives us a kind of sense of the relations. Although when the Ottoman Empire began to collapse, Victorian public opinion was very inflamed by stories of massacres of Bulgarians, and that soured the relationship for a while.

One of the high points in our alliance of course was against Russia. So, you have Spain first, then you have France, and you have Russia. And they're a worry to both of us for different reasons. But essentially, they're a common enemy that we need to combine against. And of course, Turkey fought how many wars against Russia? I think the only one you won convincingly was the Crimean War, when the French and the British and the Ottomans were aligned against the Russians. That was a decisive victory in the end. And, of course, we have the memory of Florence Nightingale in Üsküdar, and all those wonderful advances in medicine which were a result of that terrible conflict. I think those a three really big highlights. But they're a bit overshadowed in the popular modern consciousness I think now by the First World War and that whole episode, because I think much of Turkey's popular discourse when it thinks about itself often thinks about those years and about "Çanakkale Geçilmez" and, you know, the Gallipoli, Campaign, and similarly the early days of the struggle for the republic. Those are really important, and it's not taking away the importance, but it's not the whole story of British-Turkish relations.

So, I think that sense in Britain, that is shared in Turkey, of the strategic importance of the relationship has never really gone away. In the modern era, that is demonstrated by the support that the UK as a member state of the European Union, a status of course that ends in a couple of weeks time, that we've been the champion of the Turkish goal of integrating with European Union institutions and getting membership one day. And we've done that because we've really, really believed that it's strongly in the West's interest for Turkey to be part of the European Union, to be a member state of the European Union because of the strength that would bring to the Union, and of also what it would mean for Turkey itself. And a more prosperous, stable ally, because it is an ally already, but it could be an even more significant ally for us. So, I think that strategic appreciation is there, and maybe that is one of the factors that means our relationship continues to be a good, strong relationship at a time when many of Turkey's relationships with individual European countries has been much more volatile. So, long may that continue. I think post-Brexit things may change a bit, but you may want to get onto that later.

I suppose another thing to say about the more recent past we've had a strong interest since the independence of Cyprus in 1960, with our status of us being a guarantor power inside Greece and Turkey, and because of the events in Cyprus since its independence we've worked with Turkey cooperatively and to some degree competitively to try and pursue a settlement on the island. And I think since the Annan Plan, since after Denktaş left, it became much easier to contemplate a united island on the basis of a bi-communal, bi-zonal federation. And that's been the thrust of our work with the Turkish government which has broadly supported that, and made great efforts for that to succeed. I think that's a new area of cooperation that's going very well, and I think had we achieved a settlement in Cyprus back in 2004, when the Annan Plan was drawn up, the present rivalry that we have now and the tension in the Eastern Mediterranean wouldn't exist. I think the whole area would be transformed. I think that's an area where we were trying to do the right thing, but we were unfortunately frustrated by others.

I guess also, if you think about our membership of the European Union, what we've had in common as a function of that membership of the European Union with Turkey has been the Customs Union. Both countries are participating in the Customs Union. And it's undoubtedly the case that the Customs Union has been a huge boost to our bilateral trade. Particularly to Turkish exports to the UK, because the overheads for manufacturing here are lower than almost anywhere else inside the Customs Union, and because Turkey benefits from getting all the facilitating arrangements within the Customs Union. If you're a business and you want to export across the European Union, this must be one of the best places to invest in your factory and put it up. A skilled, hard-working workforce, generally lower costs, and I think a lot of businesses have been set up with this big 60 million market of fairly well-to-do British consumers buying textiles, white goods, vehicles, vehicle parts designed for the British

market but made here in Turkey. That's worked really well. And, of course, that's one of the challenges when we leave the European Union and the Customs Union, how we've managed to maintain our trade. Because we are the second largest export destination for goods from Turkey. So, we're a massively valuable market for Turkey. And there's a big trade-surplus in Turkey's favour, which people remind me about from time to time, because part of my job should be to try and re-balance it a bit. But obviously this is a medium to longer-term goal.

Q: You mentioned that the events of the First World War shaped the collective consciousness of the Turkish people. Obviously, the formation of the Republic does represent a huge change in the course of Turkish history, which brings me on to the second part of this question. Regarding Atatürk, how do you view his leadership and his revolutions? How did he influence the relations between the two countries on a diplomatic level?

A: Well, I think there's an enormous admiration for him in the UK, and I think it's because of the changes he brought about within Turkey. So, he was obviously an adversary in the First World War, and in the immediate aftermath of the First World War when he was beginning the struggle for the Republic, again it was not British policy at the time. You know, we were looking for a different kind of future. But I think once he had established the Republic we recognised that this was a new Turkey, and when we saw the direction the new Turkey was going to take in aligning itself more and more to Western standards and adopting the Italian penal code, and other kinds of European models for important institutions, then I think we thought, well, here's a country that's trying to rediscover itself and its potential. There was a huge amount of support for the reforms that he was introducing. When the Second World War came along, although Turkey was neutral obviously, nevertheless its neutrality was not unhelpful to the Allies' cause. That's obviously after Atatürk's time, but it was the Turkey which he had created that we were then dealing with. Then after that, when we get into the Cold War, although we might have taken a little time to recognise the value of Turkey as a NATO ally, once it became a NATO ally, I think we then had a massive partner on our side of the Cold War divide that was going to be extremely valuable. So, again, I think that's a function of where Atatürk was taking the country from the start. Because the Cold War wasn't a power struggle, it was a kind of an ideological competition between what we might call the Western way of organising society, with all the freedoms we enjoy and the liberal economic model, which was something very different from totalitarianism, authoritarianism and command economies, and non-pluralistic politics. Turkey clearly belonged in the Western camp. That again is his legacy.

Though I think when he was alive, Edward VIII was the only monarch, British monarch, who came here and met him. There's some quite nice archival footage of him arriving by boat on the Bosphorus at the Dolmabahçe Palace steps. I think that's a nice little vignette, too. My

wife said what they both have in common is that they are both snappy dressers, Atatürk always looks immaculate. And, also King Edward VIII, although he doesn't have too many fans these days, but one of the things you can't take away from him was that he was always very well turned out. I think you go back to those days, there was much less face-to-face contact between heads of government and heads of state, so it's maybe not that surprising that there wasn't more contact with the monarchy at the time.

One indication of how important we thought Atatürk was in the new republic was the establishment of this embassy. Because this plot of land was taken because of its proximity to the Pembe Köşk, and one of my predecessors, maybe it was Percy Loraine, one of the things he was well-known for was playing backgammon with Atatürk in the evenings, not every evening I'm sure, but he'd be invited up to play backgammon with the President in the evening, because he was the neighbour. And I think this shows that he thought this was the man that mattered, this is the person we wanted to stay close to and build a relationship with.

(The positioning of the embassy) was quite deliberate. We've got some old photographs of Ankara at the time we came, photographs taken by people who were thinking "Should we be building here?" making recommendations back to London. And because we're quite high up here, you're looking right across Ankara to the Kale, and there's nothing between here and the Kale. It's just open countryside, and there's this little place of about 2,000 souls at the Kale. Quite a few miles in the distance. So the decision to come here as quite far-sighted, because it's not the obvious place to be. You'd want to be in town somewhere.

Q: Moving on now to the present. At the current time, given Brexit and the trade deals you mentioned, could you expand a bit more on that?

A: There's a very close relationship actually. I think it's been good for a while. I think it's good because, as I was talking about a little bit earlier, of the strategic appreciation we've had because of Turkey's importance for peace and stability in this region. And I think that's been pretty constant, whether we've had a Labour government in power, or the coalition, or the Conservatives. It hasn't changed much. So that's been a strong foundation. And I think in the last few years, particularly with the challenges we face in the fight against terrorism, I think our level of cooperation also is something of which we're proud. We always want to do more, but I think we're doing quite well. And that's both in terms of what we do with the PKK in the UK, and the cooperation we have against DAESH here in Turkey. That's an area which isn't easy, but nonetheless I think we work well together. And that's another reason for being pleased with the state of the bilateral relationship.

And there's trade. We're both important trading partners for each other. That matters hugely. I think also there's a certain people-to-people, I mean here you are! I'm preaching to the

converted! There's a strong people-to-people connection. It's not like Germany, the Netherlands, or Belgium, or even in France, where the people-to-people connection is often between Turkish people who have gone to live in those countries and here. So, there's a lot of backwards and forwards, and the numbers are quite high. But I bet if you look behind the numbers, I think you'll see a lot of people coming back to Turkey are in fact Turkish people who live in Germany coming back to see their family. Whereas in the UK we don't have a big community, so when we talk of two and half a million British people coming to Turkey this year, which is the likely figure we're expecting when we get the final month's figures, we'll have two and a half million British people who are curious about Turkey coming here because they've heard it's a good place to come to. And most of those will be coming for summer holidays, and all the reasons you come for summer holidays – sunshine, seaside, interesting cuisine, local culture, and the warm welcome, and all those kinds of things. But it's still, even though it sounds perhaps not particularly deep, nonetheless the frequency of the numbers of people coming means that the populations get to know each other.

Q: Also in Fethiye, there's a settled British population there, which is interesting. People have chosen to stay in Turkey, but turned it into a little bit of Britain.

A: I think the number of the residents is quite small, if you look at the population of the countries, when you think of Spain or France, it's really quite small. But nonetheless, there are parts of the country which people have settled in. I think most of the Brits that come here either as they're preparing to retire, because they see the advantages of being retired here. Your pension goes a bit further and you can have a kind of lifestyle which you couldn't expect to have as a pensioner in the UK. So I think that works for people, too. So, I think people-to-people links are another source of satisfaction.

So, the trade links are good, and the strategic defence, the armed forces connection is very strong. We've had the Chief Defence Staff visiting here last autumn. And I think we have army to army talks next week. There's always something going on on the defence side, and I think there's a lot of mutual respect between the sets of armed forces. I mentioned the counter-terrorism and the national security question which were very important. I think, too, because we're a permanent member of the Security Council of the United Nations, we feel we have a responsibility to take an interest in threats to peace and security wherever they occur. And at the moment a lot of them seem to be happening around this part of the world. And, of course, that's Turkey's region, so Turkey's fully involved in Syria, Iran, Iraq, Yemen, Libya. And as a permanent member of the Security Council, our responsibility is to be fully involved in these questions. Then I think that the foreign policy dialogue we have with Turkey is rather more operational and meaningful, that it might be in a country of comparable size but less happening. So, I think our foreign policy exchanges are also another reason for thinking this is a proper, substantive relationship. That works well for us.

A few years ago, we asked, how would you define international relations very broadly? And we said that there are relations that you might file under the heading ‘prosperity’, which is essentially about trade and investment; and the relations about ‘national security’, which are about foreign policy, defence, cooperation and defence alliances; and the third area, which would be broadly ‘consular issues’, which is helping people who get into distress, and sort of people-to-people connections. And under those three headings, we’re both important partners for each other, but I think particularly prosperity, I think the trade figures speak for themselves; and on the defence side, I think the national security questions, we are both valuable to each other. On people, I think we have more people coming here than Turks visiting the UK at the moment. But even so, I think it’s a strong people-to-people relationship. So I think in each of those three areas we’re strong. And another way of looking at it, which I think will be useful in the post-Brexit calculations that we have to do about where our most important relationships lie, is that if you think about countries which are broadly strategically aligned with which you broadly share the same values, you’re close enough to have an important economic, trading relationship with. Then you look at Turkey and say, Turkey’s a member of NATO, so there’s strategic alignment for you. It’s a founder member of the Council of Europe, so on the basis of values, it aspires to be living to the same values that we aspire to live to. There’s also G20, so in terms of the economic and trade relationships, we’re both G20 economies. And I think Turkey has ambitions to rise from the bottom of the G20 list to be somewhere in the middle, or even in the top half. That shows there’s a lot of potential there as well. So if you look at how we’ve divided it up to analyse it, you can see that Turkey and Britain have an important thing in common.

Q: And these are not affected by Brexit?

A: And these are not affected by Brexit, no. It doesn’t matter whether we’re in the European Union or out of it.

Q: So, this is related to my next question, which is what would be the opportunities and challenges, so these would be the opportunities?

A: Well, I think they’re kind of foundations. I think the challenges are easier to identify than the opportunities. I’d say that the biggest challenge would be our future trading relationship. And I’m pretty confident that we will find a way of facilitating trade on a preferential basis, which is what we enjoy now through the Customs Union. But until we get there, I think it will feel like quite a task. And we’ve given ourselves a year, this year, to complete the negotiation on the trade relationship with the European Union. And we’re agreed too that because of the Customs Union relationship, when we’re ready with the UK-EU trade treaty, whatever it looks like, we need to be ready at the same time with the UK-Turkey trade deal. So, those two

have to run in parallel, and the immediate challenge for this year is to just make sure it happens. I think that's the most obvious challenge.

On the opportunity side, I think that when we're out of the European Union, the UK will have to take greater responsibility for its own international relations, because we won't have the comfort of the European Union doing quite a lot of this for us. And that means you have to invest more in bilateral relationships in the future. And for all the reasons we've just been talking about, G20, NATO, Council of Europe, I would have thought Turkey was one of the countries we would want to invest heavily in in the future. So, quite how you express how that opportunity looks like in concrete terms now is a bit hard to say. But I think those are the reasons why we as two countries matter enormously to each other. And I think the extra dimension, because that obviously applies now at the moment, the extra dimension post-Brexit is that we will both have the challenge from opposite ends of the European continent of learning to live alongside the European Union as a third country as big and important powers in our own right. But nonetheless, compared to the size and the economic weight of the European Union, much smaller. And we have to decide how much do we align our own systems with the European Union, because that facilitates a lot of things; or to what extent do we choose to take our own path and use our individual sovereignty to do something different? And I think those are questions that will be with use for a long time. But it'll give us a sense of commonality, which will be good for the relationship as well.

Q: You were here in Turkey between 1985 and 1988. Obviously there have been huge changes in the country since then. What are the most notable ones for you? When you first came back after that time, what struck you?

A: Well, I think the physical look of Turkey, certainly in terms of infrastructure and buildings, has changed enormously since the 1980s. We used to go between Ankara and İstanbul in the old days. I remember the first time I made the journey coming from İstanbul this way to come and join the Embassy in 1985 the weather was a bit foggy. And the people at the Embassy said don't come via Bolu in the fog, it's just too dangerous, so we came via Eskişehir. But even via Eskişehir, I remember it was so foggy we couldn't really see the road properly, and it was a single lane road in each direction. So we just sat on the tail lights of a coach that we hoped was going to Ankara, and we just followed this coach wherever it was going. It could have gone anywhere, but fortunately it did go to Ankara. And that's how we got here. Whereas these days, you have spectacularly good roads and they go everywhere. So that's an enormous change. Roads and bridges, hospitals and schools. When I came to Ankara, there was one tall building, which was the Büyük Ankara Oteli, and that was it. It's still here on Atatürk Bulvarı, I can't remember how many storeys it is, it's not very high. But that was it, the only tall building. But now, of course, all the development on the Eskişehir road, it's extraordinary.

I suppose the second thing to say, which is connected with the first, is that the cities now are enormous. So, there's been this general rise in population, but an absolutely spectacular rise in the movement of people from the countryside into the big cities. And that wasn't the case, I think it was just starting when I came here before. I mean in 1985-86, when I was here before, Ankara province had about a million people, and the city here was maybe just under a million people. And, what, it's now five and a half million or something? I mean, it's absolutely enormous.

İstanbul, when I came back to İstanbul for the first time, having been away for thirty years, I was here as a language student, trying to brush up my Turkish a bit, and I was taken by someone up to Sarıyer, to look down from a high point, to look down the Bosphorus. And I couldn't believe...well, I could believe because I could see it! But I was really surprised to see how much development there had been along, particularly on the European side of the Bosphorus. It was kind of continuous development almost the length of the Bosphorus, all the way down from Sarıyer, down to the Golden Horn. Whereas the İstanbul I had remembered was really a series of little towns and little villages along the Bosphorous with lots of, kind of, greenery in between.

But it's not all bad news, I mean it's not bad news because it's development. But actually, on greenery, there were very few trees in Turkey in the 1980s. And you used drive around this kind of lunar landscape, you know, just bareness, bare hills everywhere, and it looked really barren, and not very inviting. Now I'm struck when driving around that you're driving through forests most of the time. I mean, quite a lot of the time you're driving through woods. So, I think whoever's responsible for the reforestation plans deserves a credit, because it's made a big difference in thirty years.

And, of course, along with all these things people are much wealthier than they used to be. I mean, the general standard of living is much higher. You know, there were no traffic jams in Ankara in the '80s, because there was very little traffic. And what little traffic there was, people were driving – what were those cars called in those days? The Kartal? The Şahin? There were two, kind of, versions of Renaults. But I mean now the place is full of sophisticated, expensive cars. And traffic jams. I think that's a sign of...and also the shops...Tunalı Hilmi, we used to go down to Tunalı Hilmi in the old days, and there were bakkals...I don't remember, well, there were certainly no AVMs. And there was no kind of big Vakko and all the rest of it, it was all kind of pretty, you know, it was all much less developed than now. I mean, Turkey's gone crazy for shopping malls. They didn't exist when I was here before. So that's a big change.

Q: So now my final question...as I mentioned before, we've read all these valedictory despatches of previous British ambassadors to Ankara, for example, Sir Alexander Knox

Helm, I think, who was involved in acquiring this land, apparently. James Bowker and Roderick Sarell...in these final despatches, they always wrote about their own personal observations regarding Turkey and the Turks. Briefly, what are your observations about Turkey and the Turkish people?

A: Well, I mean this is the country that I came to in the 1980s. I originally came as a student in 1984. I knew absolutely nothing about ... I mean, almost nothing about. But after three years being here, I wanted to come back here as quickly as I could. It didn't take me very long to realise what a wonderful place this is. And that's partly because of the country – there's so much diversity and interest, and, you know, if you like history and archaeology, I can't think of anywhere better to be than to be here. And it's partly about the people, of course, the welcoming, the traditional, warm hospitality. You know, all the things people talk about which happen to be true. You know, the hospitality that you get, and the sense of fun, too. I think it's a country you can have a lot of fun in. And if you enjoy travelling around, anyway, all these reasons. And, of course, I'd spent the best part of a year trying to learn Turkish, so I was quite invested in the country personally when I came. So, I just wanted to come back, really. And it took me thirty years, but it shows that if you keep trying you eventually might succeed. And so, my sense is that, for all the changes we have talked about, actually the kind of core values, or qualities that appealed to me as a twenty-four-year-old appeal to me as a sixty-year-old now. So, I think they're still there. I think one thing that has changed is, though I don't know if other people would agree with me, but I think there's more kind of energy, colour in modern society in Turkey now. There's more kind of noise. And I think everyone has a view on something. When I was here before, for example, the broadcasting, there was TRT1 and TRT2, and TRT2 only broadcasted for a few hours in the evening. I think they were both black and white. There was very limited local radio. There was no internet, obviously. There was none of that sort of stuff. And it was kind of simpler. More deferential. Those first few years after the 1980 coup, things were opening up again, but they were still pretty...people knew their place and what was expected from them as a whole. Whereas now I think that it's more kind of disputative, there's more kind of, I know people worry about the state of democracy and things, but there's a lot of noise in the system, a lot of colour and interest. And it feels, for me, very healthy. It's fun being here for all that local debate as well. And travelling around, particularly where the tourists go in the west, there's a kind of freedom, a tolerance there, a lifestyle which is very attractive as well.

Thank you very much.

Short Biography of Sir Dominick Chilcott

Sir Dominick Chilcott is a career diplomat who joined the Foreign and Commonwealth Office in 1982. He has served as:

- High Commissioner to Sri Lanka and Maldives (2006 to 2007)
- Deputy Ambassador to the United States (2008 to 2011)
- Ambassador to Iran (for six weeks only in late 2011 - the posting was ended by the attack on the embassy)
- Ambassador to Ireland. (2012 to 2016)
- He is now serving as the UK's ambassador to the Republic of Turkey.

In addition to those postings, Dominick has served in Ankara (1985-8), Lisbon (1993-5) and at the UK's mission to the European Union in Brussels (1998-2002). Between overseas assignments, Dominick has worked in the FCO in London on European, African and Middle Eastern affairs. He has been a private secretary to two Foreign Secretaries, Sir Malcolm Rifkind and the late Mr Robin Cook. He was director of the Iraq Policy Unit in 2003 and director for bilateral relations with European countries from 2003-6.

Dominick is married to Jane and they have a daughter and three sons. They met at Oxford University where Dominick read philosophy and theology and Jane read English literature. Before Oxford, Dominick spent a year in the Royal Navy as a midshipman. He went to school at St Joseph's College, Ipswich. Dominick's hobbies include walking, sport of all kinds, reading, history, music and the theatre.

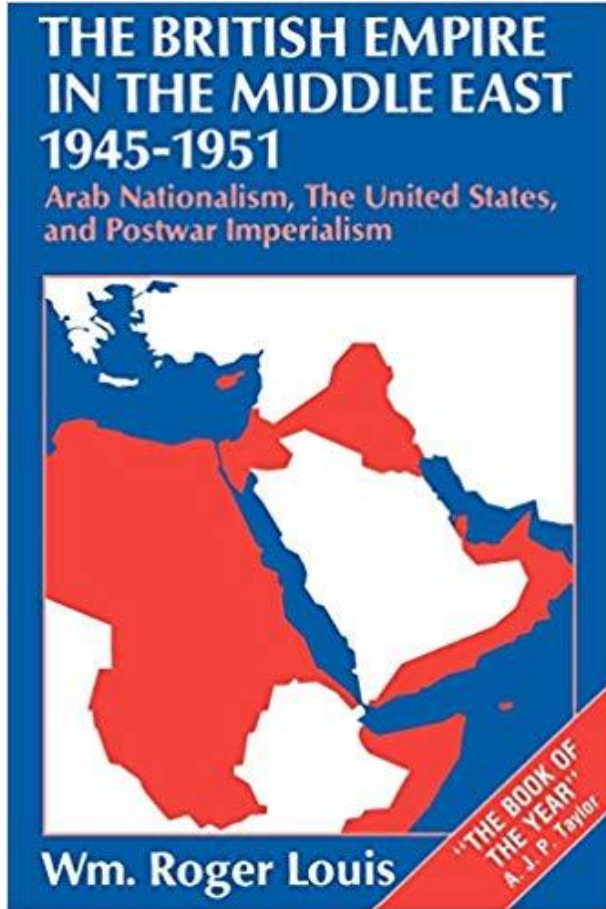
British Ambassador to Turkey

The Ambassador represents Her Majesty The Queen and the UK government in the country to which they are appointed. They are responsible for the direction and work of the Embassy and its Consulates, including political work, trade and investment, press and cultural relations, and visa and consular services.

Book Review

Wm. Roger Louis, **The British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, The United States, and Post-war Imperialism**, (Oxford: Clarendon Press, 1984).
ISBN 0-19-822960-7

Miraçhan YILMAZ*

“The British Empire in the Middle East” is a comprehensive book written on the British disengagement in the Middle East during the period of the Labour government 1945-51 by Roger Louis. Louis, in this book, discusses the changing nature of British influence in the Middle East. So the book, in a sense, is a comment on the British not only to Arab nationalism but also to Jewish and Iranian nationalism. Above all the book deals with the Anglo-Egyptian conflict over the Canal Zone and the question of British evacuation. Although the book does not systematically examine the Middle Eastern policy of the United States, sometimes the American point of view was focussed in order to explain the dilemmas which the British faced, especially in case of the Palestine problem. Anglo-American efforts to resolve the problem form a major part of the book. The book, which is mainly based on manuscript sources and private papers, can be divided into five parts.

Part one is, in a sense, a summary of the whole book. In this part Louis discusses the

changing of the British Middle Eastern policy in the era of unprecedented global change. The approach of the Labour government to the Middle Eastern issues are generally examined in the Post-war era. The history of the British Empire in the Middle East during the period of the Labour government, say Louis, may be interpreted as the unsuccessful attempt to prevent the passing of the initiative from the “moderate nationalists” to the “anti-British extremists” and to sustain British influence by economic and social reforms in order to maintain Britain’s position as a “world power” with predominant place in the Middle East. So non-intervention and equal partnership were regarded as an alternative means of preserving British power by the Labour government.

The point of view of the Labour government, especially of the statesmen who dominates much of the book, Ernest Bevin, and Labour’s “grand strategy” are explained on the Middle

* Bursa Uludağ University, E-mail: miracyilmaz15@gmail.com

Eastern conflicts. In short, in the Post-war era the aim of the Labour government was to preserve the British economic and strategic interests in the Middle East.

Louis points out, therefore, the economic and strategic significance of the Middle East for the British Empire. In addition, Louis discusses how British Middle Eastern policy was affected by the economic difficulties which the British faced in the Post-war era.

The “Northern Tier”, which covers Turkey, Greece and Persia, forms the second part of the book. In this part, Louis discusses the Russian expansionist movements towards these countries and the British efforts to prevent the movements. For the British the importance of the countries is pointed out in order to preserve the British interests in the Middle east from the Russian expansion.

Louis examines separately the significance of each country to the British: In the case of Turkey, the Russian demands on the eastern provinces of Turkey and the Straits. Although the possible expansion of the Russians into the Mediterranean was a crucial matter for the British in the early Post-war era, it was a significant issue for Turkey as well.

For the British, the issue of the Straits, say Louis, was the preservation of the status quo. They wished to limit the Post-war negotiations to the Straits themselves because otherwise they might be forced to discuss Suez (or Gibraltar, or both), which they wished to avoid at any cost. The invasion of Turkey by the Soviet Union might be a first step to Russian expansion into the Eastern Mediterranean and Middle East. Turkey might be holding the line against Russian expansion and Communism. So maintaining the independence of Turkey was one of the foundations of British foreign policy in the Post-war era.

In order to understand the Post-war Iranian crisis, says Louis, it is important to bear in mind the wartime chronology. Louis explains that after the Anglo- Soviet invasion of 1941, the British, Iranian and Soviet governments concluded an agreement in January 1942 by which troops would be withdrawn six months after the end of the war. But the Russians refused to withdraw the troops at the end of the war. That was a problem between two countries, Britain and the Soviet Union.

The British pursued the issue because Iran was, at that time, the largest oil producer in the Middle East and was vital to British Post-war economic recovery. Louis discusses the Russian motivations in Iran and says that it was just as possible to argue that the Russians had much less of a vital interest in Persian oil than did Britain and sought on oil concession less because of its importance to the Soviet economy than because they aimed at transforming Iran into a Soviet satellite.

The question of Greece, in the Post-war era, and the decisions taken about the future of Greece might determine the future of the British in the Middle East, or for that matter western civilization itself. In Greece there were principles of liberty and freedom at stake which symbolized, in British eyes, the justification of the Second World War. It is useful to bear in mind these questions, in relation to the specific purpose of examining the connection between Greece and the Middle East, because in the Post-war controversy about Greece may be found an indication of the vitality of the British Empire and Commonwealth and the sense of British purpose not only in the Middle East but throughout the world. That is the point which is discussed in the case of Greece by Louis.

In part three, Louis examines the turning points in the British defence of the Middle East. One in particular, the Arab-Israeli war of 1948, deeply affected Britain's Post-war relations with the Arab states. Louis also points out the strategic importance of the air bases such as Suez, Cyrenaica and Cyprus in the British Middle Eastern defence policy. Louis, after a general discussion about the turning points affected the British Middle Eastern policy, examines these points separately in detail.

In the case of the Arab League Louis quotes, from Cecil Hourani, that the Arab League was merely a British "trick to oust France from the Levant" and also against the Zionist interpretation prevalent in the United States that the Arab League had been invented by the British in order to frustrate the establishment of a Jewish state. In addition, Louis points out the controversy over the leadership of the Arab League between Egypt and Iraq and both countries attempt to use the league to their own benefit. Louis discusses, under the title of independence in Syria and Lebanon, the significance of the crisis of 1945 and examines the importance of the Levant for the French and the British.

The question of oil and the accommodation of the United States (in Saudi Arabia), American economic and strategic interests and triple relations between those countries which are the United States, Britain and Saudi Arabia are the themes of discussion in the Saudi Arabia section in the book. In part three other themes, argues Louis, are the importance of Cyprus in the strategic security of the Eastern Mediterranean and the cession of Cyprus to Greece, for the British the of the significance of Egypt and the issues of the British evacuation and the unity of the Nile valley, the state of the former Italian colonies and their importance for the British strategic aims in the Middle East, the question of Iraqi nationalism and Transjordan.

The Palestine problem, which forms the only theme of part four of the book, was a major disruptive element in the Post-war Middle Eastern controversies for the British. In this part Louis at first examines the roots of the Palestine problem for the British and the other two concerned communities which are Arabs and Jews. Louis points out the Balfour declaration of 1917 by which in Palestine a "National Home" was promised to the Jewish people. On almost all Middle Eastern questions the British and American governments were, says Louis, basically in agreement with the exception of the question of establishing a Jewish state in Palestine. On this question, Anglo-American relations were affected by the Zionist movement and anti-colonial tradition in the United States. Another disagreement between the two countries was the admission of Jewish refugees (100.000) into Palestine. Louis, nevertheless, discusses Britain's Palestine policy and its architect who was Ernest Bevin. Bevin's basic aim was taken as a common British aspiration of the area, says Louis.

Louis discusses the Anglo-American Committee of Inquiry, which was formed to investigate the Palestine question, and its report which, at the end of the inquiry, was submitted to Attlee and Truman that recommended the immediate admission of the 100.000 refugees into Palestine and the solution of a binational state in which neither Arabs nor Jews would predominate. Louis examines the evolution of American policy and its reasons from the American point of view and points out the importance of Truman's statement which was declared on the eve of Yom Kippur. It was, says Louis, an important date in the history of Zionist movement and British imperialism in the Middle East. The British response to

Truman's Yom Kippur statement is also discussed from the vantage point of Attlee and Bevin.

In February 1947 the British decided to refer the Palestine issue to the United Nations. This move was, says Louis, not intended as an abandonment of the mandate but rather as an attempt to win international endorsement for a binational solution in Palestine. But the United Nations decided in favour of partition on the 29th of November 1947. After the vote in the United Nations the British set the time of the transfer of power for the 15th of May 1948. So the question was to whom the power should be transferred. The British proposed a trusteeship regime in which United Nations representatives would co-operate with British officials in at least maintaining public services. Louis points out that the Arabs would oppose trusteeship because it would postpone independence of a unitary Palestinian state; and the Jews would reject trusteeship because it would rule out partition. At the end of part four, Louis examines the Arab-Israeli war of 1948. He examines the reasons for the war and the results for Arabs, Jews, British and Americans.

In part five, which is the final chapter of the book, Louis discusses the Middle Eastern controversies in the 1949-51 period. He points out at first the Deir Yassin massacre in 1948 and says that it is a touchstone of historical controversy in the Middle East. After the end of the Arab-Israeli war of 1948 the situation of the Arab states and the British influence, which was deeply affected by the Arab-Israeli war of 1948, in the Middle East are examined by Louis. The rising of nationalist movements such as Egyptian and Iranian and the British efforts to conciliate these movements and to stay as a predominant power in the Middle East formed the core of the problems in the 1949-51 period.

The project of "Greater Syria" and the rivalries of the Arab states between themselves such as Hashemite-Saudi, oil, defence and economic viability and political stability are amongst the discussion themes of the last chapter of the book.

The year 1949 was, says Louis, a turning point in the history of British economic aid to the Middle East not only because of the resolution of the Palestine problem but also because it had taken nearly four years to complete the economic surveys necessary to persuade the Arab governments to put plans into action. For instance, in Iraq British officials who believed that collaboration with Nuri Pasha would be the best hope of achieving economic and social reforms and thereby averting revolution. For the British it was, says Louis, well-known throughout the Middle East that they were equally dependent on Nuri. However, economic aid was a means of sustaining British power from the British point of view.

The Aramco-Saudi fifty-fifty profit-sharing agreement of December 1950 signified as a great revolution in the economic affairs of the Middle East. Louis says that the quick and decisive action by Aramco helped to solve one set of problems, but in doing so the Americans set off a chain of crises for the British, not only in Iran but also in Iraq, Kuwait and Bahrain. Nevertheless, within the year 1951 all of the major oil producing states of the Middle East except Iran were, says Louis, brought into the fifty-fifty system of profit-sharing. The Iranians demanded a share of the Anglo-Iranian Oil Company's profit not only in Iran but throughout the world and later demanded that the company be nationalized. That was a crucial problem between the British and the Iranians at the end of the period of the Labour government. Louis quotes from Sir Francis Shepherd that the British had failed to understand the nature of Asian

nationalism generally and therefore had been unable to come to terms with the Iranian nationalists. However, the British understood that the Iran of 1951 was not the Persia of 1901. In 1951 the withdrawal from Iran was, says Louis, merely accepted as an indication of British weakness and decline.

Louis also discusses the controversy between the British and Egyptians over the Canal Zone and Sudan and says that Egypt, more than any other issue, continued to dominate British thought about the Middle East. The British justified, says Louis, the occupation of the Canal Zone on the basis of the 1936 treaty but in 1946 they offered to withdraw British troops from Egyptian soil and to recognize the symbolic sovereignty of Egypt over the Sudan. But during the following years they wanted to maintain a presence in the Canal Zone and Sudan because of their importance for the British strategic and economic interests in the Middle East. Although they proposed a “Middle East Command” in which the Arab League states, Israel, Turkey, Iran and possibly Greece would be integrated. However, the plans for the Middle East Command came to nothing because of Egypt’s rejection. The Egyptians considered it as a camouflage of the continued occupation. The only tangible achievement of a general nature in the 1949-51 period was, says Louis, the “Tripartite Declaration” of May 1950. From the British point of view, the purpose of the declaration was to accommodate Israel as well as to stabilize the Arab countries in a pro-western alignment.

In the last section of part five of the book, which is the conclusion of the whole book, Louis examines the Middle East and the fall of the Labour government in 1951. Louis again points out that the principle theme of the book has been Labour’s “grand strategy” of non-intervention and the conciliation of the moderate nationalists. The purpose was to preserve British power by preventing the initiative from passing to anti-British extremists.

Consequently, he says that in the 1940s the problem the British faced in the Middle East had been how to deal with the old regimes. In the 1950s, it became a question of how to cope with the revolutionary Middle East.

Book Review

Behçet Kemal Yeşilbursa, **Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959**, çev. Nur Nirven, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019). ISBN 978-605-7947-26-0

BEHÇET KEMAL YEŞİLBURSA
Bağdat Paktı
1950-1959

TÜRKÇESİ NUR NIRVEN

Taha Ayça AYDEMİR*

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve ABD'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilgili planları ve yapılan ittifaklar, artan milliyetçi güçler ve Sovyetler Birliği'nin bölgede giderek etkin hale gelmesi nedeniyle tehlikeli hale gelmiştir. Bir yandan Sovyet yayılcılığına karşı alınan önlemler diğer yandan 1948'de İsrail'in kurulmasıyla Arap ülkelerinde artan tepkiler sonucunda oluşan Milliyetçi Batı karşıtlığı Ortadoğu ülkeleri ve Batı arasında alternatif ekonomik-siyasi-askeri yeni ittifak arayışlarını zorunlu kılmıştır.

İngiltere'nin 20. Yüzyılın başlarından beri devam eden Ortadoğu hâkimiyet projeleri; 1955'te Türkiye ve Irak'ın, ABD ve İngiltere'nin desteğini alarak Bağdat'ta Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Anlaşması yani; Bağdat Paktı'nı imzalanmasıyla yeni bir sürece girmiştir. Pakta İngiltere, Türkiye, Irak, İran ve Pakistan katılmıştır. Ülkelerin her birinin pakttan beklentisi farklı olsa da ortak nihai hedef; sınırlarını korumak ve daha çok Batı askeri ve ekonomik yardımı alabilmektir.

24 Şubat 1955'te imzalanan Bağdat Paktı sekiz maddeden oluşup, iki ana amaç teşkil

etmektedir; birinci amaç olası bir saldırıdan Ortadoğu'yu korumak, ikinci amaç ise ilgili ülkelerin ekonomik gelişme çabalarında aralarında işbirliği sağlayabilmektir. Bağdat Paktı başlangıçta ilgili ülkelerin kendi çıkarları için büyük önem arz etse de; ilerleyen süreçte amaçlarına ulaşamayıp, 1958'de Irak'ta meydana gelen darbenin devamında 1959'da yıkılarak yerini merkezi Türkiye olan CENTO (Central Treaty Organization)'ya bırakmıştır.

Behçet Kemal Yeşilbursa'nın İngiltere'de Manchester Üniversitesi Orta Doğu Çalışmaları Bölümü'nde yaptığı doktora tezine dayanan "**Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları, 1950-1959**" adlı eseri daha önce 2005 yılında İngiltere'de

* Bursa Uludağ University, E-mail: tahaaycaaydemir@gmail.com

Frank Cass, 2013 yılında Routledge Press tarafından *“The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East 1950-1959”* adıyla yayınlanmıştır.

Bağdat Paktı’na giden süreci, paktın oluşumunu, üye ülkelerin beklentileri ve paktın başarısız olmasının nedenlerini Amerikan ve İngiliz arşiv belgelerine dayanan, titiz bir araştırmanın ürünü olan bu kitap Nur Nirven çevirisi, Vakıfbank Kültür Yayınları etiketiyle okuyucuya sunulmuştur.

Yeşilbursa, 11 Eylül 1962 yılında Bursa’da doğmuştur. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi’nde tamamladıktan sonra, yüksek lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde yaptı. 1990-1996 yılları arasında doktorasını Manchester Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Bölümü’nde Feroz A. K. Yasamee danışmanlığında tamamladı. Yazarın *“Ortadoğu’da Emperyalizm: İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960)”* (2017); *“Türkiye ve Ortadoğu Üzerine Notlar”* (2018) adlı iki kitabı ve çok sayıda ulusal ve uluslararası yayınlanan makalesi ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca yakın bir zamanda *“CENTO: The Forgotten Alliance”* yine Routledge Press tarafından yayınlanacaktır.

Eser toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Ayrıca kitabın başında Hasan Köni’nin kaleme aldığı sunuş metninde bölge ve dönem hakkında kısa bir değerlendirme metni mevcuttur.

Kitapta ilk üç bölümde; Bağdat Paktı ile sonuçlanan savunma politikaları geliştirme süreci, İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu üzerindeki stratejik planlarının gelişmesi gibi konular aşamalarla resmedilmeye çalışılmıştır. Yeşilbursa’ya göre, Bağdat Paktı “İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan Sovyet yayılmacılığına karşı İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu’da oluşturmaya çalıştıkları savunma projelerinin (*Ortadoğu Komutanlığı, Ortadoğu Savunma Organizasyonu, Kuzey Kuşağı*) vücut bulmuş halidir”.

Giriş kısmında, İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere, ABD ve Ortadoğu ülkeleri hakkında kısa bir sosyo-ekonomik açıklama yapılmaya çalışılmıştır. Savaş sonrası bölgede hâkimiyet kaygılarından oluşan savunma güdüsünün kaynağına dair incelemeler yapılmıştır.

Birinci bölümde Amerika’nın Ortadoğu savunmasında oynadığı rol, nedenleriyle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca beraberinde Türkiye-Pakistan Anlaşması’nı doğuran Kuzey Kuşağı Savunma Projesi’nin doğuşu incelenmektedir.

İkinci bölümde Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve Pakistan’ın, Irak’ı da dâhil etme çabaları ve bu amaca karşı gelişen tepkiler anlatılmaktadır. Kuzey Kuşağı Savunma Projesi’nin ilk somut adımı olarak 28 Aralık 1953’te ABD ile Pakistan arasında ekonomik ve teknik yardım anlaşmasından sonra, ikinci adım olarak Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan 1954 Karaçi Anlaşması gerçekleşmiştir. Bu anlaşma ekonomik ve iki ülke çıkarlarını gözeten ortak işbirliği amacıyla imzalanmıştı. Ancak savunma alanında yetersiz kalması ve ilgili ülkeler arasında askeri bir işbirliği öngörmemesi; Türkiye’nin savunma alanında işbirliği çalışmalarını Irak üzerinde yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Bu girişimler ileride 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat’ta imzalanan ve daha sonra Bağdat Paktı olarak anılan Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması ile sonuçlanmıştır.

Üçüncü bölümde Bağdat Paktı'nın oluşumu ve dünya üzerindeki yankıları incelenmiştir. Pakt birçok Arap ülkesi için İngiltere'nin bölgede kontrol sağlama aracı, hatta Arapları İsrail ile barıştırmak adına oluşturulmuş bir örgüt olarak görülmüştür. Bu pakta katılan ülkeler Batı yanlısı sayılıp, Yeşilbursa' ya göre Arap dünyasında keskin bir ayrışmayı alevlendirmiştir. Mısır ve Suudi Arabistan; paktı kendi çıkarlarına karşı bir tehdit unsuru olarak gördüler. Suudi Arabistan, Irak'la olan hanedanlık mücadelesinden dolayı İngilizlere karşı tedirgin yaklaşırken; Mısır, paktı Arap dünyasındaki liderlik iddiasının önünde bir engel olarak düşünmekteydi. Nasır, Bağdat Paktı'nı Arap dünyası için yeni tip bir sömürgecilik faaliyeti olarak değerlendirmiştir.

Dördüncü bölümünde Bağdat Paktı'nın genişlemesi üzerine yapılan çalışmalar ve yeni ülkelerin katılması anlatılmaktadır. 5 Nisan 1955'de İngiltere pakta katılmış ve 1930'da Irak ile imzaladığı İngiltere-İrak Anlaşması'nı güncelleyerek yeni bir üs anlaşması gerçekleştirmiştir. Ancak bu yeni üyenin varlığı paktın Araplara karşı samimiyetini zedeleyen bir başka sebep olarak ortaya çıkmıştır. Bazı Arap ülkelerince İngiltere'nin Pakta katılımı bölgede hegemonyasını kolaylaştırmak adına atılan bir niyetin sonucuydu. Pakta sonradan katılan diğer iki ülke içinse niyetler çok daha başkaydı. Öncelikli sorunu Hindistan'la yaşadığı problemler olan Pakistan, Batı'nın ve özellikle de ABD'nin desteğini almayı umarak Eylül 1955'te pakta katılmıştır. Diğer bir ülke olan İran ise Musaddık sonrası Batı'yla iyi ilişkiler kurma ve Batı'ya yaklaşma amacını hızlandırmak için bir fırsat bulduğu düşüncesiyle Kasım 1955'te pakta üye olmuştur.

Beşinci ve altıncı bölümlerde paktın gelişim seyri ve Süveyş Krizi'nin pakta olan etkisi incelenmiştir. Üye devletler başından beri ABD'nin maddi olarak görünmeyen varlığını sona erdirip kesin ve açık bir biçimde Bağdat Paktı'na katılmasını istiyorlardı. Bu baskılar neticesinde 1956'da Bağdat Paktı'nın ekonomik ve askeri faaliyetlerine katılacağı ve askeri kanadında gözlemci olarak yer alacağı belirtilmiştir. Ancak bu açıklamayla isteklerin azalacağı umulsa da paktın üyeleri tam anlamıyla tatmin olmamıştır. Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı 1956 yılında millileştirmesiyle meydana gelen savaşın ardından ABD'nin üye olmasına yönelik talepler paktın ilgili ülkelerince yeniden dile getirilmiştir.

Katılımcı ülkeler İngiltere'nin Pakta katılımıyla Ortadoğu'da oluşan milliyetçi hoşnutsuzluk ve Sovyet tehdidine karşı henüz somut bir önlem almayı başaramaması üzerine, ABD hükümeti katılımının olumlu bir süreci başlatacağına inanmıştı. ABD kanadından ise baskıları dindirmek amacıyla 1957 yılında Eisenhower Doktrini ilan edilip ilgili ülkelere kabul edilmiştir. Sürecin sonunda 1958'de Irak'ta meydana gelen ihtilal sonucu yeni yönetimin paktan ayrılmasıyla, ABD kalan üç bölgesel ülkeyle ikili anlaşmalar yapmayı kabul etmişti. Bu anlaşmalar 1959'da gerçekleşmiştir.

Kitabın yedinci ve son bölümünde ise Bağdat Paktı'nın yıkılış süreci nedenleri ile beraber işlenmiştir. Irak'ta yaşanan ihtilal basit bir monarşiyi yıkma eylemiyle sınırlı kalmayıp, bölge politikalarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Irak'taki yeni yönetime karşı başta Türkiye'nin sert tutumu ve devamında diğer Pakt üyesi devletler, ABD'nin Eisenhower Doktrini çerçevesinde Irak'a müdahale etmesi talebi; ABD ve diğer batılı ülkelere kabul edilmemiştir. Irak'taki yeni yönetim resmen tanınıp, dostane ilişkiler kurulmak istense de darbenin uluslararası ilişkiler açısından sonuçları kaçınılmaz olmuştur. En önemli sonucu

Bağdat Paketi'nin yıkılıp, yerine Merkezi Antlaşma Teşkilatı'nın yani CENTO olarak anılan oluşumun meydana gelmesi olmuştur.

Yaşanan darbe sonucu Ortadoğu'daki Batılı güçlerin-özellikle İngiltere'nin-konumunun zayıflayışı hızlanmıştır. Irak Krallığı'nın düşüşü, batılı devletlerin Irak'ın üyeliğini Arap dünyasına yayarak oluşacak bölgesel kontrol amaçlarından vazgeçilmesini zorunlu kılmıştır. Geriye kalan üye devletler ise paktan uzaklaşarak; Türkiye NATO'ya, Pakistan SEATO'ya diplomatik ağırlıklarını vermeye başladılar. Gelinek nokta itibariyle paktın sadece İran'ı cesaretlendirmek ve desteklemek amacına evrilmesi, 21 Ağustos 1959 Bağdat Paketi'nin artık merkezi Ankara olan CENTO'ya dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak Pakt bölgede güvenliği sağlamak yerine, Ürdün'ün bir savaş meydanı haline geldiği; Irak-Mısır rekabetine dönüşmüştür. Sovyetler Birliği'ne karşı, Yeşilbursa'nın deyimiyle bir "Ortadoğu Seddi" kurmak isterken; yine Yeşilbursa'nın Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'tan aktardığı gibi; "Arap politikaları ve entrikaları için bir forum haline dönüşmüştür". İngiltere ve ABD istediği biçimde Ortadoğu'da bir Arap birliği kuramadığı gibi; Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün gibi ülkelerce alternatif Arap birlikleri projeleri denenmiştir.

Türkiye ise o dönem iktidarda olan Demokrat Parti yönetimince, CHP'nin yapamadığını yapmak; yani bölgesel bir aktör olmak isterken, bölgedeki diğer Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri gerginleştirerek Irak, İran, Pakistan gibi Batının hegemonyası altında bir imaj vermiştir. Vakıfbank Kültür Yayınları etiketiyle yayınlanan bu önemli eser, Bağdat Paketi'nin gelişimi üzerine bilgi verirken dönemin uluslararası siyasi hareketliliği hakkında da kapsamlı bir rehber olarak Türk okuyucusunun karşısında!